NEAGU DJUVARA

CE AU FOST BOIERII MARI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ?

SAGA GRĂDIȘTENILOR

(secolele XVI-XX)

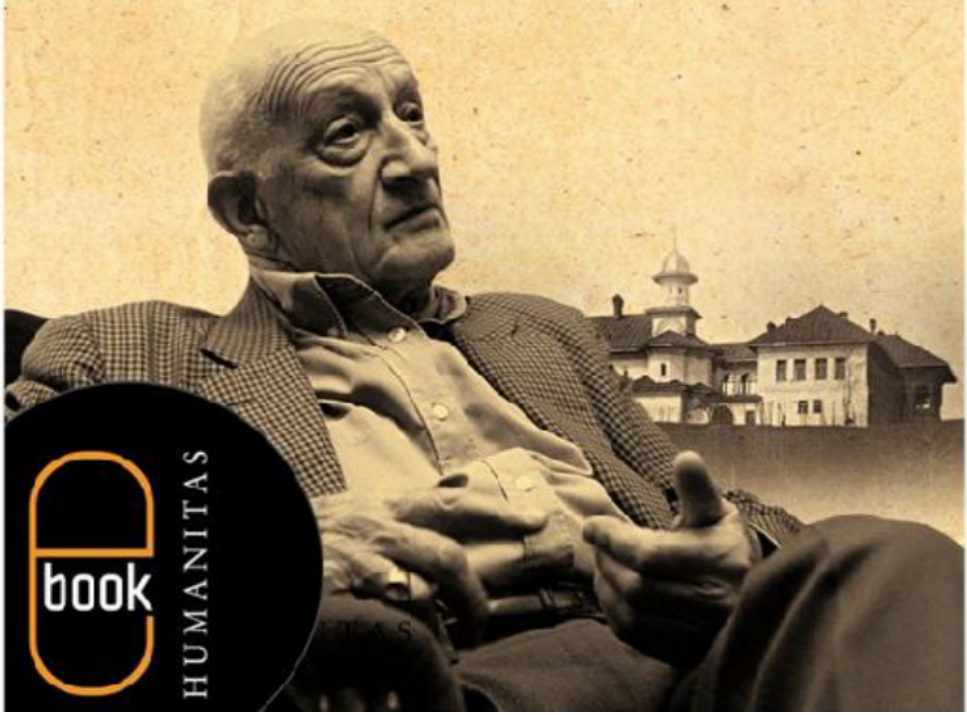

book
HUMANITAS

Neagu M. Djuvara s-a născut la Bucureşti în 1916, într-o familie de origine aromână aşezată aici la sfârşitul secolului al XVIII-lea, care a dat ţării mai mulţi oameni de seamă.

Licenţiat la Sorbona (istorie, 1937) şi doctor în drept (Paris, 1940). Participă la campania din Basarabia şi Transnistria (iunie–noiembrie 1941); rănit în apropiere de Odessa. Intrat prin concurs la Ministerul de Externe în 1943, este trimis curier diplomatic la Stockholm în dimineaţa zilei de 23 august 1944, în legătură cu negocierile de pace cu Uniunea Sovietică. Numit secretar de legaţie la Stockholm, va rămâne aici până în septembrie 1947, când comuniştii preiau şi Externele. Implicat în procesele politice din toamna anului 1947, rămâne în exil, militând până în 1961 în diverse organizaţii ale diasporei româneşti. În 1961 pleacă în Republica Niger, unde va sta 23 de ani în calitate de consilier diplomatic şi juridic al Ministerului nigerian al Afacerilor Străine şi, concomitent, profesor de drept internaţional şi de istorie economică la Universitatea din Niamey. Între timp, reia studiile de filozofie la Sorbona. În 1972, obţine doctoratul de stat la Sorbona cu o teză de filozofie a istoriei; mai târziu, obţine şi o diplomă a Institutului Naţional de Limbi şi Civilizaţii Orientale de la Paris. Din 1984 este secretar general al Casei Româneşti de la Paris, până după revoluţia din decembrie 1989, când se întoarce în ţară. Din 1991 este profesor-asociat la Universitatea din Bucureşti şi membru de onoare al Institutului de Istorie „A.D. Xenopol“ din Iaşi şi al Institutului de Istorie „N. Iorga“ din Bucureşti.

Principalele publicaţii: *Le droit roumain en matière de nationalité* (teză de doctorat); *Civilisations et lois historiques. Essai d'étude comparée des civilisations* (carte premiată de Academia Franceză); în româneşte, *Civilizaţii şi tipare istorice. Un studiu comparat al civilizaţiilor*; *Le pays roumain entre Orient et Occident*. *Les Principautés danubiennes dans la première moitié du XIXe siècle*; în româneşte, *Între Orient şi Occident. Ţările române la începutul epocii moderne*; *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*; *Cum s-a născut poporul român*; *Mircea cel Bătrân şi luptele cu turcii*; *De la Vlad Ţepeş la Dracula Vampirul*; *Însemnările lui Gheorghe Milescu* (roman; ediţie nouă *Însemnările lui Georges Milesco*); *Amintiri din pribegie*; versiune franceză: *Bucarest–Paris–Niamey et retour ou Souvenirs de 42 ans d'exil (1948–1990)*; *Există istorie adevărată?*; *Thocomerius–Negru Vodă, un voivod de origine cumană la începuturile Ţării Româneşti; Războiul de şaptezeci şi şapte de ani (1914–1991) şi premisele hegemoniei americane. Eseu de istorie-politologie*.

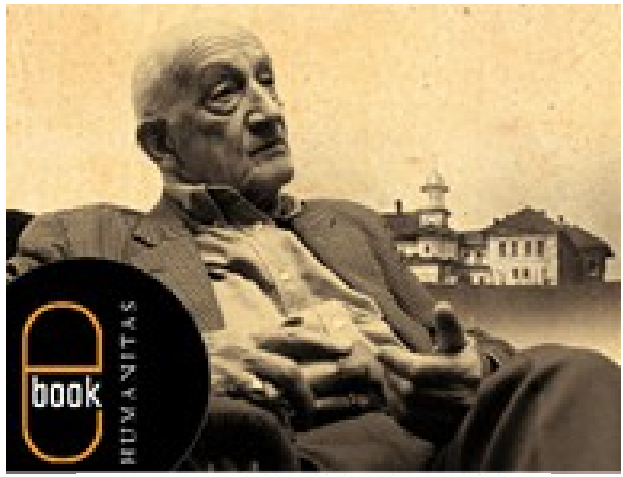

NEAGU DJUVARA

CE AU FOST BOIERII MARI
ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ?

SAGA GRĂDIȘTENILOR
(secolele XVI–XX)

Dedic această carte verişoarei mele Despina Mavrocordat, prinţesă zu Sayn-Wittgenstein, care m-a îndemnat cu atâta stăruinţă, ani de-a rândul, să încerc această evocare a familiei noastre materne, pe care am îndrăgit-o amândoi.

Je dédie ce livre à ma cousine la princesse zu Sayn-Wittgenstein, née princesse Despina Mavrocordato, qui m'a encouragé avec tant d'insistance, des années durant, à tenter cette évocation de notre famille maternelle, qui nous a été chère à tous deux.

Mulţumiri

M-am bucurat de-a lungul anilor în care am lucrat la această carte de o asistenţă atât de largă şi de simpatică, de ajutor de la un număr atât de mare de colegi istorici, de bibliotecari, de specialişti în diverse ramuri de ştiinţe auxiliare, încât mă găsesc foarte stingher în a face o selecţie în exprimarea recunoştinţei mele. Voi enumera deci, în ordine alfabetică, numai pe cei pe care n-am putut să nu-i ţin minte:

Ştefan ANDREESCU, cercetător principal la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga“, primul în ordinea alfabetică, e poate şi cel care mi-a fost cel mai preţios îndrumător şi care mi-a procurat cele mai numeroase indicaţii bibliografice.

Violeta BARBU, care mi-a clarificat câteva încrengături genealogice nelămurite din epoca medievală.

Jean-Michel CANTACUZINO (Paris), pentru amănunte din înrudirile Cantacuzinilor.

(†) Paul CERNOVODEANU, care m-a încurajat mereu, înainte de dispariţia lui prea timpurie, şi care mi-a procurat o genealogie, isprăvită de el, a ramurii Bărbăteştilor din care ne tragem şi el, prin mama lui, şi eu, prin bunicul meu Djuvara.

Carina GHICA OGREZEANU, coborâtoare şi ea de trei ori din Grădişteni, care a avut bunătatea să cerceteze unele cărţi pentru mine.

Ştefan GOROVEI, distinsul istoric care animă cu atâta competenţă Institutul Român de Genealogie şi Heraldică „Sever Zotta“ de la Iaşi, unde am expus proiectul meu de monografie a Grădiştenilor şi am primit critici şi îndrumări. Ştefan Gorovei e şi cel care m-a încurajat să îmbin această monografie cu teoria mea expusă în *Südost-Forschungen*, în 1987, cu privire la categoria „marilor boieri“.

Sergiu IOSIPESCU, care mi-a procurat un mare număr de cărţi necesare cercetărilor mele şi m-a ajutat la descifrarea unor texte vechi româneşti în chirilice.

Florin IONESCU, care m-a dus în mai toate localităţile unde puteam găsi urme ale moşilor mei din partea maternă.

Arhimandritul Iustin MARCHIŞ, care, cu atâta bunăvoinţă, a încercat să mă ajute în dobândirea unor lămuriri asupra lipsurilor neexplicate în arhivele Mitropoliei din Bucureşti, privitoare la ctitoria boierilor Grădişteni.

Gheorghe MUŞAT, neobosit scormonitor de arhive şi vechi hrisoave, care mi-a semnalat un mare număr de documente vechi privitoare la Grădişteni.

Mihai Sorin RĂDULESCU, la care am făcut apel de câte ori mi-erau neclare unele legături de rudenie, la orice neam boieresc, în ultimele veacuri şi până în prezent.

Ştefan PLEŞIA, care m-a lăsat cu atâta gentileţe să cercetez, de mai

multe ori, la el, masa de fişe şi tabele genealogice întocmite de tatăl său Dan Pleşia, după bunicul său Emanoil Hagi-Moscu.

Mihai D. STURDZA, care mi-a dat îndrumări genealogice şi mi-a procurat o seamă de documente indispensabile.

Alexandru SKULTÉTY, căruia i-am cerut de mai multe ori lămuriri asupra documentelor în limba maghiară care aveau legătură cu cercetarea mea.

Tudor TIRON, la care am avut recurs pentru a încerca să lămuresc unele ciudăţenii din blazonul familiei Grădişteanu.

Claudiu TURCITU, de la Arhivele Statului, care a fost primul acolo care să-mi înlesnească cercetările (urmat de toate doamnele de la sala de citire!).

*

Ca în toate lucrările mele de 11 ani încoace, nu pot să nu o pomenesc pe Diana Coriciuc, nelipsita îmblânzitoare a computerului meu nărăvaş şi primul lector (critic) al prezentei cărţi.

I
INTRODUCERE

O realitate ocolită până acum de istoriografia română: „boierii mari“ din Ţara Românească şi Moldova au reprezentat, dintru început, o adevărată oligarhie instituţională şi ereditară

Ne putem întreba ce interes mai prezintă astăzi o cercetare asupra unei familii boiereşti prea puţin cunoscute de marele public. Nici pentru istorici nu mai prezintă interes, de când în disciplina istorică accentul e pus asupra faptelor economice şi sociale, asupra aplicării metodei cantitative, asupra evoluţiei mentalităţilor şi când se preconizează o metodă pluridisciplinară de studiu al trecutului istoric. De fapt, în această concepţie s-ar putea susţine că nici măcar un studiu de ansamblu al marii boierimi nu mai merită atenţie.

Asupra acestui ultim punct aş avea însă altă viziune: e vorba, mai întâi, de un subiect ce priveşte istoria instituţiilor, care n-are nevoie de justificare şi care continuă, de altfel, să suscite interes. Pe de altă parte, istoria boierimii române atinge încontinuu istoria politică a Principatelor, deoarece marea boierime a jucat un rol foarte însemnat – ba chiar dominant – în guvernarea ţării, dinainte de „descălecători“ şi până la naşterea României moderne, bineînţeles în limitele strâmte pe care le îngăduiau situaţia ţării şi împrejurările externe. Apoi, prin faptul că marii boieri au întins progresiv posesiunile lor în dauna moşnenilor şi răzeşilor, ei au jucat un rol economic de prim-plan, cu consecinţe incalculabile în domeniul social, perceptibile chiar în epoca contemporană. În sfârşit, trebuie subliniat faptul – şi istoriografia noastră n-a relevat pare-mi-se destul acest aspect – că boierii au fost, rând pe rând şi mai mult sau mai puţin conştient, agenţii aproape exclusivi a trei influenţe străine, determinante în domeniul culturii: cea slavonă în primele timpuri ale Evului nostru Mediu, cea greacă, apoi turco-fanariotă în secolele XVII–XVIII, la urmă cea franceză în secolul al XIX-lea şi începutul celui de al XX-lea, influenţe care, cu vremea, au însemnat adânc şi limba, şi moravurile tuturor claselor sociale, contribuind astfel la modelarea întregului psihic naţional, acel presupus „specific naţional“ care stârneşte în continuare discuţii atât de aprinse.

Ar fi de ajuns pentru a trezi interesul istoricului şi poate şi al marelui public. Iar dacă ne mai întrebăm prin ce concurs de împrejurări, prin ce pârghii economice şi politice, prin ce mecanisme mentale o atât de strâmtă minoritate s-a putut considera, veacuri de-a rândul, ca învestită din fire cu exercitarea exclusivă a puterii politice

şi o atare viziune să fi fost acceptată nestingherit de toate celelalte pături ale societăţii, veţi conveni că subiectul aparţine cu adevărat istoriei globale a neamului românesc.

Întâmplarea de a fi ales, din pietate filială, povestea familiei mele materne pentru expunerea acestor consideraţii, iar nu pe aceea a vreunui neam mai cunoscut de marele public, ca al Goleştilor, al Filipeştilor sau al Văcăreştilor, poate fi bine-venită, în sensul că va fi mai simptomatică pentru grupul social pe care încerc să-l definesc şi să-l descriu. Între ei, cei care se ştiau ca aparţinând acestei restrânse oligarhii se considerau toţi egali, ba fiecare făurindu-şi motive de a se considera mai moţat decât ceilalţi; ceea ce e, de fapt, un fenomen universal în toate aristocraţiile, când le studiezi din China până la Roma şi până la nobilimea „titrată“ din Apus; şi, pesemne, şi până la şefii vreunui trib de indieni Jivaros din Amazon.

Dacă, la noi, în fiecare secol, un mic număr de familii ajungea la vârful grupului de putere, lucrul era desigur resimţit şi acceptat de toţi din sânul grupului. Iar când unul sau o fratrie, ca cei trei Buzeşti, sau Bălăceanul, ajuns general la nemţi şi erou de cântece bătrâneşti sau, mai târziu, strălucitul şi fastuosul Ienăchiţă Văcărescu, se făceau cunoscuţi de ţara întreagă, neamurile lor au primit de atunci eticheta de „familii istorice“, aruncând într-un con de umbră zeci de neamuri boiereşti, odinioară puternice, unele chiar înrudite cu spiţele voivodale ale Basarabilor, Craioveştilor, Brâncovenilor; citez la grămadă nume ca: Izvorenii, Pârâienii, Glogovenii, Otetelişenii, Cocorăştii, Grecienii etc. Ceea ce voi încerca să arăt – în ciuda unor aprige rivalităţi, adesea nemiloase şi sângeroase – este îndelunga solidaritate pecetluită prin endogamie a acestui grup care, când e studiat genealogic cu grijă, duce până la primele timpuri ale voivodatelor noastre.

Nici unul dintre marii noştri istorici nu s-a învrednicit să dea o explicaţie plauzibilă a genezei acestui grup social care apare totuşi clar din cele mai vechi hrisoave, când domnul chema la adunările de Stări pe „boierii mei mari şi mici“. Studierea categoriei „boieri mari“ a lipsit până acum ca atare în istoriografia română. Din diverse motive, nici chiar istoricii noştri cei mai de seamă, ca Xenopol şi Iorga, de pildă, n-au căutat să identifice acest grup ca o entitate socială aparte. Simptomatice sunt şi tatonările, ezitările şi erorile celor doi mari istorici în ceea ce priveşte originea instituţiei boiereşti la români.

La publicul cult, ca şi la ţară, a mai jucat un rol şi erodarea termenului „boier“ în cursul veacului al XIX-lea, adică evoluţia lui de la înţelesul de membru al unei clase sociale, al unei aristocraţii prin naştere, la cel de proprietar de întinderi de pământ pe care nu le lucrează cu braţele lui. Ba fusese, în cele două veacuri dinainte, şi o altă alunecare de sens pe care n-o văd semnalată clar la nici un autor:

din cele mai vechi documente, interne şi externe, pe care le avem, apare limpede că însuşirea de boier nu reieşea din treapta pe care acesta se afla printre dregătorii voivodului şi nici măcar nu depindea de vreo dregătorie.

Boierii mari au fost, dintru început, o categorie aparte

A fost, desigur, o categorie influenţată de modelul magnaţilor unguri şi, de ce nu, poate şi de îndepărtata moştenire a *boljarilor* protobulgari, care stăpâniseră odinioară şi în părţile noastre. Existenţa în toată aria locuită de români, chiar dinainte de întemeierea Ţării Româneşti şi a Moldovei, a unui strat de dominatori ne e revelată de cel puţin două documente de mâna întâi: în Muntenia, faimoasa *Diplomă a Ioaniţilor*, actul prin care în 1247 regele Béla IV al Ungariei dădea ca feudă Oltenia şi o parte a Banatului cavalerilor Sfântului Ioan de la Ierusalim (majoritar de naţiune franceză), unde avem acei *maiores terrae* – „mai mari ai ţării"; în Moldova, scrisoarea papei Ioan XXII, datată de la Avignon din 9 octombrie 1332, către arhiepiscopul de Strigonium, semnalând, în urma rapoartelor misionarilor săi, că bunurile episcopatului *Milcovensis*, înfiinţat în 1228 la cererea căpeteniei cumanilor negri, adică din părţile apusene, şi năruit de marea invazie mongolă din 1241–1242, fuseseră, după aceea, acaparate de „potentaţii din acele locuri" (*a Potentibus illarum partium occupatis*).[1] Carevasăzică, chiar după retragerea masei cumanilor la vest şi nord de Carpaţi, se aflau în acea regiune nişte seniori, posesori de mari întinderi de pământ şi căpetenii peste o populaţie de muncitori ai pământului – acei *Walathi*, valahi, semnalaţi cu un veac înainte de alt document papal.[2]

Aşadar, domniile care se vor înfiinţa curând şi la sud, şi la est de arcul Carpaţilor nu se aşază peste noroade nestructurate social: acolo se aflau dinainte şi aşezări săteşti, şi câteva târguri, şi, iată, şi nişte *potentes*, seniori stăpânitori de pământuri.

Diploma Ioaniţilor e şi mai explicită, întrucât, din foarte amănunţitele lămuriri şi condiţii expuse de suzeran, regele Ungariei, vasalului său, reprezentantul Ordinului Cavalerilor Ioaniţi, aflăm de existenţa, în nordul Olteniei, a unui voivod valah, Litovoi, vasal direct al regelui, şi de doi cnezi, Ioan şi Farcaş, în regiuni nedeterminate; apoi, de un alt voivod valah, Seneslav, la răsărit de Olt, în „Cumania", probabil în regiunea Argeşului, după cum ar reieşi din cronicile orientale relatând desfăşurarea năvălirii mongole din 1241.

Pe lângă aceşti patru seniori de cel mai înalt rang şi, bineînţeles, peste *rustici*, *Diploma* pomeneşte în două rânduri de o categorie de seniori desemnaţi cu sintagma *maiores terrae* (sau *terre*), „mai marii ţării". Istoriografia română a comentat prea puţin această informaţie a *Diplomei*. Or, ea e însoţită de o precizare căreia îi găsesc tocmai o însemnătate deosebită în ceea ce priveşte problema care ne preocupă

aici. În paragraful referitor la drepturile judiciare pe care suzeranul le concede vasalului său, găsim secvenţa următoare: regele acordă vasalului său, reprezentantul Ordinului Ioaniţilor, dreptul de jurisdicţie asupra întregii populaţii a feudei, cu o singură restricţie, anume, dacă e pronunţată o sentinţă de vărsare de sânge împotriva unor „mai mari ai ţării“, aceştia vor avea drept de apel la curtea regală (*hoc addito, quod si contra maiores terre aliqua sententia de sanguinis effusione prolata fuerit* […] *ad nostram curiam valeant appelare*)[3].

Interesant ar fi să apropiem această clauză de cea care apare în tratatul semnat în 1595 de către boierii delegaţi de Mihai Viteazul, cu Sigismund Báthori. Boierii obţin documentul pe care-l iscălesc, de fapt un tratat de vasalitate a voivodului Ţării Româneşti faţă de principele Transilvaniei – amănunt oarecum ocolit în istoriografia română –, ca domnul lor să nu-i mai poată tăia fără învoirea principelui, suzeranul. Este chiar stipulaţia din documentul din 1247. Pesemne, acei *maiores terrae*, strămoşii boierilor noştri, vor fi cerut-o pentru a se asigura împotriva viitorului lor senior. Să fi avut a se plânge, în deceniile dinainte, de sentinţele pronunţate de precedentul lor senior, banul ungur al Severinului? Probabil.

Acest drept de apel, acest privilegiu acordat unui grup restrâns dintre nobilii locului, mi se pare de cea mai mare semnificaţie pentru a ne dovedi existenţa de pe atunci, spre vârful piramidei sociale, a câtorva posesori de întinse domenii, în stare, pe lângă puterea economică şi politică conferită de aceste posesiuni, să strângă şi cete de oşteni care constituiau acea putere militară a valahilor, pe care *Diploma* o denumeşte *apparatu suo bellico*, susceptibil de a fi folosit la nevoie de Ordinul Ospitalierilor. Textul face în mai multe rânduri aluzie la asistenţa pe care valahii vor trebui s-o aducă Ordinului cu forţa lor militară în caz de atac din afară şi chiar în caz de război ofensiv împotriva „Bulgariei, Greciei şi Cumaniei“ – adică a ţaratului bulgar de la Târnovo, a bizantinilor şi a tătarilor, stăpâni atunci pe „Cumania“, adică pe Muntenia la răsărit de Olt şi mai departe spre răsărit.

Încă o dată trebuie subliniat, mai mult decât s-a făcut până acum, aspectul extraordinar al excepţiunii juridice concedate în *Diplomă* de regele Ungariei grupului de „mai mari ai ţării“ din acest ţinut românesc. E dovadă de ponderea politică şi militară pe care o aveau în ochii suzeranului şi, de asemenea, e neîndoielnic că acel grup a fost nucleul marilor boieri pe care ni-i vor revela peste un veac sau două primele documente ale voivodatului Ţării Româneşti. E ciudat, aşadar, că atâţia istorici, printre care şi Iorga în unele lucrări ale sale, au putut susţine ideea că boierimea a fost o creaţie a voivozilor după întemeierea statelor feudale ale Ţării Româneşti şi Moldovei. Procesul

a fost, de fapt, invers: „marele voivod“ a fost o creaţie a stratului de cnezi, voivozi şi „mai mari ai ţării“, ai căror urmaşi vor fi tagma boierilor. *Diploma Ioaniţilor* este piesa care ilustrează cel mai bine afirmaţia; e datată 1247, şase ani după cumplita invazie mongolă care măturase toate domniile din estul Europei, din Cumania albă, în părţile actualei Ucraine, din marele cnezat rus de la Kiev, din regatul polon, din Moravia; iar regele Ungariei, Béla IV, nu scăpase după înfrângere decât refugiindu-se într-o insulă din Adriatica. Dacă s-au retras atunci mongolii nepoţilor lui Genghis Han, n-a fost din pricina vreunei contraofensive a puterilor creştine, ci fiindcă sosise, adusă de faimoşii curieri mongoli care străbăteau în puţine zile continente întregi, vestea morţii marelui Han, şi neamurile lui trebuiau să se întoarcă în Mongolia pentru alegerea succesorului. Dar lăsaseră în urmă puternica formaţie politică a Hoardei de Aur din estul Rusiei şi până în centrul Asiei, care şi-a întins o vreme dominaţia până în părţile noastre şi în Bulgaria.

Prin urmare, în 1247, Béla IV încerca, în mare grabă şi cu îngrijorare, să întărească graniţele regatului, ca precauţie împotriva unei posibile reveniri a iureşului mongol. În banatul Severinului (Oltenia de azi şi, peste Carpaţi, o parte din Banat), pe care regii Ungariei îl stăpâneau de câteva decenii, regele, care în tinereţe avusese contacte cu Cruciaţii din Palestina, s-a gândit să aşeze un corp de cavaleri ai Sfântului Ioan din Ierusalim (*Ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem*), viitorii cavaleri de Rhodos, apoi de Malta. Ei ar fi urmat să aducă în noua lor feudă câteva zeci de cavaleri (numărul poate părea extraordinar de modest, dar nu trebuie uitat că un cavaler occidental, cu 80 de kilograme de zale pe el şi un cal de tipul rasei *percheron*, era atunci echivalentul unui car de luptă de azi!), să întreprindă o colonizare a ţinutului şi, mai cu seamă, să clădească un şir de cetăţi, din cele în care erau maeştri neîntrecuţi. Diploma pe care-o acordă regele la 2 iunie 1247 Marelui Maestru al Ordinului şi care s-a păstrat, nu numai în documentul ei iniţial, ci şi în textul confirmării de către Papa Inocenţiu IV în 1251[4], e actul cel mai însemnat pentru a ne face astăzi o idee de starea unui ţinut românesc în perioada premergătoare întemeierii celor două voivodate ale Munteniei şi Moldovei. De la publicarea, în 1887, a celui de al doilea document, au apărut nenumărate evocări în istoriografia română. Mai toate s-au limitat însă la comentarii asupra celor patru formaţiuni politice enumerate de *Diplomă*, anume, la vest de Olt, voivodatul lui Litovoi şi cnezatele lui Farcaş şi lui Ioan, la est, voivodatul lui Seneslau.

În cadrul acestei lucrări aş vrea să insist numai asupra amănuntului care mi se pare că n-a stârnit destul interes, anume menţionarea în mai multe rânduri a acelor „mai mari ai ţării“, *maiores terrae*, strămoşi

probabili ai unor neamuri de mari boieri.

Voi cita doar două lucruri în sprijinul acestei aserţiuni: mai întâi, un fapt semnalat deja de P.P. Panaitescu, anume că s-a stabilit obiceiul, în hrisoavele domneşti din ambele voivodate, care întăreau drepturile unui boier asupra unei moşii, să fie citat numele domnului, predecesor al semnatarului, care a dăruit acea moşie strămoşului actualului posesor. Or, avem documente din veacul al XIV-lea sau începutul celui de al XV-lea, bunăoară în Moldova, în care nu e pomenit nici un domn predecesor, ci numai două sau trei generaţii de strămoşi ai posesorului, care deci ţineau moşia din moşi-strămoşi, dinainte de „descălecătoare“.

A doua dovadă e apariţia în primele hrisoave de întărire de moşii date de marii voivozi ai Ţării Româneşti a două grupe de mari posesori de moşii în Oltenia, pentru care nu ar exista nici o urmă de danie din partea domniei. Avem vădit de a face cu posesiuni anterioare închegării „marelui voivodat“. Genealogistul Dan Pleşia a consacrat mai multe articole acestei chestiuni[5], în scopul, la origini, de a propune o localizare a cnezatelor lui Ioan şi Farcaş, citate în *Diploma Ioaniţilor*. Nu importă aici de a şti dacă legătura pe care o face Pleşia între boierii din Hotărani (din care se va trage mai târziu şi mama lui Neagoe Basarab) şi cneazul Ioan din *Diplomă*, respectiv între boierii Floreşti, Craioveşti şi urmaşii marelui vornic Dan Durduc din secolul al XIV-lea (dintre care Buzeştii) şi cneazul Farcaş, e corectă; reţinem doar existenţa, din primele veacuri ale Ţării Româneşti, a unor mari posesiuni boiereşti care nu se datorează unor danii domneşti, ci preexistă întemeierii „marelui voivodat“.

Cine puteau fi aceşti *maiores terrae*? De ce origine etnică erau cei mai mulţi dintre ei şi cum să ne închipuim sursa şi aşezarea puterii lor? Diploma ne dă numai patru nume „la vârf“, adică cei care trebuie că au avut încuviinţarea regelui ungar de a avea însuşirea, statutul de cneaz sau de voivod. Cei doi voivozi, Litovoi şi Seneslau, poartă nume slave, de altfel poate stâlcite. Dintre cei doi cneji, Farcaş poartă nume ungar; unii istorici maghiari s-au grăbit să spună că trebuie să fi fost ungur. Nu putem respinge categoric ipoteza, cu toate că n-avem alte exemple de voivozi sau cneji maghiari dincoace de Carpaţi, la sud sau la est. Mai degrabă Farcaş trebuia să fie un şef valah coborât din Ardeal cu nume maghiarizat din Lupu sau Vâlcu (*Vulk* înseamnă lup, în vechile limbi slave). Când avem, la sfârşitul veacului al XIII-lea, la sud de Carpaţi, un senior de origine ungară sau săsească, precum comitele Laurenţiu, înmormântat în 1330 în biserica catolică de la Câmpulung, acesta poartă un titlu care implică numirea lui de către regele Ungariei, pe când Farcaş poartă titlul valah de cneaz. Se poate deduce că era pământean sau împământenit. Ioan e oricum nume românesc cu siguranţă, căci în versiunea latină a Diplomei apare

genitivul *Ioannis*, adică al lui Ioan; de-ar fi fost un Ioan dintr-o formă slavă, am fi avut pesemne ceva ca *Iovannis*, din formă maghiară, *Ianosis*, din formă germană, *Iohannis*.

Acum, dacă luăm toate numele de conducători din părţile româneşti, de la începuturi şi până la primele liste de boieri din veacurile al XIV-lea şi al XV-lea, constatăm că numele de origine daco-romană sunt puţine faţă de cele de origine slavă sau turanică. Primele trei semnalate sunt Menumorout, Glad şi Gelou, întâlniţi în faimoasa cronică a notarului regelui Béla III, cunoscut în istoriografie sub numele de *Anonymus*, cronică pe care istoricii maghiari încearcă în fel şi chip s-o înfăţişeze ca lipsită de orice valoare, afirmând chiar că cele trei nume de voivozi ar fi inventate.

Să le luăm pe rând. De Menumorout, autorii relativ recentei „Istoria Transilvaniei“[6] spun, pe de o parte, că ar fi un nume chazar, iar două pagini mai departe, că ar fi o pură născocire, o deformare a unui nume maghiar Ménmarót, care ar însemna „armăsar morav“! E penibil de constatat la ce aberaţii poate duce pasiunea naţionalistă; savanţii unguri s-ar zice că ignoră un fenomen universal: deformarea numelor străine după tiparele limbii scriitorului[7]. Menumorout e, foarte probabil, numele autentic sau deformat al unei căpetenii turanice (chazar? protobulgar?) care domneşte peste băştinaşi valahi şi slavi. De Glad se spune că vine de la Vidin. E pesemne nume slav, şi acesta deformat. Rămâne Gelou, singurul dintre cei trei „duci“ pomeniţi de care se spune că era valah. Şi aici s-a căznit istoriografia ungară să găsească etimologii favorabile tezei necontinuităţii: ba numele ar fi tras dintr-un toponim existent în vremea scrierii cronicii, ba îl trag chiar din diverşi termeni ungari, pe când Gelou e arătat ca fiind căpetenia celui mai mizerabil neam din lume (*uiliores homines essent tocius mundi*)! Nici istoriografia română n-a fost până acum în stare să propună o etimologie acceptată de toţi. Distinsul romanist Cicerone Poghirc mi-a semnalat însă un dicţionar cuprinzând toponime antice din Tracia; acolo se găseşte o localitate, scrisă greceşte, *Geloupara*, târgul lui Gelou! Ortografie identică cu cea din Anonymus. Cu toate că, în lucrările sale, Poghirc a însemnat că toponimele asemănătoare în Dacia şi în spaţiul tracic sunt rare, tentaţia e mare de a apropia antroponimul Gelou din *Anonymus* cu cel din Tracia – fiind înţeles că G, atât în greacă, cât şi în latina din cronică, se pronunţa dur şi nu palatalizat în *dj*, deci pronunţat Ghelou şi, mai probabil, în română Ghelău. Nume care s-ar fi păstrat în muntele şi localitatea Gilău, atestate din tot Evul Mediu, tocmai pe locurile unde cronica situează „ducatul“ lui Gelu.

După *Diploma Ioaniţilor* mai avem documente din deceniul 1280, relatând o nesupunere a voivodului Litovoi (*Lithway*), care cade în luptă, probabil în 1277, iar fratele său Bărbat (*Barbath*), făcut

prizonier şi dus regelui, se răscumpără cu o mare sumă de bani şi redevine vasal supus regelui, într-o regiune din estul Olteniei. Avem deci un al doilea nume de origine tipic română, după Ioan. În sfârşit, trebuie puse şi numele lui Basaraba şi al tatălui său Thocomerius (Thoctomer). Din aceste zece prime nume apărute în istoria noastră medievală, numai două sunt româneşti (Ioan, Bărbat) şi, eventual, un al treilea, Gelou. Trei sunt slave (sigur Litovoi şi Seneslav – Smislav, probabil şi Glad). Patru sunt de origine turanică (Menumorout, Farcaş, Basaraba şi Thoctomer) – cu rezerva că Farcaş e, foarte probabil, o traducere maghiară a unui nume român, Lupu, sau slavo-român, Vâlcu. Toate zece sunt dinainte de „descălecătoare“. Dacă trecem la perioada următoare, lectura primelor nume de boieri care apar în documentele din secolele XIV–XV, constatăm că aproximativ un sfert din ele sunt de origine cumană (sau, uneori, pecenegă, ca Berindei).[8]

Ca un corolar al acestei constatări, e observaţia că în listele de boieri martori în primele hrisoave domneşti care ne-au parvenit, înalţii dregători, oamenii lui vodă (vornic, logofăt, spătar etc.) nu sunt majoritari şi, de cele mai multe ori, nu se află pe primele locuri. Acei martori figurează cu simplul titlu de *jupan* în Muntenia şi de *pan* în Moldova.[9] Avem impresia că aceşti martori, aceşti garanţi, sunt mai curând o contrapondere a domnului decât o curte care să-i fie devotată. Deosebit de grăitor în acest sens e actul pe care-l iscăleşte Alexandru cel Bun la Lvov, la 6 octombrie 1407, pentru a confirma jurământul său de vasal al regelui Vladislav Jagello al Poloniei[10]. 21 din cei 27 de pani ale căror nume sunt înşirate de document după cel al voivodului n-au alt titlu decât cel de *pan*. E drept că numele primului la rând, *pan Giurgiu*, e urmat de calificativul *Staroste*. Acest termen ridică întrebări. În veacurile următoare, îl întâlnim câteodată desemnând pe pârcălabul unei cetăţi mai puţin însemnate – dar, în asemenea cazuri, titlul e urmat de numele cetăţii („staroste de X…“). Mai apoi, vom avea starostele de negustori; acest al doilea sens este exclus în contextul tratatului de vasalitate. Mă întreb, aşadar, dacă termenul nu e luat aici în înţelesul slav de „bătrân“ şi ar fi echivalentul unei expresii moderne, „decan al boierilor“, cum vom avea de altfel în secolul al XIX-lea, cu un cuvânt turcesc, un *baş-boier*; dar nu e o dregătorie.

În actul menţionat, din 1407, primii deţinători de funcţii (de guvernământ sau de curte) în listă sunt doi vornici, respectiv la al cincilea şi la al 13-lea rând. Sunt urmaţi, la al 20-lea, al 21-lea şi al 22-lea, de dregători de curte de rang secundar (procelnic, stolnic, ceaşnic). Fără îndoială, cosemnatarii documentului reprezintă pentru suzeranul polon garanţia marilor „baroni“ ai ţării la jurământul vasalului său, domnul Moldovei. Şi avem mai înainte un caz şi mai caracteristic, anume boierii moldoveni martori, iscălind pentru

suzeranul polon un document deosebit de cel semnat de domnul vasal[11]. Nimic n-ar putea sublinia mai clar faptul că, în ochii suzeranului străin, marii baroni ai statului vasal deţin o putere politică atât de mare alături de domn, încât suzeranul străin vrea să se asigure şi de jurământul lor de credinţă.

Aceeaşi proporţie de boieri fără funcţie o găsim şi printre martorii unui act intern. Astfel, o donaţie a lui Alexandru cel Bun, cu data de 20 aprilie 1420, prin care câteva sate între mănăstirea Vărzar şi înălţimile Lozovei (în actuala Basarabie) sunt date vornicului Vena, e semnată de 14 boieri martori fără titlu şi de numai cinci cu dregătorii la Curte.[12]

În Ţara Românească, documentele din secolele XIV–XV prezintă aceeaşi caracteristică: boierii fără dregătorie predomină asupra boierilor deţinători de funcţii în stat sau la curte (aceste două categorii tinzând a se confunda cu vremea). Concluzia evidentă e că aceşti primi boieri înregistraţi de istoria ţării, departe de a fi o creaţie a voivodului, cum unii istorici continuă să vrea să-i prezinte, sunt, dimpotrivă, o putere pe care domnul a găsit-o în faţa lui şi de care trebuie să ţină socoteală. Sunt stăpânii unor mari domenii cu şerbi şi, la nevoie, *cete* de ostaşi ori călări ori arcaşi, pregătiţi pentru vreme de război. Unii dintre aceşti boieri sunt, foarte probabil, coborâtori din cnezi sau din voivozi regionali pe care unificarea ţării, prin alegerea unui mare voivod, i-a lipsit de o parte din putere şi atribuţii şi cărora vodă se vede deci nevoit să le dea barem un loc de cinste în sfatul ţării.

Se cuvine să-i evoc aici şi pe *vlastelini*, un fel de super-boieri care apar în sfatul domnesc în veacul al XV-lea pentru a dispărea cu desăvârşire în veacul al XVII-lea[13]. S-au emis mai multe ipoteze asupra acestei instituţii a vlastelinilor, unii autori fiind de părere că au fost toţi rude ale domnilor, deoarece, de cele mai multe ori, formula folosită e „vlastelin şi din casa domniei mele“. Pe piatra de mormânt a lui Vladislav II, aşezată în timpul domniei lui Neagoe Basarab de către fraţii Craioveşti, aceştia pomenesc că Vladislav, mort în 1456, e acela care a ridicat neamul lor la rangul de vlastelini; deci titlul exista cel puţin din vremea acelui domn (1447–1456).

Termenul *vlastelin* (din sl. *vlast*, „putere“) îl găsim la origine şi la bulgari, şi la sârbi. Cred însă că dacă l-am fi preluat de la organizaţia statală bulgară, care ne-a servit de model, titlul ar fi pătruns de la început, odată cu celelalte titluri din ierarhia nobiliară valahă, de origine bulgaro-bizantină sau proprii bulgarilor. Întrucât apare târziu, înseamnă că l-am preluat de la sârbi, ipoteză confirmată de amănuntul că termenul e menţionat prima oară la noi în 1406, într-un hrisov de danie a despotului Ştefan Lazarevici către mănăstirile Vodiţa şi Tismana, apoi în 1418, într-un act de donaţie către aceeaşi mănăstire

Tismana al lui Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei şi împărat al Sfântului Imperiu Roman de naţiune germană.

Cred că opinia potrivit căreia vlastelinii ar fi totdeauna rude ale domnului e greşită. Mai întâi, nu găsim în toate cazurile cuplul „vlastelin şi din casa domniei mele". Avem, de altfel, copula *şi*, indicând o diferenţiere între cele două calităţi; apoi nu e dovedit nici că „din casa domniei mele" ar implica neapărat noţiunea de rudenie; poate fi vorba, ca la Roma, de *familiares*, oameni primiţi oricând în intimitatea lui vodă. Iată, de pildă, un exemplu pe care ni-l oferă Stahl şi Bogdan în *Manualul de paleografie slavo-română*[14]: „Prea cinstitului vlastelin al domniei mele care e şi din casa domniei mele, jupan… (*Propočtanomu vlastelinu gospodstvami, pačeje iş kâştu gospodstvami, jupanu*…)". Cele două calităţi sunt, aşadar, clar diferenţiate. Asistăm, cu vremea, la un fel de supralicitare în titlurile pe care le acordă un voivod pentru a însemna gradul de încredere pe care-l are în unul dintre sfetnicii lui. Îl vedem astfel pe Radu Şerban Basarab calificându-l pe marele ban Radu Buzescu (unul dintre cei trei fraţi eroi din vremea lui Mihai Viteazul) drept „vlastelin, dregător, prim sfetnic şi, mai mult, din casa domniei mele".[15] Vlastelinii pe care i-a avut Ţara Românească, din veacul al XV-lea până în veacul al XVII-lea, apar astfel ca nişte boieri de un rang şi mai înalt decât toţi marii boieri, ceva analog cu acei *Grandes de España*, care au dăinuit în Spania până în epoca contemporană; sau, în veacurile XVIII–XIX, cu acei *Duc et Pair de France* de sub regii Bourboni.

Ajunge oare oligarhia să ţină piept domnului în secolele XVI–XVII?

Vlastelini sau nu, un grup relativ restrâns de familii deţine încontinuu în Principate o pondere considerabilă până la reformele lui Constantin Mavrocordat, la mijlocul veacului al XVIII-lea. Documentele cele mai revelatoare în acest sens îmi par a fi cele două tratate încheiate în 1595 de voivozii Ţării Româneşti şi de cei ai Moldovei cu principele Transilvaniei, Sigismund Báthori, la îndemnul împăratului Rudolf II Habsburg, hotărât să înceapă lupta împotriva Imperiului otoman. Tratatele sunt încheiate la Alba Iulia, la 20 mai 1595, de o delegaţie munteană, în numele lui Mihai Viteazul, şi la 3 iunie de o delegaţie moldovenească, în numele lui Ştefan Răzvan, de curând în scaun. (Aron Vodă, predecesorul său, semnase deja la 16 august 1594 un angajament direct cu împăratul Rudolf, prin mijlocirea trimisului acestuia, raguzanul Ioan de Marini Pauli.) Delegaţia munteană era compusă din 11 mari boieri, pe care îi putem identifica, şi de mitropolitul Ungrovlahiei şi ceilalţi doi episcopi ai ţării.

Aceste tratate[16] au fost comentate în diverse feluri de istoricii români. De cele mai multe ori, aceştia trec repede, fără a sublinia particularitatea esenţială, anume că principele transilvan, tânărul şi

megalomanul Sigismund Báthori, apare în text ca suveran al celor trei principate, Transilvania, Valahia şi Moldova, iar voivozii Munteniei şi Moldovei ca vasalii lui; sau, ca în cazul lui Iorga, se lasă duşi de patima patriotică la comentarii ca acesta: „Niciodată în istoria românilor nu se aflase o situaţie atât de umilitoare faţă de un vecin de putere egală“… Marele nostru istoric spune un lucru nepotrivit: în veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea, Muntenia şi Moldova nu erau egale în putere cu principatul Transilvaniei, mai populat, mai ferit de turci prin arcul Carpaţilor şi mai înaintat din punct de vedere economic, social şi cultural datorită bogatelor oraşe săseşti; fără să mai pomenim de catolicism şi de protestantismul înfloritor, ale căror structuri, ambele, legau Transilvania de Europa Centrală şi Occidentală. La care s-a adăugat şi trufia de neam a lui Báthori, care se considera crai, urmaş firesc al regilor Ungariei, care fuseseră odinioară suzerani ai voivozilor Ţării Româneşti şi Moldovei. Titlurile acordate uneia şi alteia dintre părţi, în textul tratatului din 20 mai 1595, bine specificate în alineate ad-hoc, sunt grăitoare când cunoşti precizia documentelor oficiale medievale. Báthori va trebui să fie numit de voivodul Valahiei cu titlul următor: *Serenissimus Princeps Dominus Sigismundus, Dei gratia Transsylvaniae, Moldaviae, Valachiae, Transalpinae et Sacrii Romani Imperii Princeps, partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes* etc. E deci principe al Transilvaniei, Moldovei şi Munteniei, principe al Sfântului Imperiu, Domn asupra „Părţilor regatului Ungariei“ (e vorba de cele şapte comitate ale Ungariei de nord şi de răsărit cedate principelui Transilvaniei la pacea dintre Habsburgi şi Poartă, dar care nu făcuseră parte tradiţional din voivodatul Transilvaniei; aceste *Partium*, cum li s-a zis prescurtat de atunci, corespund unei părţi a Ungariei de azi şi ţinutului căruia noi îi zicem Crişana); în sfârşit, comite al secuilor. El, în schimb, va da voivodului Valahiei titlul următor: *Spectabilis Magnificus Dominus Michael, Vajvoda Regni nostri Transalpinensis* […] *fidelis nobis dilectus*. Se vede astfel că, pe lângă deosebirea în ierarhia tratamentului de politeţe – *Spectabilis Magnificus* în loc de *Princeps Serenissimus*, Mihai nu primeşte titlul de principe al Valahiei, deoarece acesta e cuprins în titlurile lui Sigismund, ci doar de „voivod al ţării (*regni*) noastre transalpine“! De asemenea, nu e domn *Dei gratia*, ca Báthori, când această invocare („din mila lui Dumnezeu“) era tradiţională în titlurile domnului Ţării Româneşti şi constatăm că i se acordase, câteva luni mai devreme, voivodului Moldovei, în acordul trecut de acesta cu însuşi împăratul.

Trec repede peste alte clauze excepţional de grave: veniturile Ţării Româneşti urmau să fie centralizate şi contabilizate la Dieta transilvană, iar marea pecete a ţării ar fi fost dată în mâna principelui Transilvaniei, voivodul Ţării Româneşti păstrând doar pecetea mică,

sigiliul personal.

Cum se face că, în cele din urmă şi mitropolitul, şi boierii, dar şi Mihai au acceptat acest tratat inegal şi umilitor? E fiindcă, din motive diferite, toţi aveau un interes: şi vodă, şi Biserica, şi boierii. Mihai, fiindcă se aruncase singur, de mai multe luni, în ostilităţi împotriva turcilor şi se temea, pe drept cuvânt, de riposta lor; ajutorul financiar şi militar al lui Báthori era indispensabil şi urgent şi nu era vreme de prelungirea negocierilor. Riposta otomană, de anvergură, s-a produs, într-adevăr, în august 1595 şi Mihai s-a aflat mai întâi singur, cu oastea lui, în faţa lui Sinan-paşa în memorabila bătălie de la Călugăreni. A fost, neîndoielnic, o victorie, dar Mihai nu s-a crezut în stare să alunge pe turci peste Dunăre şi s-a retras deci peste Carpaţi întru întâmpinarea lui Sigismund, care – mai prompt decât odinioară Matias Corvinul în ajutorul lui Ţepeş! – a şi sosit cu forţele lui, peste câteva săptămâni, pentru ca să izbutească, de astă dată împreună, să-l gonească pe Sinan-paşa peste Dunăre (Sigismund, faţă de Occident, trăgând bineînţeles „spuza pe turta lui“). Dacă dăm crezare cronicii Buzeştilor, cu prilejul acestei frăţii de arme, Báthori ar fi acceptat o modificare a tratatului din 20 mai, în prevederile sale financiare, renunţând la controlul veniturilor Valahiei. Aş mai sugera o altă consecinţă – mai târzie şi într-adevăr cu totul imprevizibilă: oare fără precedentul creat de Sigismund proclamându-se principe al celor trei ţinuturi ale anticei Dacii s-ar fi încumetat Mihai, cinci ani mai târziu, să se proclame el, împotriva voinţei împăratului, şi a regelui Poloniei, şi a magnaţilor unguri, domn al Ţării Româneşti, Ardealului şi Moldovei?

Interesul celor trei reprezentanţi ai Bisericii era, de asemenea, clar: tratatul recunoştea jurisdicţia mitropolitului Ungro-Vlahiei asupra tuturor bisericilor ortodoxe româneşti din Transilvania, pretenţie pe care o avea mitropolitul în titulatura pe care i-o dădea de veacuri patriarhul ecumenic al Constantinopolului, „mitropolit al Ungro-Vlahiei şi *exarh al plaiurilor*“, dar care nu primise până atunci vreo încuviinţare oficială din partea regatului ungar.

În sfârşit – şi aici e punctul care interesează subiectul nostru –, boierii primeau un rând de garanţii care, fără îndoială, fuseseră înscrise în tratat la cererea lor:

> – Primeau recunoaşterea vechilor lor privilegii, textul menţionând că, în interesul obştei şi din voinţa principelui (transilvăneanul), voivodul Ţării Româneşti trebuia, în toate trebile administrative şi judiciare ale ţării, să fie asistat de sfatul a 12 boieri.
> – Se dădea apoi boierilor asigurarea că nici o sentinţă capitală şi nici o hotărâre de confiscare a averilor lor nu mai putea fi luată fără învoirea principelui Transilvaniei (*nec vita nec bona ejusmodi condemnatorum Bojerorum sine scitu et voluntate sue Serenitatis*…). Erau întocmai prevederile *Diplomei Ioaniţilor* din 1247, de care boierii noştri, după 350 de ani, pesemne că nu mai aveau nici o cunoştinţă!
> – Boierii mai ceruseră încă o garanţie, anume ca dintre acei 12 boieri din înaltele slujbe administrative şi financiare să nu poată face parte nici un grec – ne aflam la începutul infiltrării grecilor din Fanar printre marii dregători. E de remarcat că această clauză nu

se va afla în tratatul semnat câteva zile mai târziu cu delegaţia moldovenească, din care făceau de altfel parte doi boieri de origine străină, un grec şi un ungur!

– Aş vrea să mai semnalez un amănunt în documentul din 20 mai 1595, care îşi are tâlcul dovedind implicit pretenţia de totdeauna a marilor boieri de a împărţi puterea cu vodă: într-adevăr, de câte ori sunt numite părţile contractante în tratat, de partea transilvană Sigismund apare singur, cu înşirarea tuturor titlurilor sale răsunătoare, în schimb, de partea Valahiei s-a avut grijă să se adauge după numele voivodului Mihai, membrul de frază „şi toate Stările şi Boierii acelei ţări“ (*universosque Ordines et Bojerones ejusdem Regni*). Regăsim aceeaşi particularitate pe care am semnalat-o când cu actul de vasalitate al lui Alexandru cel Bun faţă de regele Poloniei, unde numele domnului era urmat de numele a 27 de boieri, garanţi ai documentului pe care-l iscălea vodă. *Principele transilvan îşi dădea girul astfel şi el, formal, la împărţirea puterii între voivod şi oligarhie* – şi să nu ne înşele expresia *universosque Ordines* […] *Regni,* căci ştim cum de mult participarea celorlalte stări ale ţării la alegerea voivodului devenise o formulă goală, hotărârea fiind doar în mâna micului grup de mari boieri. Când se zicea că *l-a ales ţara* pe domn, asta însemna de fapt.

Tratatul din 1595 a fost repede caduc. Putem chiar socoti că, în ce priveşte clauzele relative la boieri, n-a fost niciodată aplicat. Dacă am întârziat însă asupra analizei lui, e fiindcă reflectă o stare de spirit şi exprimă clar deziderateле oligarhiei. Să nu uităm, de asemenea, că sub domnia lui Mihai Vodă soarta ţăranilor s-a înrăutăţit şi că asistăm de atunci la o continuă extindere a latifundiilor în dauna moşnenilor, ponderea economică şi politică a boierilor crescând în acelaşi timp. Dacă tentativa boierilor de a găsi o garanţie în afara ţării a dat atunci greş, în schimb ei vor izbuti să-i impună lui Leon Vodă Tomşa, la 15 iulie 1631, în timpul răscoalei populare pe care, cu dibăcie, o exploatează în favoarea lor, o adevărată *chartă* de libertăţi – de „libertăţi“ numai pentru ei. Obţin astfel scutirea de impozit în natură şi asigurarea că voivodul nu va mai putea condamna pe unul dintre ei la moarte fără consultarea Sfatului, aşadar, fără consimţământul semenilor lui. Li se făgăduieşte, de asemenea, excluderea dregătorilor greci şi chiar anularea unor danii ce se făcuseră patriarhatelor din Orient şi unor mănăstiri de la muntele Athos şi de la sfintele locaşuri sub formă de „mănăstiri închinate“. Ştim care a fost cu vremea soarta acestei popriri!

Fost-a oare o întrerupere a continuităţii marii boierimi în secolul al XVI-lea?

La începutul veacului al XVII-lea, oligarhia pare a-şi fi atins scopurile, prezentându-se ca o adevărată contraputere în faţa domnului ţării. O întreagă şcoală istorică a susţinut însă multă vreme că această boierime care se afirmă atât de puternic în veacul al XVII-lea ar reprezenta un nou val, cu alte cuvinte că marile familii din secolul al XVII-lea nu mai sunt aceleaşi care dominaseră în Evul Mediu. E de netăgăduit că tagma boierească s-a împrospătat necontenit în cursul veacurilor, ori prin ridicarea la boierie a unor slujitori deosebit de credincioşi unui domn, ori în vreme de război prin răsplata unor fapte de vitejie – mai multe legende, ca a aprodului

Purice, de pildă, vin în sprijinul acestei afirmaţii. Ambele motive de promoţie în aristocraţie sunt, de altfel, un fenomen universal. Dar istoricii noştri au mers mai departe, afirmând că marile neamuri boiereşti din primele veacuri ale voivodatelor ar fi fost nu numai decimate, ci chiar de-a dreptul stârpite şi eliminate de măcelurile de boieri la care s-ar fi dedat câţiva domni, atât în Muntenia, cât şi în Moldova, în cursul veacului al XVI-lea, ca de pildă Lăpuşneanu, Mircea Ciobanul, Mihnea cel Rău, Ţepeluş.

În ultimele decenii s-a revenit asupra acestor păreri atât de categorice. Trebuie remarcat mai întâi că tăierea unui boier se extindea foarte rar la alţi membri ai familiei. Cazul lui Albu cel Mare, ucis de Vlad Ţepeş împreună cu tot neamul său, e cu totul excepţional. Îndeobşte, chiar de ar fi fost tăiaţi sau traşi în ţeapă şi fiii unui mare boier, fiicele erau cruţate şi vom vedea ce rol a jucat în Evul Mediu românesc descendenţa prin femei. Instabilitatea domniilor va fi apoi un factor care va juca un rol de seamă în favoarea marii boierimi: când domnul „boierocton“ (ucigător de boieri) e înlocuit în Scaun, ori că a murit de moarte bună, ori că a fost răsturnat de boieri, ori că aceştia au obţinut de la Poartă înlocuirea lui, noul domn, cel mai adesea, îngăduie întoarcerea boierilor hainiţi care au pribegit şi restituie neamurilor celor tăiaţi sau prigoniţi de predecesor averile confiscate. Insist mai cu seamă asupra moştenirii prin femei, nu numai a moşiilor, ci adesea şi a numelui; cazul unora dintre cele mai vechi şi mai însemnate neamuri boiereşti din Ţara Românească e grăitor: Floreştii, Goleştii, Brâncovenii, de pildă, şi-au transmis patronimul prin femei, din veacul al XV-lea în veacul al XIX-lea, de trei-patru ori! Cele mai multe dintre familiile boiereşti din Ţara Românească şi Moldova n-au avut însă un patronim stabil înainte de secolul al XVII-lea, ceea ce îngreunează foarte mult cercetarea filiaţiunilor.

Genealogistul Emanoil Hagi-Moscu a avut ideea ingenioasă de a căuta filiaţiunile prin mijlocirea transmisiunilor de moşii, întrucât cele mai multe hrisoave domneşti de care dispunem privesc ori întărirea unor vechi posesiuni ori mărturii asupra unei tranzacţii privitoare la una sau mai multe moşii. Pe urmele lui Hagi-Mosco au mers ginerele său Dan Pleşia, Gheorghe M. Florescu şi alţi cercetători. S-au putut astfel reconstitui unele filiaţiuni neprevăzute între boieri de la sfârşitul veacului al XVI-lea sau începutul celui de al XVII-lea şi mari boieri din primele secole ale Principatelor. Cazul cel mai izbitor a fost cel al Buzeştilor, despre care s-a spus multă vreme că erau *homines novi* în vremea lui Mihai Viteazul şi se dovedeşte acum că se leagă de neamuri mari din veacurile XIV–XV. Tot astfel s-au putut coborî cu mai multe generaţii genealogiile Bălenilor, Filipeştilor şi ale altor familii mari din veacul al XVII-lea. Pe lângă lipsa, de cele mai multe ori, a unui patronim, altă piedică majoră în urmărirea filiaţiilor a

reprezentat-o obiceiul străvechi de a avea mai multe nume în aceeaşi familie, după moşii sau după familia mamei, câteodată acelaşi personaj apărând în documente diferite cu două sau chiar cu mai multe nume – cazul Buzeştilor fiind iarăşi tipic pentru acest fenomen. Radu Buzescu, care urcă toate treptele marilor dregătorii sub Mihai Viteazul şi ajunge şi mare ban sub Radu Şerban Basarab, apare la început şi sub numele de Radu Buză din Cepturoaia, iar acest din urmă nume e purtat şi de alţi membri ai familiei. Lui Cornea Brăiloiu, ajuns mare ban sub Constantin Brâncoveanu, i se zice uneori şi Drăgoianu; Cândeştii sunt zişi ba Cândescu, ba Mihălcescu, ba din Pătârlage; Cocorăştii sunt zişi din Cocorăşti sau din Măneşti şi din Drăghineşti; marelui vornic Vintilă Corbeanu i se spune şi din Clăteşti, după mamă, iar fiului său Teodosie, care ţine o fiică a lui Preda Buzescu, i se va zice apoi şi Buzescu sau din Cepturoaia; strănepoţii pe linie paternă ai marelui vistier Bunea Grădişteanu din vremea lui Matei Basarab şi Constantin Şerban vor purta nu mai puţin de cinci nume diferite: Grădişteanu, Mogoşescu, Bărcănescu, Filişanu şi Albescu – după moşii sau după filiaţie maternă! De unde adevăratul puzzle pe care-l prezintă urmărirea unor filiaţiuni înainte de secolul al XVII-lea şi, mai cu seamă, dincolo de pragul 1500.

Să nu ne închipuim, de asemenea, atunci când se spune de un nou mare dregător că era de origine modestă, că aceasta ar însemna negreşit că era „de la talpa ţării“. Asemenea cazuri, mai cu seamă pentru fapte de vitejie, sunt semnalate deosebit. În general, e de presupus că marele dregător căruia nu i se găsesc antecedente printre neamurile mari se trage totuşi din boierimea mică semnalată osebit în vechi hrisoave, boierii de ţară care îndeplinesc slujbe prin justiţie, nu lipsite de însemnătate, sau slujesc în oastea mică, sau sunt scribi de cancelarie, sau fac carieră în rândul clericilor; asta însemna pesemne în opinia celor mari o origine modestă, că „nu era de neam“.[17]

În cazul Dudeştilor, care vor urca atât de sus, că vor ajunge şi conţi ai Sfântului Imperiu, Dumitru Dudescu, care e considerat începătorul neamului în secolul al XVII-lea, era totuşi fiul unui logofăt. Dar ceea ce trebuie mai cu seamă subliniat e că neamul lui se înrudeşte din prima generaţie cu Leurdenii, Rudenii, Cândeştii, Grădiştenii, la a doua cu Bălenii, la a treia cu Cantacuzinii – aceasta e cea mai importantă caracteristică a nucleului de mari boieri: absorb şi asimilează îndată individualităţile care au izbutit să ajungă la vârful ierarhiei dregătorilor, chiar dacă venite mai de jos sau dintre străini. *Homo novus* fiind cooptat îndată în grupul celor „mai mari ai ţării“, prin strânse alianţe matrimoniale, clanul rămâne solidar şi, în timp, omogen.

Înlăuntrul clanului, ponderea specifică a familiilor dominante variază. Unele dintre neamurile cele mai de seamă pot decădea cu

vremea până la rangul de boieri mici, ca de pildă urmaşii faimosului logofăt Tăutu în Moldova sau, mai târziu, Buzeştii în Muntenia. Altele se ridică, la rândul lor, deasupra tuturor. Putem distinge, de pildă, pentru Ţara Românească, la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui de al XVII-lea, că se află în fruntea „plutonului“ Buzeştii, Rudenii, Floreştii, Goleştii, Bălenii; la mijlocul şi sfârşitul veacului al XVII-lea, Goleştii-Leurdeni, Grădiştenii, Dudeştii, Bălăcenii; începutul epocii fanariote tulbură puţin apele, dar, la sfârşitul veacului al XVIII-lea, apar, detaşat, cum vom vedea, trei familii fruntaşe: Văcăreştii, Ghiculeştii şi Filipeştii.

Pe de altă parte, aş vrea să spun că, la urma urmei, nu importă atât continuitatea biologică a familiilor; de mai mare însemnătate e continuitatea unei mentalităţi, a unei instituţii cutumiare: monopolul puterii în mâna unui grup restrâns, împrospătat cu vremea. Iar de s-ar dovedi cumva că a existat o adevărată cezură în veacul al XVI-lea în continuitatea marii boierimi, ceea ce nu cred, rămâne că familiile pe care documentele ni le arată în fruntea ţării pe la 1550 sunt aceleaşi pe care le regăsim şi la 1850, trei sute de ani mai târziu.

> Fenomene asemănătoare se întâlnesc şi în Occident, de pildă, în ultimele două veacuri ale monarhiei absolute în Franţa, concentrarea guvernării în mâinile marilor familii de nobleţe de robă. Dar era vorba, neîndoielnic de o creaţie a monarhiei; specificitatea cazului nostru e că avem de a face cu o nobleţe la origine independentă de suveran, a cărei pondere e deci cu atât mai mare.

Descendenţa prin femei, cum am mai spus, joacă un rol însemnat în perenitatea acestei oligarhii. În Ţările Române, după expresia franceză, *le ventre anoblit* („pântecele înnobilează“). Constatăm într-adevăr că, mai cu seamă în Ţara Românească, mai multe neamuri mari au dăinuit peste veacuri de mai multe ori, prin intermediul femeilor – fără ca să fie nevoie, pare-se, de vreo formalitate juridică sau de încuviinţarea voivodului.

> Cunosc un singur caz unde s-au luat asemenea precauţii, când bătrânul ban Grigore Brâncoveanu o adoptă pe nepoata soţiei sale, Zoe Mavrocordat, în 1820, cu condiţia transmisiei numelui la primul său băiat născut. S-a făcut atunci o adopţie în toată regula, din pricina enormei averi care era în cauză şi din dorinţa de a putea transmite titlul de principe al Sfântului Imperiu. Un nou act în regulă a mai făcut banul Grigore, un an înainte de moarte, înfiind în 1828 şi pe fiul nou-născut al Zoei Mavrocordat, căsătorită cu George Bibescu, viitorul domn, copilul devenind astfel Grigore Brâncoveanu, primul din noua ramură. Acesta a obţinut în 1860 de la împăratul Austriei, pentru el şi urmaşii lui, confirmarea titlului de principe al Sfântului Imperiu.

În general, trecerea numelui prin filiaţie feminină se făcea fără formalitate. Exemplul vine chiar de sus. Când neamul Basarabilor s-a stins pe linie bărbătească, un Radu Şerban – în boierie, Şerban din Coiani –, ajuns la domnie în 1602 datorită Buzeştilor şi reluând politica lui Mihai Viteazul, îşi va zice Radu Şerban Basarab, pe temeiul unei foarte îndepărtate înrudiri: străbunica lui maternă, Marga sau Maria din Craioveşti, era vară primară cu fraţii Craioveşti Barbu, Anca şi Neagoe (Basarab), dar fără legătură de sânge cu Basarabii! După el,

aga Matei din Brâncoveni, când izbuteşte în 1632 să urce în Scaun, preia şi el numele Basarab, de fapt după o filiaţiune prin femei ceva mai apropiată, străbunica sa maternă, tot o Marga din Craioveşti, e chiar soră cu Neagoe Basarab, dar soră vitregă, fără sânge basarabesc! În cele din urmă, se poate spune că prima dinastie de domni fanarioţi, Mavrocordaţii, pot pretinde la o mai autentică filiaţie voivodală, întrucât mama fraţilor Nicolae şi Ioan Mavrocordat, Sultana Hrisoscoléos, era fiica acelei Casandra a Moldovei, soră cu Iliaş Alexandru vodă şi autentică strănepoată a domnilor Muşatini.

La boierii munteni, cazurile de transmitere a numelui prin femei sunt foarte numeroase: o dată cel puţin la Bengeşti, Brăiloi, Grădişteni, Ştirbei; de trei-patru ori, cum am mai spus, la Brâncoveni, Goleşti, Floreşti şi la un neam mai decăzut după secolul al XVIII-lea, Bărbăteştii. E firesc în aceste condiţii ca grecii care apucă înalte dregătorii la noi începând din veacul al XVI-lea şi se însoară cu pământence să aibă tendinţa de a prelua numele soţiei sau un nume luat după locul unde-şi au conacul. Astfel, boieri care vor apărea mai târziu ca autentici pământeni, se întâmplă să aibă un strămoş grec la începutul veacului al XVII-lea, precum Alexienii, Brătăşenii, Costeştii, Pârşcovenii. Un veac mai târziu, marele ban Ştefan Pârşcoveanu va fi chiar propus de boieri, într-un memoriu trimis Ecaterinei a II-a a Rusiei, ca „domn pământean“, în locul domnilor fanarioţi! Familiile greceşti care aveau deja „un nume“ la Constantinopol, ca Rosetti, Catargi, Hrisoscoléos, Pallady, Manu, vor ţine să-l păstreze – cu atât mai vârtos cele care aveau deja un nume la Bizanţ (Cantacuzino, Nottara, Ralet). Dar chiar printre neamurile greceşti mai vechi vom găsi cazuri de „românizare“ după moşii: Hrisoscoleii devin Buzoianu (Ion Ghica îl va ironiza pe vodă Caragea, care-şi dă o fată după un Buzoianu, crezând că-i de neam vechi din Ţarigrad. Dar chiar era!). Avem şi Cantacuzini care-s numiţi, vreme de câteva generaţii, Paşcanu sau Măgureanu… Şi au dificultăţi în a-şi dovedi în veacul al XIX-lea ilustra ascendenţă (vezi, de pildă, osteneala pe care şi-o dă Cantacuzino „Nababul“ pentru a stabili genealogia familiei, cu ajutorul lui Iorga; şi pompoasele ornamente pe care şi le va pune pe monumentalul cavou de la cimitirul Bellu, manifestări cărora li s-ar putea da o interpretare de *over compensation* freudiană!).

Oligarhia pământeană sub domniile fanariote

Imaginea sumbră şi în parte deformată pe care o avem despre veacul fanariot ne poate face o idee greşită şi privitor la continuitatea nucleului marii boierimi pământene în perioada 1716–1821. Boierii noştri, care, am văzut, încercaseră în trecut, la 1595 şi la 1631 de pildă, să-i excludă pe greci de la înaltele dregătorii ale ţării, vor reacţiona la fel după prăbuşirea fanarioţilor în 1821 şi eşecul mişcării lui Tudor Vladimirescu. E şi momentul când naţionalismul de origine

occidentală se răspândeşte în Europa întreagă ca un foc de mirişte. Cu o stăruinţă care nu era lipsită de ipocrizie, boierii noştri vor încerca să arunce toată vina jalnicei stări în care ajunsese ţara doar asupra fanarioţilor. Azi, o analiză mai senină a faptelor, observarea situaţiei lăuntrice a Imperiului otoman în decădere, care-l împinsese la o exploatare economică a ţărilor noastre din ce în ce mai nemiloasă şi chiar aberantă, ne îndeamnă să punem cinstit întrebarea dacă suntem atât de siguri că un şir de domni pământeni în secolul al XVIII-lea în locul fanarioţilor ar fi ferit mai bine ţara de năpastă. Mai trebuie să adaug că puţine dintre marile familii „patriote“ de la începutul secolului al XIX-lea se puteau făli că nu făcuseră vreo înrudire cu marile familii fanariote; cazul lui Ienăchiţă Văcărescu e tipic: a fost căsătorit de trei ori, de fiecare dată cu o fanariotă! Adaug că domnul al cărui prim-sfetnic a fost ani de-a rândul, Alexandru vodă Ipsilanti, a fost un domn înţelept, care a lăsat bună amintire în ţară.

Unul dintre laitmotivele boierilor naţionalişti va fi că grecii aduşi de domnii fanarioţi în furgoanele lor la fiecare schimbare de domnie puseseră mâna pe toate slujbele. Cercetări mai recente, după metodele statisticii, au arătat că acele acuze au fost foarte exagerate: se dovedeşte că, în toată perioada domniilor fanariote, circa 80% din dregătoriile divanelor de la Bucureşti şi Iaşi au rămas permanent în mâinile boierilor autohtoni – mai precis, 81% în Moldova şi 78% în Muntenia[18]. Am procedat la rându-mi la sondaje în 100 de documente, emanând de la divanul Ţării Româneşti între 1771 şi 1848, în scopul de a descoperi care a fost procentul membrilor fostelor familii de mari boieri autohtoni printre dregătorii din ultimii 50 de ani ai epocii fanariote (1771–1821) şi din primul sfert de veac după reaşezarea domniilor pământene (1822–1848). Am constatat că, dacă, începând din 1822, proporţia membrilor greci din divan scăzuse mult, de la 22% la numai 9%, în schimb proporţia membrilor proveniţi din vreo 20 de mari neamuri ale ţării rămăsese aceeaşi înainte şi după 1821, circa 70%. Iar printre cele 21 de familii culese se remarcă o puternică concentrare în primele zece şi, mai cu seamă – cum am mai semnalat –, în cele trei care se găsesc atunci în fruntea „plotonului“, Filipeştii, Văcăreştii şi Ghiculeştii. Astfel, între 1771 şi 1848, din 267 de nume aparţinând categoriei de foşti mari boieri, 228, adică 85%, aparţin acelor zece familii, dintre care şapte Filipeşti apar de 38 de ori, nouă Văcăreşti de 33 de ori şi şapte Ghica de 30 de ori! Celelalte şapte familii în ordinea frecvenţei sunt: Racoviţă, Ştirbei (vechi), Kreţulescu, Brâncoveanu, Golescu, Grădişteanu şi Bălăceanu. Desigur, câteva nume sonore lipsesc în enumeraţie, ca Băleanu, Câmpineanu, Dudescu, Florescu, Grecianu, Năsturel-Herescu, dar vor reapărea cu încetul. În ce priveşte marile familii oltene, ca Buzeştii, Brăiloii, Glogovenii, Otetelişenii, lipsa lor din divanul de la Bucureşti se explică

prin faptul că erau mai dornici de a rămâne în Sfatul banatului Craiovei – mai cu seamă sub domnii fanarioţi – decât să umble după locuri în divanul de la Bucureşti.

În rezumat, socotesc că „sâmburele dur“ al grupului de familii care s-au menţinut fără întrerupere la putere de la mijlocul veacului al XVI-lea la mijlocul veacului al XIX-lea era constituit din vreo 30 de neamuri mari (dintre care multe, cum am mai spus, îşi pot împinge genealogia în veacurile anterioare). Cum să ne explicăm această continuitate şi sub domniile fanariote, cu atât mai mult cu cât reformele lui Constantin Mavrocordat[19] au introdus o schimbare de cea mai mare însemnătate? Mavrocordat definea pentru prima oară legal (prin *pravilă*) deosebirea dintre categoriile de boieri: marii boieri, boierii de clasa I, erau cei care deţineau cele mai înalte dregătorii; vin apoi boierii de clasa a II-a şi de clasa a III-a. Se încheia astfel o evoluţie seculară care adusese confuzia între *mare boierie* şi *mare dregătorie*, când la începuturile ţării, cum am văzut, însuşirea de mare boier era cu totul independentă de deţinerea unei înalte slujbe. Reforma lui Constantin Mavrocordat a consfinţit astfel o alunecare a sensului cuvântului *boier*, sensul nou încrustându-se pentru totdeauna în mintea oamenilor „de jos“, la care s-a adăugat apoi, de la mijlocul veacului al XIX-lea, o nouă degradare a termenului, până la a desemna „orice posesor de pământ ceva mai întins, de cele mai multe ori parvenit din afara locului şi nemuncind pământul cu braţele“. Erodarea multiseculară a sensului termenului *boier* a sfârşit prin a influenţa şi pe intelectualii noştri iubitori de istorie; fără să mai vorbim de străinii întâmplător interesaţi de istoria românilor, care sunt convinşi, mai toţi, că în Ţările Române n-a existat o adevărată clasă nobiliară (mai cu seamă cei din Europa Occidentală, care, ignorând istoria universală, acolo unde nu găsesc titlul de baron, conte, marchiz etc., instinctiv percep că n-a existat aristocraţie!).

Cum se explică persistenţa nucleului de mari boieri?

Trei factori ar explica, se pare, persistenţa multiseculară a nucleului de mari boieri, inclusiv sub domnii de origine străină: mai întâi latifundiile, faptul că cea mai mare parte a pământului arabil din ambele principate era în mâna marii boierimi.[20] În al doilea rând, solidaritatea de clasă a acestei microsocietăţi practicând, în ciuda neîncetatelor certuri şi duşmănii, un strâns sistem de endogamie. În sfârşit, precaritatea domniilor, a căror putere, neputându-se sprijini, ca în Occident, pe o burghezie mai înfloritoare în oraşe şi târguri, era silită să se bizuie pe boierime. În aceste împrejurări, domnul fanariot, chiar de ar fi voit să îngenuncheze marea boierime, se afla ca şi înaintaşii săi în neputinţa de a se lipsi de ea. Pe de o parte, se temea de ea, căci intrigile unei facţiuni de boieri ostili puteau la tot momentul să provoace mazilirea lui la Poartă; pe de alta, nici nu s-ar

fi putut lipsi de boierii locului pentru a guverna: cu toate rudele şi clienţii săi din Fanar, nu se putea în ţară împărţi dreptatea, administra judeţele şi, mai cu seamă, strânge birul fără boierii locului.

A mai fost şi altceva: cu toate că micul grup de familii influente din Fanar practica şi el, pe scară întinsă, endogamia (e destul să răsfoim acel *Livre d'or de la noblesse phanariote* al lui Rizo-Rangabé[21], ca să ne dăm seama!), constituind în acel colţ periferic al Constantinopolului un microcosmos atât de particular[22], chiar neamurile cele mai cu ifos ale locului căutau alianţe cu familiile boiereşti din ţările noaste, din mai multe motive. Mai întâi, aici se respira totuşi un oarecare aer de libertate; la Constantinopol, dacă erai mai aproape de putere, erai şi mai aproape de ştreang sau de securea călăului. Apoi, dacă mai toate familiile fanariote îşi începuseră averea în marele negoţ, ele râvneau totuşi, ca orice aristocraţie, să-şi afle un temei şi în posesiuni de pământ. Asemenea lucru, în împărăţia otomană, nu-l puteau găsi, ci doar în latifundiile din Ţara Românească şi Moldova. Să mai adăugăm şi faptul că de când toată Hellada căzuse sub stăpânire turcească nu se mai putea accede la o stare de aristocrat, nu se mai putea căpăta o patalama de nobleţe decât în câteva insule dependente de Veneţia sau emigrând în Rusia – şi era foarte aleatoriu –, pe când în Ţările Române erai nobil ori prin căpătarea unei înalte dregătorii la curtea domnului fanariot ori prin căsătoria cu fiica vreunui boier moldo-valah.

În cele din urmă, apare că domnii fanarioţi n-au izbutit – şi poate nici n-au căutat – să dărâme cu totul structura vechii oligarhii autohtone. Măsurile lui Constantin Mavrocordat, dacă s-au aplicat într-adevăr, pe teren fiscal şi administrativ, n-au întrerupt cvasimonopolul oligarhiei, nici n-au schimbat în mentalitatea boierilor vechiul concept de „mare boier": accesul la această calitate a ţinut, în continuare, mai curând de cooptarea în sânul grupului decât de voinţa lui vodă – cum voi încerca să arăt mai jos, analizând pisania de la biserica din Grădiştea-Vlaşca.

Marile neamuri boiereşti în veacul renaşterii naţionale

Consider că oligarhia marilor boieri nu şi-a manifestat solidaritatea de grup în singurul scop de a avea în continuare privilegii exorbitante şi averi uneori uriaşe. Ea va încerca tot timpul să păstreze – sau, mai curând, să reia exerciţiul exclusiv al marii politici, adică îndeobşte asupra politicii externe, întrucât soarta unei ţări mici, înconjurate de mari împărăţii atârna, aproape în întregime, de jocul marilor puteri.

Prin aceasta nu făceau decât să continue (sau să reia) rolul pe care şi l-au atribuit şi asumat de la începuturile fiinţării Principatelor, anume acela de a fi, neîncetat, alături de domn *sau uneori împotriva domnului, îndrumătorii politicii externe*, considerată vitală pentru subzistarea, pentru fiinţa statului.

Unul dintre clişeele istoriografiei române din epoca comunistă a fost

că boierimea română a trădat interesele majore ale ţării, alegând „o colaborare cu turcii, uşurând astfel instaurarea dominaţiei acestora“ (sunt chiar termenii folosiţi în *Istoria României*, apărută în 1969, printre autori – Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu şi Ştefan Pascu). Numai „masele populare“ şi anumiţi domni „buni“ ar fi avut o atitudine patriotică. Ştefan Andreescu, pe vremea aceea tânăr cercetător, a avut meritul (şi curajul!) să publice în 1967, într-o revistă bisericească, un articol în care arăta că, în vremea luptelor eroice duse de Radu de la Afumaţi în anii 1522–1523 împotriva turcilor, aproape jumătate dintre membrii sfatului domnesc pieriseră în luptă, iar cealaltă jumătate era pomenită ca supravieţuitoare a acelor lupte. Observaţia aceasta o făcuse după citirea întâmplătoare a altei reviste bisericeşti, în care reputatul istoric Aurelian Sacerdoţeanu publicase pomelnicul mănăstirii Argeşului. Acolo se aflau două liste de nume de boieri, una cu numele celor ce „au murit tăiaţi de agareni [vechi nume dat turcilor sau musulmanilor în general (n. mea)] sub Radu voevod“, iar cealaltă cu „boiarii ostaşi rămaşi vii“. Un pomelnic similar se află şi la mănăstirea Govora, cu aceleaşi două liste, dar puţin mai sărace în amănunte, fiindcă foarte rar dau şi dregătoria ţinută de boierul pomenit, ceea ce nu uşurează identificarea personajului.

Relevând în acea revistă bisericească din 1967 această constatare cu caracter de senzaţie, Ştefan Andreescu răsturna radical clişeul oficial al istoriografiei marxist-leniniste de atunci. Apărând într-o modestă revistă bisericească, articolul n-a atras atunci fulgerele cerberilor cenzurii oficiale. Întrucât şi acest articol, şi câteva altele ale sale relative la istoria Principatelor în veacul al XVI-lea au fost folosite după decembrie 1989 în publicaţii academice, fără indicaţia sursei, Ştefan Andreescu a ţinut să le republice într-un singur volum apărut în 2002 sub titlul *Perspective medievale*, conţinând şi alte publicaţii anterioare.[23]

„Descoperirea“ lui Ştefan Andreescu mi se pare de un interes major în înţelegerea rolului pe care marea boierime a considerat că-i era rostul de la bun început. De aceea s-au constituit, din primele timpuri ale voivodatelor, în general cel puţin două clanuri, după concepţia ce-şi făceau a interesului ţării: unii, de pildă, înclinând către rezistenţa armată împotriva turcilor cu ajutorul uneia sau mai multor puteri creştine, alţii considerând că experienţa dovedise zădărnicia unor astfel de încercări şi că era deci mai înţelept să se caute un compromis cu formidabila putere otomană, pentru a păstra barem autonomia internă, Biserica noastră nezdruncinată prin pătrunderea islamului în ţară (cum se întâmplase în toate ţările vecine la sud de Dunăre), domni pământeni în Scaunul ţării şi dregătoriile în mâna boierilor. Când domnul în Scaun opta pentru una dintre aceste tendinţe, se

găsea întotdeauna un clan de boieri care s-o considere atunci primejdioasă şi să lupte pentru a răsturna pe acel domn şi pentru a înscăuna pe unul partizan al opţiunii lor.

Ce a provocat acea cvasiunanimitate a marii boierimi în anii 1522–1523? A fost intenţia Porţii de a aduce în Scaunul de la Târgovişte pe un turcit, adică un domn care ar fi răsturnat echilibrul existent, ar fi pus în primejdie statul nostru creştin. Atunci au luptat cot la cot toţi marii boieri, lăsând pe câmpurile de luptă un număr impresionant dintre ai lor. Când sultanul (sau marele vizir) şi-a dat seama de eroarea „tactică“ pe care o făcuse şi n-a mai fost vorba de a susţine venirea în Scaun a unui musulman, a reapărut îndată în voivodat vechiul clivaj între cele două clanuri boiereşti. A mai intervenit şi evenimentul catastrofal al prăbuşirii regatului ungar într-o singură bătălie, la Mohács (29 august 1526). Ţara Românească se găsea dintr-odată într-o izolare aproape totală faţă de puterea otomană. Radu de la Afumaţi ajunge şi el să fie recunoscut domn de către Poartă. Ce se va fi întâmplat însă printre clanurile boiereşti? Să nu fi avut toţi încredere în temeinicia noii atitudini a lui Radu vodă? Să fi jucat şi alte tainice duşmănii? Oricum va fi fost, în ultimele zile ale lui decembrie 1528, un complot în fruntea căruia se aflau Neagoe din Periş vornicul şi Drăgan postelnicul din Bucşani îl răstoarnă pe Radu, care, neapucând să-şi adune la vreme o oaste credincioasă, fuge către Craiova cu fiul său, e prins din urmă la Râmnic de Neagoe şi Drăgan şi ucis în biserică, împreună cu fiul său. Cumplită faptă. În ce îl priveşte pe marele vornic Neagoe, căsătorit cu o nepoată de fiică a lui Vlad vodă Călugărul, schimbarea lui radicală e cu atât mai dramatică, cu cât ştim dintr-un hrisov din iunie 1526 că Radu vodă le întărise – aşadar, cu doi ani şi jumătate înainte – lui, soţiei lui, Caplea, şi fiicei lor stăpânirea peste 32 de moşii![24]

Întorsătura din vremea lui Radu de la Afumaţi trebuie aşezată alături de alte cazuri similare din trecutul Ţării Româneşti. Astfel, trecerea boierilor din lagărul lui Vlad Ţepeş în cel al lui Radu cel Frumos ne este tălmăcită în pasionanta prozopopee pe care a închipuit-o cronicarul grec Laonicus Chalcondyles, care, capturat de turci la căderea Constantinopolului, l-a însoţit pe Mehmed al II-lea în campania lui împotriva lui Ţepeş, în următoarele cuvinte:

> „Bărbaţi daci [români]! Ce credeţi că o să mai vină asupra voastră în viitor?! Au nu ştiţi împăratul [sultanul] ce putere mare are şi că foarte curând vor veni asupra voastră oştile împăratului, pustiind ţara, şi o să fim despuiaţi de orice ne-a mai rămas?! De ce nu vă faceţi prieteni împăratului? Şi veţi avea linişte în ţară şi în casele voastre. Ştiţi doar că acuma n-a mai rămas nici un capăt de vită. Şi toate aceste suferinţe grele le-aţi avut de îndurat din cauza fratelui meu, fiindcă aţi ţinut cu acest om făr-de Dumnezeu şi care a adus mare nenorocire asupra Daciei [Ţării Româneşti], precum n-am mai auzit nicăieri pe pământ.“

Marii boieri, care până atunci luptaseră alături de Vlad, vor urma, unul după altul, îndemnul lui Radu şi – în perspectiva vremurilor până

azi – n-a fost oare atunci alegerea înţeleaptă? Au trădat poate pe voivod, dar n-au trădat ţara. Un veac mai târziu, dârzenia imprudentă a lui Ioan vodă cel Cumplit va atrage aceeaşi reacţie din partea marii boierimi moldovene. Iarăşi, trădare sau chibzuinţă politică? În sfârşit, atitudinea şovăitoare a lui Constantin Brâncoveanu faţă de alianţa închegată de Cantemir cu Petru cel Mare, precum şi văditul sabotaj al marilor boieri Lupu Costachi şi Iordache Rosetti al războiului dus alături de ruşi de Cantemir fost-au trădare sau întreprindere cuminte – şi riscată pentru ei înşişi? Căci, dacă învingea la Stănileşti – pe Prut – Petru cel Mare şi se înfăptuia, conform tratatului iscălit de Cantemir, vasalitatea Moldovei faţă de Rusia, n-avea de-atunci toată Moldova soarta de mai apoi a Basarabiei? Sabotarea boierilor, care n-au adus la vreme „zahereana“ (de a capitulat armata ruso-moldoveană *din foamete*), a fost cunoscută şi lui Voltaire când a scris *Istoria lui Carol al XII-lea* al Suediei, pesemne informat de diplomaţii francezi pe lângă Poartă, pe care-i ţineau la curent fanarioţii cu starea din Moldo-Valahia. Ultimul exemplu e atitudinea, în timpul războiului ruso-turc din 1806 –1812, a marilor boieri din jurul lui Constantin Filipescu, pe care generalul conte de Langeron, emigrat francez în serviciul Rusiei, îl califică *le plus impudent scélérat de toute la Valachie* („cel mai neruşinat ticălos din toată Ţara Românească“), care vor face tot ce vor putea pentru a contracara planurile Rusiei. După patru sau cinci războaie ruso-turce pe pământul nostru, ajunseră convinşi că Turcia, din ce în ce mai slăbită, era un duşman mult mai puţin primejdios pentru ţară decât Rusia.

De aceea, după tentative de luptă armată rămase zadarnice, ca a lui Bălăceanu alături de austrieci sau a lui Cantemir şi a unor Cantacuzini alături de ruşi (care, de altfel, au fost privite ca prea timpurii şi necugetate, în Muntenia de Brâncoveanu, în Moldova de câţiva mari boieri, şi greci, şi români, ca Iordache Rosetti sau Lupu Costachi), aventurile războinice nu vor mai fi încercate în această clasă socială, miile de voluntari în armatele ruseşti sau austriece recrutându-se de-acum printre ţărani, moşneni şi mica boierime. Marii boieri se vor îndrepta, cu precădere, către jocul diplomatic între puteri, de altfel cu atâta dibăcie şi stăruinţă, încât această înclinaţie se va extinde cu timpul şi la toate straturile sociale ajunse pe scena politică, apărând acum în ochii străinilor ca o trăsătură de caracter naţional.

Jocul de balanţă între Viena, Sankt Petersburg şi Constantinopol, curând Paris şi Londra, va fi dus cu o neîndoielnică inteligenţă politică. Războiul ruso-turc din 1768–1774 a fost momentul de răscruce. Memoriile pe care boierii ţării le vor înainta marilor puteri pentru a le expune doleanţele şi dorinţele ţării se vor preciza la fiecare etapă până la a schiţa un adevărat proiect politic naţional. Chiar dacă Poarta, apoi Rusia şi celelalte mari puteri nu vor consimţi decât cu

reticenţă şi cu ţârâita să împlinească acele deziderate şi revendicări, e izbitoare constatarea că în mai toate întrunirile internaţionale unde se va ridica problema Principatelor, culminând cu tratatul de la Paris din 30 martie 1856 şi conferinţa reprezentanţilor celor şapte puteri, din august 1858, care precedă unirea din ianuarie 1859, toate punctele privitoare la statutul acestor provincii au fost puncte ridicate în memorii ale boierilor noştri.

Totodată, aceştia îşi alcătuiesc, cu încetul, o adevărată reţea de informaţii şi influenţă în capitalele europene, ca de pildă prin băncile înfiinţate de familii de origine aromână, ca Bellu, Hagi-Moscu, Darvari, Meitani, familii care toate vor fi, din primele generaţii, admise în marea boierime. Către Parisul postrevoluţionar vor fi trimise mai întâi misiuni izolate, cu totul infructuoase: de pildă, în 1800, cea a extravagantului şi risipitorului mare logofăt Constantin Dudescu, mândru de titlul său de conte al Sfântului Imperiu.[25] În 1810, avem încercarea marelui vistier Iordache Catargi. Întrucât are loc în timpul ocupării Principatelor de către ruşi, Catargi va fi arestat la întoarcere de către poliţia ţaristă; cu care prilej, vor fi găsite la el documente masonice, unele dintre primele dovezi sigure de pătrundere a francmasoneriei la noi. La generaţia următoare, aproape toţi feciorii de boier care merg la studii în Franţa vor fi iniţiaţi în masonerie şi ei vor fi, precumpănitor, iniţiatorii mişcării revoluţionare de la 1848.

Cât despre proiectele de reformă constituţională şi alte scrieri „progresiste“, ele vor emana aproape toate de la vlăstari de mari boieri, cum a arătat-o, cu oarecare curaj la acea vreme, Vlad Georgescu.[26] Aşadar, acea infimă minoritate, conservatoare prin vocaţie şi situaţie socio-economică, e totuşi cea care, în această primă fază de aculturare a moldo-valahilor la civilizaţia occidentală, dă nu numai cadrele acţiunii diplomatice, dar şi doctrinarii şi primii executanţi ai indispensabilelor reforme interne. Între 1800–1848, marii actori ai schimbării se recrutează, aproape exclusiv, din sânul oligarhiei. Am văzut misiunile zadarnice ale unui Dudescu şi ale unui Catargi. În anii 1830, alt purtător al unui mare nume, Ion Câmpineanu, va fi acela care va izbuti să facă în Occident primele contacte la nivel înalt: acest deputat „disident“ dintr-o ţară mică, considerată încă provincie otomană, va fi primit de mari conducători politici din Apus, de Monsieur Thiers, de lord Palmerston. E drept că era francmason şi era prezentat de marele lider polonez, prinţul Adam Czartoryski, care, prin vecinătate geografică şi istorică, ştia mai bine cine era Câmpineanul, coborâtor din Cantacuzini şi din Cantemireşti. În 1835, prima experienţă „socialistă“ de „falanster“ (*phalanstère*) iniţiată de „fourieristul“ Teodor Diamant va avea loc la Scăieni, pe moşia lui Emanoil Bălăceanu – va da greş din pricina opoziţiei

autorităţilor. În 1840, prima încercare de revoluţie cu adevărat de stânga o va face tânărul Dimitrie (Mitică) Filipescu, doctor în drept de la Paris. Va muri în 1842 în închisoarea în care se afla şi tovarăşul său Nicolae Bălcescu, care va căpăta acolo ftizia de care va muri peste zece ani.

În 1848, pe lângă câţiva boieri de clasa a doua, ca Mihail Kogălniceanu, fraţii Brătianu şi C.A. Rosetti (care aparţinea recentei ramuri munteneşti a Rosetteştilor, mai puţin „moţată“) sau câţiva *homines novi*, ca Heliade Rădulescu sau Nicolae Bălcescu – dar tatăl acestuia din urmă număra căpitani de oaste şi preoţi printre strămoşi şi se ridicase el însuşi la un rang modest de boierie, iar mama lui Nicolae era din mica boierime –, mai toţi protagoniştii revoluţiei din Muntenia au fost vlăstari din marea boierime sau din neamuri înrudite cu aceasta, Ion Ghica, cei patru veri Golescu, Grigore Grădişteanu, fraţii Cretzianu, apoi Filipeşti, Floreşti, Kreţuleşti, Bălăceni…

Mi se poate obiecta că lucrul se datora lipsei unei burghezii autohtone destul de bine închegate; că, pe de altă parte, cultura franceză şi ideile „progresiste“ nu putuseră pătrunde decât în pătura superioară a societăţii, unde unii apucaseră să citească din „filozofii“ francezi ai secolului al XVIII-lea, iar un număr din ce în ce mai mare era abonat, de la Viena, la ziarele franceze; că unele familii boiereşti începuseră să angajeze preceptori francezi, mai cu seamă după vremea adâncilor răvăşiri provocate de Revoluţia franceză şi de urmările ei – mai întâi emigraţi regalişti, apoi, în sens opus, republicani sau bonapartişti care fugeau de „reacţiune“; în sfârşit că, din motive financiare, când au putut pleca studenţi în Apus, după 1822 şi, mai cu seamă, după 1830, ei s-au recrutat cu precădere printre fiii de boieri mai avuţi. Aceasta nu explică totul. Lucrările lui C.C. Giurescu şi ale lui Ştefan Zeletin au dovedit că cel puţin jumătate din negustori şi mici industriaşi erau de origine română (dar şi aromână) şi că a existat totuşi o burghezie şi înainte de afluxul evreilor din Galiţia în Moldova, după pacea de la Adrianopol. Totodată, cercetarea Şcolilor Domneşti de la Bucureşti şi Iaşi ne dovedeşte că în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea feciorii de boieri deveniseră minoritari printre elevii şcolilor. În Moldova, Grigore III Ghica, în 1775, şi Alexandru II Mavrocordat, în 1785, îi ameninţă pe boieri că, dacă nu-şi trimit la Şcoala Domnească feciorii, domnul nu-şi va mai alege dregătorii dintre fiii de boieri, ci din toate straturile societăţii, după nivelul studiilor. De altfel, primii studenţi români pe care-i putem recenza la Paris nu sunt fii de boieri. Primul pare a fi fost un Furnaraki, de origine greacă, dar a cărui familie se va înrudi mai târziu cu marea boierime. Primul doctor în medicină (în iunie 1815, în „momentul Waterloo“!) e fiul unui negustor armean din Bucureşti.

Ceea ce vreau însă să subliniez e că înainte de anii 1840 nici această

burghezie incipientă, deja activă şi cultă, şi nici măcar boierii de clasa a doua sau a treia nu sunt încă prezenţi pe scena politică: e ca şi când s-ar considera, printr-un fel de înţelegere tăcută, *că politica era domeniul rezervat marilor boieri*, iar aceştia la rândul lor au convingerea, încolţită de veacuri, că numai ei au acumulat înalta pricepere trebuincioasă în politică.

Atitudinea străinilor în acest sens este revelatoare. Când pomenesc de „opinia publică“ în Principate, numai la opinia marilor boieri se referă, fiindcă ştiu că sunt singurii care ar putea schimba ceva în mersul lucrurilor. Să fie o greşeală de optică a unor străini? Nu. Dovadă cazul Tudor Vladimirescu: îi urăşte pe boieri, pe toţi boierii, nu numai pe fanarioţi, dar în fapte nu se poate lipsi de ei. Se va târgui cu ei, va primi subsidii de la ei pentru a ridica oaste de panduri, într-atât încât, la început, va apărea ca mandatar al lor. Şi, pesemne, de-şi va fi atins scopul, care a fost neîndoielnic domnia, după modelul lui Miloş Obrenovici la sârbi, tot cu o majoritate de mari boieri ar fi guvernat, căci între el şi pandurii lui, pe de o parte şi „clasa politică“ de atunci, pe de alta, nu se afla nimeni sau aproape nimeni. Pe lângă el, abia câţiva feciori de boieri de ţară, ca Iancu Jianu haiducul sau unul dintre căpitanii pandurilor, tânărul Urdăreanu – pe care, de altfel, îl va spânzura chiar în ajunul propriei sale căderi! Nici un „burghez“ român pe lângă el. Toţi locotenenţii lui, toţi tovarăşii apropiaţi sunt de obârşie din afara ţării: episcopul Ilarion e din Bulgaria, fraţii Macedonski sunt sârbi sau macedoneni (cu toate că-şi vor căuta strămoşi printre cnezi ruşi!), Hagi-Prodan e sârb sau bulgar, Farmaki, Iordache Olimpiotul, Diamandi Giuvara, aromâni. Cum să dăm oare seama de un asemenea „vid politic“? Am spus-o mai sus: în spiritul vremii, în ochii tuturor, politica era treaba marilor boieri.

O schimbare profundă se va petrece în deceniul 1840. Întoarcerea studenţilor contaminaţi de ideile liberale din Apus şi impresionaţi de descoperirea unei societăţi cu totul diferite de a lor (chiar dacă adesea, când se vor afla din nou în vechiul lor mediu, şocul iniţial se va estompa şi multe jurăminte vor fi uitate); apoi acţiunea de mai lungă bătaie a francmasoneriei; în sfârşit, reacţia aproape generală împotriva Regulamentului Organic impus de Rusia, cu complicitatea fracţiunii celei mai conservatoare a marii boierimi, totul va contribui la naşterea unor sentimente democratice într-un larg sector al boierimii şi mici, şi mari şi la trezirea burgheziei, care va lua cunoştinţă de puterea ei politică. Ea va reprezenta „masa de manevră“ a viitoarei mişcări, apoi partid, liberale. Totuşi direcţia acestei mişcări va rămâne încă multă vreme în mâinile boierimii de ţară, ai cărei mai străluciţi reprezentanţi vor fi Brătienii.

Să nu cădem însă în credinţa prea răspândită că marii boieri au fost toţi conservatori. Clivajul politic a fost mult mai nuanţat. Ion Ghica,

dacă n-a fost „brătienist“, a fost totuşi un liberal independent. La fel şi un Petrache Grădişteanu şi mulţi alţii. După moartea lui Ion C. Brătianu, între „domnia“ lui şi cea a fiului său Ionel Brătianu, şeful partidului liberal a fost, timp de 12 ani, un Dimitrie Sturdza. De cealaltă parte, în lagărul conservator, menţinerea unor structuri tradiţionale şi apărarea marii proprietăţi funciare sunt departe de a fi singurele resorturi de simpatie şi adeziune. Nu s-ar înţelege relativa lui extindere şi întoarcerea periodică a partidului la putere (chiar protejat de un sistem electoral foarte censitar şi de voinţa lui Carol I de a prezenta lumii o imagine de democraţie parlamentară pendulară, de tip britanic), nici mai cu seamă favoarea de care s-a bucurat pe lângă o mare parte a *inteligheţiei* epocii. Maiorescu, Eminescu, Caragiale n-au fost conservatori din interes material! Adeziunea pasională a acelei categorii apare mai curând ca o respingere a „proiectului liberal“ în aspectul lui demagogic, prea grăbit şi inadaptat – credeau ei – la structurile tradiţionale ale ţării. În această perspectivă, militantismul conservator al multor foşti boieri ţinea mai mult de nostalgia arhaizantă decât de o luptă pentru apărarea unor interese economice.

De altfel, în toată perioada 1830–1920, temeiul puterii economice a boierilor, moşiile, s-a topit văzând cu ochii. Se poate afirma că boierimea română, în marea ei majoritate, a fost lipsită cu desăvârşire de simţul economic modern. Încercările de investiţie în industrie, de pildă, sunt rarisime. E drept că până la pacea de la Adrianopol (1829), care suprimă monopolul turcesc asupra comerţului din Principate, limitarea taxelor vamale de import, de la 3% până la 5%, interzicea aplicarea unei politici vamale protecţioniste care să-i apere pe îndrăzneţii întreprinzători de concurenţa mărfurilor importate din ţările apusene. Astfel au dat greş încă de la sfârşitul veacului al XVIII-lea câteva încercări industriale, manufacturi de textile sau de sticlă, de pildă ale unui Sturdza în Moldova, ale unui Slătineanu şi unui Bărbătescu în Muntenia. Toate eşuaseră, aducând uneori şi ruina întregii familii, ca în ultimul caz. Dar mai izbitoare este absenţa de investiţii în agricultură. În veacul de care vorbesc, cei mai mulţi dintre boierii proprietari de moşii s-au lăsat ispitiţi de călătoriile în Apus, de viaţa în marile oraşe mai modernizate şi s-a răspândit – aproape s-a generalizat – obiceiul arendei, care a avut ca efect direct, cu timpul, sărăcirea foştilor proprietari şi apariţia unei noi clase economice şi sociale, cea a arendaşilor, care de altfel a dat naştere multor familii intelectuale de cea mai bună calitate. Dar efectele economice şi sociale au fost dezastruoase: arendaşul, posesor vremelnic şi fragil al unei moşii, n-a fost tentat să facă investiţii temeinice pe acea moşie, ci, dimpotrivă, a exploatat pe ţăranii clăcaşi cum nu făcuseră niciodată vechii boieri, creând în masa ţărănească sentimente de violentă

ostilitate împotriva „boierilor“, care vor izbucni de mai multe ori, în special în 1888 şi în 1907. Aşadar, pe plan politic, la sfârşitul veacului al XIX-lea şi începutul celui de al XX-lea, oponenţii la o reformă agrară radicală s-au găsit a fi mai puţin descendenţii vechii boierimi decât reprezentanţii noilor mari proprietari.

E cu atât mai remarcabil, în aceste condiţii, să vezi că în aceeaşi perioadă de înceată, dar continuă sărăcire a vechii boierimi aceasta păstrează puterea politică „la vârf“, indiferent de partidul la putere: lista primului guvern format de Lascăr Catargi, la 23 mai 1866, după înscăunarea principelui Carol, e simbolică pentru această îndârjire a fostei mari boierimi de a-şi rezerva exercitarea guvernării ţării; găsim Lascăr Catargi, Ion Ghica, Ion Brătianu, C.A. Rosetti, Dimitrie Sturdza, Dimitrie Ghika, Ioan Cantacuzino, Petre Mavrogheni – din opt nume, şase aparţin unor neamuri care au dat voivozi Ţării Româneşti! Şi, mai departe, din cei 16 prim-miniştri care se vor succeda, între 1866 şi 1900, numai trei nu fac parte din marea boierime, Ion şi Dimitrie Brătianu şi Petre Aurelian, acesta din urmă purtând un nume de împrumut, adevăratul său nume fiind cel pe care moşii lui l-au căpătat de la unguri, odată cu titlul de nobleţe. Pe ceilalţi îi cheamă: Catargi, Ghica, Kreţulescu, Golescu, Lupu-Kostaki, Florescu, Rosetti, Sturdza, Manu, Cantacuzino! Şi, privit din alt punct de vedere, nu e oare simptomatic să vezi că al doilea Ion Brătianu a luat pe o nepoată a lui Barbu Vodă Ştirbei, după ce a avut un fiu cu o Moruzi, iar acest fiu, George Brătianu, va lua o Sturdza?… Nu s-ar zice că, instinctiv, vechea oligarhie în dezagregare la acel sfârşit de veac încearcă a-şi însuşi, a-şi apropria orice nou element strălucit apărut în câmpul jocului politic?

Dar la cumpăna veacului al XIX-lea cu al XX-lea, asistăm la dispariţia progresivă a vechilor familii. Figurile proeminente ale Partidului Conservator vor veni de-acum de la familii boiereşti mai noi, ca Lahovary, Carp, Marghiloman sau chiar din burghezie, ca Titu Maiorescu şi Take Ionescu. În ultimii ani de existenţă a Partidului Conservator, în timpul Primului Război Mondial, nu mai găsim printre liderii partidului decât pe înflăcăratul Nicolae Filipescu şi pe mai palidul Ionaş Grădişteanu, ambii partizani convinşi, ca şi Take Ionescu, ai intrării în război alături de Franţa, faţă, în partid, de curentul germanofil al unui Carp sau al unui Marghiloman. Această gravă scindare a partidului va fi, după Versailles, una dintre cauzele dispariţiei partidului – dar nu singura: reformele radicale din anii 1918–1922, sufragiul universal şi marea expropriere, iniţiate de partidul liberal, condamnau definitiv orice partid politic fondat pe aceleaşi temeiuri ca fostul partid conservator.

Din parlamentul României Mari, de cu totul altă înfăţişare, şi din guvernul ţării, în perioada interbelică, dispar cu desăvârşire

reprezentanţii fostei mari boierimi moldo-valahe, cu excepţia fenomenului cameleonic Constantin Argetoianu. Aş vrea totuşi, în încheiere, să semnalez un amănunt care îmi pare a fi fost trecut neobservat până azi: după moartea prematură a lui Ionel Brătianu în 1927, singurii politicieni originari din Vechiul Regat care să se fi ridicat deasupra mediocrităţii, I.G. Duca, Nicolae Titulescu, Grigore Gafencu şi Gheorghe Tătărescu, coborau toţi patru, prin femei, din vechi mari neamuri boiereşti! Duca era fiul unei Ghika, Titulescu fiul unei Urdăreanu, Gafencu, care, de parte paternă, era din mica boierime bucovineană, era fiul unei Lupu-Kostaki, în fine, Tătărescu era fiul unei Pârâianu, dintr-o familie puţin decăzută după veacul al XVIII-lea, dar care fusese dintre marii boieri din Ţara Românească în secolele XV–XVII, înrudiţi cu Craioveştii şi cu Brâncovenii. E ca şi cum această clasă, pe cale de bruscă extincţie, ar fi vrut, oarecum tainic, să-şi afirme o ultimă oară vocaţia la exercitarea privilegiată a puterii politice.

II
ÎN CĂUTAREA ÎNCEPUTURILOR
Boierii Grădişteni în secolele XV–XVI

Si j'écris leur histoire, ils descendront de moi.
Alfred de Vigny

În familia Grădişteanu, până când am apucat eu pe ultimii purtători ai numelui (mama, fratele şi surorile ei, veri şi verişoare mai îndepărtaţi) se păstra tradiţia – sau legenda? – că neamul se trăgea din Basarabi. Interesant e faptul că aceeaşi credinţă o avea şi o ramură desprinsă din Grădişteni la începutul veacului al XVIII-lea, Bărcăneştii, care nu mai aveau însă ştiinţă de vechea legătură cu Grădiştenii.

În iarna 1939/1940, pe când lucram cu sârg la isprăvirea tezei mele de doctorat în drept la Paris, am dat întâmplător, la Biblioteca Academiei Române, peste o corespondenţă dinainte de Primul Război Mondial între tânărul pe atunci Dan Bărcănescu şi vârstnicul Ştefan Grecianu, cunoscut pentru migăloasele lui cercetări genealogice. Bărcănescu, înmânându-i un teanc de documente privitoare la moşia Bărcăneşti, îi cerea părerea asupra unei pretinse coborâri a familiei sale din Basarabi. După studiul amănunţit al documentelor, Grecianu i-a răspuns că n-a găsit în ele nici o legătură în această privinţă; şi că tot ce ştie dânsul din documentele pe care le cunoştea era că primul Bărcănescu atestat la cumpăna secolului al XVII-lea cu secolul al XVIII-lea a fost un Vasile sau Papa Mogoşescu Bărcănescu, nepot de fiu al marelui vistier Bunea Grădişteanu. Acesta moştenise şi numele de Mogoşescu de la tatăl său vitreg, vornicul Dumitru Zemţea din Mogoşeşti, care-l şi adoptase, astfel încât pe primul fiu al lui Bunea, Vâlcu, îl găsim numit când Grădişteanu, când Mogoşescu. Fiul său, Vasile sau Papa Mogoşescu, a luat numele de Bărcănescu după o moşie a soţiei sale, Maria Popescu Negoiescu, nepoata de frate a lui Antonie vodă din Popeşti (1669–1672), cu zestre la moşia Bărcăneşti.[27] Negoieştii-Popeşti nu ţineau însă moşia decât de la începutul secolului al XVII-lea, fără vreo legătură cu posesori din veacul anterior, care ar fi fost din Basarabii-Craioveşti, amănunt care i-ar fi părut lui Dan Bărcănescu a fi la originea pretenţiei familiei la o origine voivodală.[28]

Faptul că se păstrase acea credinţă la două ramuri ale familiei despărţite de veacuri mi-a dat însă de gândit. Vădit, trebuia căutat în altă direcţie decât căutase Dan Bărcănescu. Cu zeci de ani mai târziu, când îmi apăruse că nu puteam urca deocamdată pe linie bărbătească mai sus decât bunicul lui Bunea vistierul şi se părea că nici tatăl acestuia din urmă nu deţinuse o dregătorie de rangul întâi şi nu apărea vreo legătură cu Basarabii, inginerul Gheorghe Muşat, neobosit scormonitor de arhive şi vechi hrisoave, mi-a sugerat o cale la care nu

ne gândiserăm: dat fiind preţul ce-l avea în evul nostru mediu ascendenţa feminină, acea tradiţie ivită la Grădişteni şi păstrată şi în ramura Bărcănescu nu s-ar datora oare amintirii unor coborâri prin femei? Se întâmplă, într-adevăr, că mama lui Bunea Grădişteanu, soţia logofătului Vâlcu din Orbeasca, Maria Bărbătească, să fi fost, după unele scrieri pe care nu le-am putut însă verifica, să fi fost, zic, o descendentă a lui Vlad vodă Călugărul, fratele vitreg al lui Vlad Ţepeş şi al lui Radu cel Frumos. Iar prima soţie a lui Bunea şi mama tuturor copiilor săi, Stoica, fiică a marelui logofăt Paraschiva din Drăghineşti, un Cocorăscu, era şi ea stră-strănepoată a aceluiaşi Vlad Voivod. Mai mult: la o a treia generaţie, fiul lui Bunea, Grigore, care a ajuns mare logofăt în 1683 şi din care se trage spiţa ulterioară a Grădiştenilor, a fost căsătorit cu Stanca din Albeşti, a cărei mamă, tot Stanca, era fiica lui Pârvu Rudeanu – şi el coborâtor din Vlad Călugărul! O asemenea succesiune de înrudiri putea naşte la urmaşii lor credinţa într-o descendenţă din Basarabi. Ba se poate ridica chestiunea dacă nu cumva, mai demult, chiar de nu figurau printre marii dregători, înaintaşii Grădiştenilor să fi făcut parte din rudele neamului voivodal, ceea ce ar explica o succesiune de mai multe alianţe cu femei coborâtoare din domni Basarabi.

În întărirea unei asemenea ipoteze, apare posibilitatea ca generaţiile care precedă pe Bunea Grădişteanu, tatăl, logofătul Vâlcu din Orbeasca şi bunicul, logofătul Neagoe din Orbeasca şi din Fieni sau Fianca, să se tragă eventual din vechiul neam al Orboieştilor, întrucât am întâlnit mai demult însemnarea localităţii dătătoare a numelui, ca Orbeasca sau Orboiasca. Cercetând acum cu migală, la Arhivele Statului, documentele unde apare satul Orbeasca, n-am mai dat de acea echivalenţă. Ea, dacă s-ar dovedi, ne-ar trimite deci la o şi mai veche legătură între înaintaşii lui Bunea cu neamul basarabesc: într-adevăr, Tudor din Orboieşti, mare logofăt între 1554 şi 1557 – şi urmaş al lui Tudor din Orboieşti, logofăt în 1475 – a fost căsătorit cu Stana, nepoata lui Staico din Bucov şi Băjeşti şi a Caplei, fiica lui Vlad Călugărul. La prima vedere, apropierea e dificilă: Orbeasca era un sat din Teleorman, Orboieşti, din Ialomiţa. Nu e însă exclus să fi existat mai multe sate cu acelaşi nume. Cazul Grădiştei, în acest sens, e cel mai grăitor: în veacul al XVII-lea, găsim în ţară 17 Grădiştea! Cu vremea, vor mai dispărea cinci. De asemenea, e foarte frecvent ca aceeaşi localitate să apară cu ortografii şi mai diferenţiate decât între Orbeasca şi Orboiasca.

În ultimă instanţă, din patru ipotetice legături între boierii din Orbeasca şi Grădiştea cu Basarabii, numai două sunt sigure (prin Cocorăşti şi Rudeni), celelalte două rămân doar posibile şi de dovedit documentar. Ne rămâne însă impresia, după atâtea încuscriri, că boierii din Orbeasca trebuie să fi făcut parte din grupul de familii, de

mai mult înrudite cu neamul voivodal.

Oricum ar fi, după cum am spus mai sus, în primele veacuri ale Principatelor, calitatea de „mare boier“ nu era legată de exercitarea unor înalte dregătorii. Dacă acestea erau acordate de domni cu precădere unor vlăstari din tagma marilor boieri, mai multe generaţii dintr-un mare neam boieresc, care continuau endogamia în acelaşi cerc, puteau să se fi scurs fără ascensiunea membrilor lui la o înaltă dregătorie. În cazul Grădiştenilor, e clar că primul care accede la înalte funcţii va fi Bunea, începând în anii 1620 şi urcând treptele destul de încet. Cum vom vedea, apare întâi cu numele de Bunea din Orbeasca şi simplul calificativ de logofăt, fără preciziune. Într-un zapis din vremea succesorului lui Matei vodă, Constantin Şerban Basarab, care ne e redat în „Nobiliaru familiei Grădişteanu“[29], lucrare redactată de Grigore Emanoil Grădişteanu în 1883 – despre care vom vorbi adesea mai jos –, Bunea, care e de-acum unul dintre cei mai apropiaţi, dacă nu chiar cel mai apropiat de vodă dintre boierii lui Constantin Şerban, se plânge că Matei vodă nu l-ar fi iubit. Încetineala promovării sale pare să dea o oarecare consistenţă afirmaţiei sale. Voi reveni asupra chestiunii.

Doresc însă în prealabil să expun o problemă de însemnătate, pe care n-am izbutit să o rezolv: anume *care e originea poreclei Grădişteanul*, rămasă patronim vreme de trei veacuri şi jumătate. În primele hrisoave sau zapise în care e pomenit, Bunea e zis doar Bunea Vâlcu (adică fiul logofătului Vâlcu) sau Bunea din Orbeasca, deoarece şi Vâlcu e numit Vâlcu din Orbeasca şi tatăl acestuia apare în documente din 1548 şi 1550 ca logofătul Neagoe din Orbeasca sau din Fieni. Ar reieşi din această constatare că patronimul mai vechi al familiei ar fi „din Orbeasca“, observaţie pe care o face şi Ştefan Grecianu în abundentele note pe care le-a adunat despre neamul Grădiştenilor, când zice: „Grădiştenii par a fi tot un neam cu boierii din Orbeasca şi cu Bărbăteştii.“ Aşadar, porecla de Grădişteanul dată lui Bunea nu apare decât târziu, la maturitatea lui, când e vistier al doilea, apoi mare vistier. Concluzia aceasta au tras-o aproape toţi cercetătorii şi genealogiştii: numele familiei Grădişteanu purcede de la Bunea vistierul numit la maturitate şi spre sfârşitul vieţii, după aşezarea lui cea de căpetenie, unde-şi avea „temeiul“ cum se zicea, satul Grădiştea din Vlaşca, pe Argeş, la jumătate drum între Bucureşti şi Giurgiu. Sat unde îl vedem în zeci de zapise şi hrisoave întinzându-se necontenit prin cumpărări de bucăţi de moşie sau de familii întregi de *megieşi care se vând rumâni*, precum şi de sălaşe de ţigani. Chestiunea se încurcă iarăşi, dacă ţinem seama de faptul că unele cumpărări au fost făcute de tatăl vitreg al lui Bunea, vornicul Dumitru Zemţea din Mogoşeşti. Atunci, cine a început aşezarea Grădiştenilor la Grădiş-tea-Vlaşca, Bunea sau Mogoşescul?

Problema se complică şi mai mult când aflăm că Bunea era în posesia şi a unor moşii la Grădiştea de Sus şi Muntele Grădişteanul în Muscel, chiar pe locul unde se află mănăstirea Câmpulung!

Grădiştea de Sus şi Muntele Grădişteanul pe care unul dintre fiii lui Bunea, Grigore, le va ceda mănăstirii Câmpulung în 1672. Survine atunci întrebarea: nu cumva satul Grădiştea din Vlaşca îşi ţine numele de la Bunea? Voi încerca să dau mai jos elemente de răspuns. Deocamdată să ne întoarcem la primii predecesori ai lui Bunea pe cale paternă.

Primii strămoşi dovediţi ai lui Bunea Grădişteanu pe linie bărbătească

Bunicul, Neagoe, nu ne e cunoscut decât prin două documente, din 1548 şi din 1550, unde apare cu simpla calificare de logofăt şi fără alte amănunte privitoare la eventualele lui funcţii. Interesant e însă faptul că e zis şi din Orbeasca – cum i se va zice şi fiului său Vâlcu şi chiar la început lui Bunea –, şi din Fieni sau Fianca, localitate din regiunea de dealuri la nord de Târgovişte, în apropierea căreia se află satul Vâlcana, deasupra căruia Bunea va clădi, un veac mai târziu, schitul Bunea, după ce scăpase, în 1653, de urmărirea seimenilor răsculaţi, ascunzându-se într-o strâmtă peşteră căţărată în partea de sus a unei înalte faleze. Ciudat e însă faptul că legământul pe care l-ar fi făcut de a ctitori un sfânt locaş pe acel vârf de munte nu era numai din vremea salvării sale de furia seimenilor, ci fusese făcut cu zeci de ani înainte, împreună cu tatăl său, Vâlcu.

Faptul ne e revelat de un document[30] care le-a fost cunoscut şi lui Şincai, şi lui Hasdeu, şi lui Iorga. Acesta din urmă, pentru pitorescul lui, îl citează[31], fără să ne spună însă că e vorba de Bunea Grădişteanu şi tatăl său. Iată documentul, cum e redat în D.I.R. (cu unele prescurtări ale mele şi omiterea acelor lipsuri de litere care apar în original).

„1621 (7130) octombrie 23
Ctitorii boieri schitului Vâlcănăi.
Pan Vâlcul mare vornic [sublinierea mea, voi explica de ce]
Grigorie mare vistieru [sublinierea mea]
Bunea Logofătul mare armaş [sublinierea mea]
Ctitorii moşteni din Brăneşti: Bran, Ianotă, Vladu Lifoe, Stan portărel, Şărbul.

Adecă noi, carii mai sus ne-am numit cinci moşteni din satul Brăneşti, adeverim cu aciastă scrisoare a noastră precum să se ştie că având dumnealor boierii pan Vâlcul, Grigore, Bunea logofătul cumpărători de moşie la satul Vălcăniţa de la dumnealor Stan Spincia din Târgovişte şi primblându-se peste moşia lor au urcat şi la moşia noastră la Vârful Vălcăniţi şi văzând acel loc aşa frumos au dat dumnezeu gând ca să facă sfânta mănăstire. Şi nefiind moşiia a dumnealor, au întrebat pe oarecineva din oameni a cui este moşiia pă acel vărfu frumos. Le-au spus cinevaş că iaste a noastră, moştenilor Brăneştii. Dumnealor auzind aşa au venit la noi şi ne-au întrebat: moşilor, a dumneavoastră iaste moşiia pe acel vărf al Vălcănii? Dumnealor noi le-am spus că iaste a noastră. Dumnealor au zis: nu veţi vinde noao acel vărf al Vălcănii ca să facem o sfântă mănăstire?

Dar noi, auzind că va să facă sfântă mănăstire, ne-am adunat toţi şi ne-am vorbit de

vor vrea să ne priimească şi pre noi ctitorii noi îi vom da şi mai mult, nu numai acel vârf.

Dar dumnealor au zis: noi nu lepădăm pe nimine din ceiace vin cu dragoste către dumnezeu că dumnezeu are multe sălaşe gătite fireşte căruia după faptele lor cele bune.

Dar noi, auzind aşa, ne-am tocmit ca să ne scrie şi pre noi la titornicie, şi ne-au scris. Şi le-am dat de a noastre bunăvoe de la piscul Tătarului, de la răpă, pe apa Vălcănii în sus […] [urmează o foarte lungă şi amănunţită enumerare a liniilor de hotărnicie].

Şi am dat aciastă scrisoare la mâna dumnealor boerilor ca să le fie de bună credinţă şi să ştie şi feciorii noştri pentru ce este dată această moşie, că este dată pentru vecinica pomenire.

Iscălim mai jos pe nume şi punem şi degetele în loc de pecete.

Anul 7130 <1621> luna octombrie 23 zile [adeveresc Bran, Ianotă, Vlade Lifoe, Stan şi Şărbul; scris de Proca logofătul, care dă şi mărturie, ca şi Pătraşco postelnic din Târgovişte şi Vasile postelnicu din Bărbăteşti].

La ocolnica iaste leat 7128 <1619–1620> [şi mai adeveresc şi popa Toader, Pavel sticlaru, Stan sticlaru şi Şerbanu din Vălcana].“32

Redactorii volumului D.I.R. adaugă aici: „Fals. Vâlcu mare vornic nu apare decât în anul 1674, iar Grigore Grădişteanu, mare logofăt, fratele său, în anii 1682–83. Pe Bunea mare armaş nu-l întâmpinăm decât în anii 1692–99.“

Această calificare e greşită. Redactorii D.I.R. n-aveau cunoştinţă de vreo genealogie valabilă a Grădiştenilor şi au fost, pe deasupra, induşi în eroare de calificativele care au fost date în copia din 1807, la îndemâna lor, celor trei boieri ctitori, la începutul documentului, adică pan Vâlcul mare vornic, Grigore mare vistier şi Bunea logofătul mare armaş. Chiar această ultimă sintagmă, singură: „logofătul mare armaş“ fiind aberantă, dovedeşte că titlurile „mare vornic, mare vistier şi mare armaş“ sunt, fără îndoială, adaosuri ale copiştilor din 1807, care copiau pesemne documentul la îndemnul sau pe socoteala unuia dintre fiii marelui vornic Manolache Grădişteanu (circa 1745–1805, anume Scarlat, Şerban, Constantin sau Grigore), care, necunoscând nici ei bine genealogia lor, ci ştiind doar din tradiţie că Bunea I, de pe vremea lui Matei Basarab, fusese mare vistier şi mare armaş, că fiul lui mai mare, Vâlcu (care va fi tras în ţeapă de Şerban Cantacuzino în 1679), fusese mare vornic şi fratele său Grigore, printre altele mare vistier, vor fi impus copiştilor aceste calificări eronate. Iar redactorii D.I.R., „întâmpinând“ un Bunea armaş abia în 1692–99, confundă pe Bunea II, mare dregător sub Constantin Brâncoveanu, nepot de fiu al lui Bunea I, cu Bunea din vremea lui Matei Basarab; pe Vâlcul, mare vornic în anii 1674–1678, cu bunicul său Vâlcul, tatăl lui Bunea; în sfârşit, pe Grigore, mare logofăt în 1682–1683, probabil, cum vom vedea, cu un frate al Vâlcului. „Nobiliaru familiei Grădişteanu“, întocmit în 1883 de Grigore Emanoil Grădişteanu, afirmă că, după bătălia de la Călugăreni, Mihai Viteazul i-a dat unui Grigore Grădişteanu în stăpânire prin hrisov „Satul Hulubeşti (astăzi Strâmba) unde s-a dat războiul“. Din păcate, „Nobiliaru“ lui Grigore Grădişteanu e plin de erori şi probabil şi plin de invenţiuni, aşa că trebuie să luăm cu mare grijă informaţiile din el. Rămâne însă, după

documentele care-l menţionează cu diverse titluri, că Grigore e contemporan cu Vâlcu logofătul şi că nu-l mai găsim în nici un document după 1621, când dispare de altfel şi Vâlcu; apoi aflăm că văduva lui Vâlcu, Maria, se remărită cu vornicul Dumitru Zemţea din Mogoşeşti. Acesta, cum vom vedea, îl va înfia pe Bunea, care ne va apărea de acum ca singur fiu al Mariei Mogoşeasca. *Titlurile celor trei boieri ctitori trebuie deci să le luăm aşa cum apar simplu în scrisoarea moşnenilor*: „pan Vâlcul, Grigore, Bunea logofătul“ – nimic mai mult.

Decizia redactorilor D.I.R. de a trece documentul din 23 octombrie 1621 printre documentele îndoielnice apare, aşadar, nejustificată. De altfel, cum schitul Bunea va fi, la a treia generaţie după Bunea, cedat mitropoliei, nu se vede nici un motiv ca cineva să fi plăsmuit asemenea scrisoare a unor moşneni. Stilul scrisorii e izbitor de veridic, martorii citaţi sunt numeroşi şi din toate straturile sociale, iar frumuseţea textului şi a gândurilor exprimate de ambele părţi au făcut, cu drept cuvânt, ca nici Şincai, nici Hasdeu, nici Iorga să nu pună la îndoială autenticitatea documentului. Rămâne, la acea cumpănă de veacuri, ca un exemplu mişcător de frumoasă gândire creştinească şi la moşneni, şi la boieri.

Vâlcu din Orbeasca, tatăl lui Bunea Grădişteanul

Vâlcu din Orbeasca, dacă n-a deţinut o înaltă dregătorie, apare însă în numeroase documente în ultimii ani ai secolului al XVI-lea şi în primii ani ai secolului al XVII-lea, ori ca scriitor de acte domneşti, ori cu prilejul cumpărării unor moşii. Aflăm, de pildă, că stăpâneşte moşii la Foeştii de Sus, la Gabrov şi la Zârna. La Foeştii de Sus cumpără partea fratelui său Stan (zapis din 1596, întărit de Mihai Vodă la 5 iunie 1597 [7105]).

Mai târziu, într-un hrisov dat în Târgovişte la 9 iulie 1612 (7120) de Radu Mihnea Voivod, acesta întăreşte Vâlcului logofăt şi *feciorilor lui* (a avut deci mai mulţi, nu numai pe Bunea) stăpânire pe patru părţi din moşia din Gabrov, cumpărată de la nepoţii lui Bogdan logofătul din Gabrov cu 6 000 de aspri gata. Îi întăreşte, de asemenea, stăpânirea peste *două fete de ţigani*, Priţa şi Guţa, *cumpărate de la leşi* cu 2 000 de aspri gata, „când a fost Şerban Vodă în Ţara Ardealului de l-a bătut pe Batăr Gabru la Braşov“[33]. De fapt, înţelegem *din citirea întregului document* că nu le cumpărase însuşi Vâlcu, ci alţii, care-l însoţiseră pe Radu Şerban Vodă în campania împotriva lui Gabriel Báthori. Expresia „de la leşi“ este şi ea înşelătoare, căci aflăm că, de fapt, era de la nişte tătari care erau alături de polonezii aliaţi cu Şerban Vodă! Cum treceau aceste sărmane copile roabe, din mână în mână, cu prilejul războaielor! Ciudat e şi faptul că aceeaşi poveste apare în alt document contemporan, unde cei doi copii de ţigani sunt un băiat şi o fată şi cu alte nume…

Opt luni mai târziu, la 7 martie 1613 (7121), Radu Mihnea Voivod

îi întăreşte lui Vâlcu logofăt încă o parte din moşia Gabrov cumpărată de la o jupânească Maria şi bărbatul ei Herezan Postelnic, cu 6 500 de aspri – motiv pentru care jupâneasa Maria avusese pârâ de la alţi foşti posesori, proces judecat în favoarea ei de două ori. Dar ce e de reţinut pentru noi e că Vâlcu şi, vom vedea, şi soţia lui, Maria, au cu ce cumpăra moşii în mai multe judeţe. Importanţa sumelor e greu de evaluat – să notăm deocamdată că pe un copil de ţigan au dat 1 000 de aspri şi pe nişte părţi de moşie, 14 800! Cu preţul unei moşii, aparent nu prea întinsă, puteai cumpăra 15 suflete de ţigani!

Avem apoi, la 2 februarie 1620 (7128), un hrisov al lui Gavriil Movilă întărind Mariei, soţia lui Vâlcu logofăt, şi fiului ei Bunea cu fiii lor (s. mea) stăpânire peste moşia din Gabrov (urmând lungi amănunte asupra delimitării părţilor şi a foştilor deţinători)[34]. Moşia Gabrov o vom mai găsi printre posesiunile lui Bunea, dar la prima vedere nu e greu de înţeles de ce nu e asociat şi Vâlcu în acest hrisov, deoarece scrisoarea moşnenilor din Brăneşti, asupra căreia m-am oprit îndelung, ne dovedeşte că Vâlcu mai era în viaţă în octombrie 1621. Tot din comparaţia între hrisovul din 2 februarie 1620 şi documentul din octombrie 1621 putem trage concluzia că acel Grigore – al treilea boier citat de scrisoarea moşnenilor – e mai curând un frate al lui Vâlcu decât al lui Bunea, căci altfel nu se înţelege de ce nu e alături de Maria şi de Bunea în hrisov.

Vom vedea mai departe, când vom încerca să desluşim enigma proprietăţilor lui Bunea Grădişteanu, nu la Grădiştea-Vlaşca, unde-i va fi „temeiul“ şi de unde, aproape sigur, i se trage numele statornic de Grădişteanu, ci la Grădiştea din judeţul Muscel, pe locurile mănăstirii Câmpulung, care-i veneau pesemne de la maică-sa Maria, o Bărbătească, după însemnările mai multor genealogişti. Din păcate, Condica Bărbăteştilor la care face aluzie de mai multe ori Ştefan Grecianu, cercetător atât de scrupulos, nu e de găsit, nici la Arhivele Statului, nici la Secţia manuscrise a Bibliotecii Academiei Române, unde se află toate cartoanele cu fişele lui Grecianu, din care numai o parte au fost publicate postum de fiul său. Poate Condica Bărbăteştilor să fi rămas într-o colecţie particulară pe care n-am descoperit-o încă şi n-a avut-o nici regretatul Paul Cernovodeanu, a cărui mamă era născută Bărbătescu şi care a putut să întocmească o genealogie barem a unei ramuri a Bărbăteştilor.

Într-adevăr, la 30 iulie 1597 (7105), de la Târgovişte, „Mihail Voevod“ (Mihai Viteazul) dă o poruncă prin care întăreşte stăpânirea jupânesei Maria şi ginerelui ei Voica logofătul asupra unei părţi de moşie la Grădiştea de Jos; dar chiar din 26 iunie 1584 (7092) îi fusese întărită de Petru Cercel jupânesei Maria stăpânire asupra unei părţi din Grădiştea de Jos, cumpărată cu 2 500 de aspri „de la jupâniţa Neacşa“ (or Neacşa s-au numit şi soacra ei, şi o soră a lui Vâlcu, deci o

cumnată a ei!). *S-ar zice că ne aflăm într-o operaţie de comasare a unor bunuri de familie.*

În două documente date de Mihai Viteazul din Târgovişte în aceeaşi zi, 15 ianuarie 1599, e întărită întâi stăpânirea jupânesei Maria şi a ginerelui ei Voica logofătul asupra părţii din Grădiştea de Jos a vărului ei Lăudat „pentru că este a lor veche şi dreaptă ocină şi de moştenire“, apoi, în al doilea, stăpânirea Mariei şi a copiilor ei Voica şi Neaga asupra părţii din Grădiştea de Jos care a fost a lui Mogoş, fiul lui Lăudat. Neaga e o soră a lui Bunea Grădişteanu. De soţul ei Voica n-am aflat mai multe. Lăudat, ca rudă a Mariei lui Vâlcu, ne va apărea şi în alte documente.

Enigma moşiilor de la Grădiştea-Muscel şi Muntele Grădişteanul

Întrebarea pe care mi-am pus-o ne va duce, din vorbă în vorbă, la nişte descoperiri cu totul neaşteptate, privitor la probabila ascendenţă a Mariei, soţia lui Vâlcu din Orbeasca, mai târziu a lui Dumitru Zemţea din Mogoşeşti – mama lui Bunea Grădişteanul. Trebuie să încercăm întâi să descâlcim lungul şir de documente şi nume care apar între actul pe care-l face Radu de la Afumaţi în 1526 în favoarea câtorva boieri pentru Grădiştea-Muscel şi Muntele Grădişteanul şi până în 1672, când Grigore logofăt, fiul prâslea a lui Bunea Grădişteanu, cedează toată acea moşie mănăstirii Câmpulung.

– La 25 iulie 1526, Radu de la Afumaţi întăreşte lui Manea şi fratelui său Crăciun moşia Grădiştea şi Muntele Grădişteanul – hrisovul zice însă mai departe: „iar după aceea a venit Manea cu fratele său Crăciun înaintea Domniei Mele de am aşezat pe *jupan Stoica Mare Şătrar* şi pe *Stan Spătarul* şi pe fraţii lor anume *Dobroslav* şi *Deteş* cu fiii lor […] peste partea lui Nehtan (?) şi peste partea lui Tudor pe jumătate…“

E de observat că aceste danii – precum şi cea pe care o face, în acelaşi an, lui Neagoe de la Periş, care doi ani pe urmă va fi ucigaşul său! – au loc îndată după perioada de lupte grele pe care le-a dus Radu împotriva turcilor. La 9 iunie 1537, aceeaşi moşie e întărită de Vodă Radu Paisie lui *Lăudat* Paharnicul… (şi vom regăsi un *Lăudat*, văr cu Maria, mama lui Bunea)…

– După o jumătate de veac, la 26 iunie 1584, Petru vodă (Cercel) întăreşte jupânesei Maria cu fiii săi aceeaşi moşie Grădiştea – şi apare clar din următoarele documente că e vorba de Maria Bărbătească, mama lui Bunea. Textul zice „să-i fie ocină la Grădiştea de Jos, partea jupâniţei Neacşa […] pentru că jupâniţa Maria a cumpărat partea de ocină a jupâniţei Neacşa […] cu 2 500 aspri gata“… Or o Neacşa e soţia lui Neagoe din Orbeasca, mama lui Vâlcu din Orbeasca, aşadar soacra Mariei! Bineînţeles, *ne rămâne nelămurit cum se leagă posesorii acelor locuri din 1526 şi 1537 cu jupâneasa Maria din 1584*.

– La 30 iulie 1597, Mihai vodă (Viteazul) întăreşte jupânesei Maria

şi copiilor ei *şi ginerelui Stoica logofăt* moşia Grădiştea.

– La 15 ianuarie 1599, aşadar un an şi jumătate mai târziu, acelaşi Mihai vodă întăreşte jupânesei Maria şi copiilor ei *cu vărul ei Lăudat* moşia Grădiştea de Jos.

– În aceeaşi zi, 15 ianuarie 1599, un alt hrisov întăreşte Mariei *şi ginerelui ei Voicu moşia Grădiştea.* Aşadar, în 1597, Maria avea un ginere Stoica, iar un an şi jumătate mai târziu, un ginere Voicu? Să fi avut Maria două fete şi doi gineri sau fiică-sa Neaga, pe care o vom vedea pe urmă că e soţia lui Voicu, va fi fost văduvă şi remăritată… Chestiune deocamdată fără răspuns.

– La 28 mai 1608, Radu Şerban voivod va întări moşia Grădiştea lui Voicu logofăt şi soţiei sale Neaga.

– La 6 iulie 1628, avem un hrisov al lui Alexandru vodă Iliaş care introduce în ecuaţie noi personaje: *Tatul logofăt din Orbeasca* şi fiica sa jupâneasa Maria! După o clipă de nedumerire privitor la identitatea acestei Marii, vom vedea îndată că nu poate fi vorba de mama lui Bunea, ci de o tânără din generaţia următoare. Lămurirea ne e adusă de un document din

– 30 iunie 1630 prin care *Hrizan* postelnicul înfrăţeşte pe *nepotul său Tatul* logofăt şi dăruieşte pe *nepoata sa Marica* cu ocine în Grădiştea de Sus şi Grădiştea de Jos. Deci Maria sau Marica, fiica lui *Tatul din Orbeasca*, e probabil cu două generaţii după Maria Bărbătească, soţia lui Vâlcu din Orbeasca.

– La 20 iunie 1630, carevasăzică cu zece zile înainte de precedentul document, aveam zapisul lui *Hrizan postelnicul*, prin care acesta ceda partea sa de ocină din Grădiştea nepotului său *Tatul din Orbeasca* (tatăl Mariei sau Marica).

– La 10 ianuarie 1632, un an şi jumătate mai târziu, apare un zapis al lui *Nan postelnicul* din *Bărbăteşti*, prin care vinde lui *Tatu slugerul* partea lui de moşie din Grădiştea.

– Sărim acum 26 de ani ca să aflăm dintr-un zapis din 15 ghenar 1658 că *Muşat sin Tatul slugerul*, dimpreună cu frate-său *Danu*, vinde partea lui de moşie din Grădiştea lui Bunea vistier. Aşadar, *Bunea Grădişteanu, la bătrâneţe, se străduia mai departe să „comaseze" de la diferite rude ale sale*, ca şi mama sa, toate părţile de moşie moştenite la Grădiştea-Muscel.

– Dar, mai puţin de 15 ani pe urmă, la 6 septembrie 1672, Grigore Grădişteanu logofătul, fiul său prâslea, căruia i se cuvenise acea parte de moştenire, va vinde întregimea, mănăstirii Câmpulung – cum vom vedea mai jos la capitolul Grigore (II) Grădişteanu.

Să vedem acum – căci e de cel mai mare interes – cine erau fraţii Hrizea şi Nan postelnicul din Bărbăteşti, care apar aici ca rude ale logofătului Tatu din Orbeasca şi, mai mult decât probabil, şi ai Mariei Bărbătească, soţia lui Vâlcu din Orbeasca, mama lui Bunea

Grădişteanu.

Într-un articol apărut în *Historical Yearbook* (noua revistă a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga“ în limba engleză), intitulat „Michael The Brave and Transylvania. His men“[35], Ştefan Andreescu ne dezvăluie nişte amănunte neobservate până acum despre boierii munteni pe care Mihai Viteazul i-a folosit în timpul scurtei sale stăpâniri în Transilvania. Printre ei s-a aflat Hrizan armaşul (*Herizan Armast*), un boier de-ai lui, trimişi îndată în provincie cu misiuni şi puteri asemănătoare dregătorilor din Ţara Românească. Astfel, în ianuarie 1600, apare că din porunca lui Hrizan s-a înălţat în piaţa publică din oraşul Bistriţa o spânzurătoare de care au fost atârnaţi, pe rând, doi fugari prinşi.

Hrizan armaşul (cu nume tras probabil din bizantinul Hrizant) *e zis frate cu Nan postelnicul din Bărbăteşti*[36]. Andreescu ni-i semnalează pe amândoi în Moldova, după uciderea lui Mihai vodă. Îi găsim, începând din 1602, printre susţinătorii lui Simion Movilă ca domn în Ţara Românească, deci ca adversari ai lui Radu Şerban şi ai fraţilor Buzeşti. Dar, în cadrul unei modeste monografii, suntem nevoiţi să lăsăm deoparte aceste aspecte de „înaltă politică“, pentru a ne limita la problema genealogică. Andreescu constată astfel, dintr-o „poruncă“ a lui Radu vodă Mihnea, din 7 martie 1613, că „Herezan Postelnic“ era căsătorit cu o fiică a jupanului Dan, fost mare vornic, cel mai mare duşman al lui Mihai Viteazul – înrudire care ar explica probabil de ce îi găsim la un moment dat alăturaţi grupului de boieri din Moldova, în fruntea cărora se găseau Dan vornicul şi Teodosie Rudeanu. De altfel – iarăşi revelator –, autorul semnalează că, potrivit unui hrisov din 28 septembrie 1650, Nan postelnicul din Bărbăteşti era însurat cu jupâniţa Samfira, fiica lui Tudor Rudeanul![37] Din două documente anterioare (1618, 1621), aflăm numele tatălui fraţilor Nan şi Hrizan: logofătul Oprişor din Măneşti – numele de Mănescu fiind întâlnit de mai multe ori în documente, alături de cel de Bărbătescu. Astfel, Hrizan, el însuşi, e pomenit la 6 februarie 1580, cu prilejul vânzării unei părţi din satul Cureşti, cu numele de Hrizan de la Măneşti.

A fost un al treilea frate, Drăghici, mort însă mai devreme. *Apare în 1597 într-o judecată pentru o ocină la Grădiştea de Jos*, de lângă oraşul Câmpulung[38], ceea ce e, iarăşi, de cel mai mare interes în ce priveşte cercetarea noastră. În fine, dezvăluirea cea mai însemnată pe care ne-o aduce articolul lui Ştefan Andreescu e următoarea, pe care o dau în termenii lui înşuşi [versiunea română a articolului din *Historical Yearbook*]:

> Trecem acum la examinarea celui din urmă hrisov cu privire la familia boierilor din Măneşti-Bărbăteşti, care dă seamă în chip elocvent asupra originii ei ilustre. Este vorba de un hrisov al lui Alexandru vodă Iliaş din 5 iunie 1629, prin care este întărită stăpânirea mănăstirii Argeşului asupra satului Grecii din judeţul Romanaţi. Aflăm astfel că la început acest sat a aparţinut unui boier pe nume Neagoe Tunsul, dar acesta l-a

schimbat cu Neagoe vodă Basarab, primind pentru el satul Grădiştea Câmpulung. Şi, într-adevăr, o însemnare de pe un act din 28 septembrie 1582 vădeşte că în Grădiştea „de Jos“ cumpără la un moment dat o ocină „Oprea logofăt“ (din Măneşti), părintele fraţilor Drăghici, Nan şi Hrizan39. Iar în 1629, Nan postelnicul a mărturisit în faţa divanului domnesc că este din „neamul lui Neagoe Tunsul, pentru că şi ţine satul Grădiştea de la Câmpulung“40. Sigur, aşa cum a observat Dan Pleşia, Neagoe Tunsul era strămoş boierilor din Măneşti-Bărbăteşti „de bună seamă pe cale femeiască“.41

Tot Dan Pleşia a sugerat că marele boier de la începutul secolului al XVI-lea, Neagoe Tunsul, pare a fi fost legat de neamul boierilor din Hotărani, care a dat-o pe Neaga, soţia lui Pârvul vornicul Craiovescu [*mama lui Neagoe Basarab* (s. mea)]. Aşa s-ar explica schimbul de moşii care a avut loc între el şi Neagoe vodă Basarab. Iar pe de altă parte, adăuga regretatul genealogist, Neagoe Tunsul trebuie că a fost înrudit şi cu boierii din Cepturoaia, de vreme ce în marele hrisov al Buzeştilor din 10 iunie 1656 se menţionează că vechile „cărţi de moştenire“ pentru averile familiei boierilor Drăgoeşti – revendicate de Buzeşti – au fost găsite „la Nan postelnicul din Bărbăteşti“.42

Din toate aceste încâlcite descoperiri documentare, rămânem cu impresia, aproape o certitudine, că ascendenţii pe cale şi femeiască, şi dinspre tată ai boierilor Grădişteni în veacurile XV–XVI, *boierii din Orbeasca şi Bărbăteştii, au făcut parte din grupul de neamuri boiereşti care au gravitat în jurul domnilor Basarabi şi Craioveşti şi s-au înrudit cu aceştia.*

*

După scena frumoasă din septembrie 1621 pe care am relatat-o, cu moştenii Brăneşti care cedează lui Vâlcu, lui Grigore şi lui Bunea Muntele Vâlcana pentru zidirea unei mănăstiri, precum şi, un an şi jumătate mai târziu, la 5 septembrie 1623, asocierea altor moşteni la această danie43 – nu mai găsim nici pe Vâlcu, nici pe Grigore în nici un document. Au murit pesemne la un an-doi după aceea. Vâlcu trebuie că era om de aproape 65 de ani, deoarece îl vedem scriitor de documente domneşti chiar din 1580 (hrisov din 1580 [7088] iulie 4, al lui Mihnea Voevod întărind jupânului Danciu, mare postelnic, părţi din Curăteşti şi vii – document menţionând la urmă că a fost scris de „Vâlcu logofătul fiul lui Neagoe logofăt“).

Jupâneasa Maria nu stă mult în văduvie. Se mărită din nou, cu Dumitru Zemţea din Mogoşeşti, zis când vornicul, când banul, el însuşi de curând văduv de prima lui soţie Stana. N-am izbutit să aflu din ce neam se trăgea Dumitru Zemţea. Reiese din documente că a fost multă vreme ban pe lângă marele ban al Craiovei, ba, pentru scurt timp, până la o nouă alegere, şi mare ban44. Îl găsim un timp şi mare vornic. Între 1597 şi 1632, îl vedem în numeroase acte domneşti care-i întăresc stăpânirea asupra unor moşii, sate, mori, rumâni şi ţigani. La 12 decembrie 1626, Dumitru vornicul dăruieşte „fiu-meu Bunii log. viia cea mare din Grădiştea de Vale şi moşiia a cinci rumâni, şi nimeni

de în fraţii mei au de nepoţii mei să nu spargă pomana“.

La 8 aprilie 1621, când mai trăia prima lui soţie, Stana, care fusese stearpă, Dumitru banul a dat zapis unor săteni din trei sate din Grădiştea-Vlaşca, foşti moşneni care, la vreme de nevoie, i se vânduseră rumâni, că-i iartă de rumânie după moartea lui şi a soţiei, cerându-le, în schimb, să aibă grijă de el cât i-au slăbit puterile. S-a întâmplat însă de a murit soţia înaintea lui şi a luat-o pe Maria, văduva lui Vâlcu. Şi apoi i-a venit lui boală grea de a orbit. Poate că, într-adevăr, în acei ani, Bunea împreună cu maică-sa l-or fi îngrijit cu mare grijă şi bunătate, dar vor fi şi lucrat ei şi ca nu cumva să scape Bunii vreun scai din averea agonisită de Dumitru banul. Îl vedem astfel pe acesta, la 22 iunie 1628, dăruind „fiului său“ Bunea logofăt toată partea sa din Grădişte cumpărată de la jupâneasa Maria, fata lui Vişan postelnic. Dumitru banul are *un frate Ghiorma care e martor la această danie.* La 20 august din acelaşi an, primeşte şi întărire domnească. Ca să facă această danie, Dumitru banul strică însă făgăduiala făcută acelor săteni, zicând – în documentul către Bunea – că făgăduiala aceea nu mai ţine, fiindcă acei rumâni nu se ţinuseră de cuvânt şi nu-l îngrijiseră! Acel grup de foşti moşneni acum defavorizaţi a înglobat familii cât să le numeri pe degetele celor două mâini. Vedem însă în acelaşi an 1628 (7136) februarie 3 că Alexandru Iliaş vodă întăreşte eliberarea din vecinie a două grupuri de foşti moşneni din satele Mogoşeşti şi Grădiştea de Jos. Documentul (originalul e slavon) zice aşa:

> „Dă domnia mea această poruncă a domniei mele satului Mogoşăşti şi moştenilor satului, anume [urmează 25 de nume, dintre care şi un popă, cu fiii lor] şi iarăşi satului Grădiştea de Jos, moştenii satului, anume [10, dintre care şi aici un popă, cu fiii lor] ca să fie în pace şi *slobozi de către toţi fraţii şi nepoţii jupanului Dumitru Vornicul şi al soţiei lui, Stana, şi ele către toate rudele lui* [se vânduseră rumâni «din zilele răposatului Io Mihail Voevod» (Mihai Viteazul)]. Iar când a fost acum, în zilele domniei mele, jupan Dumitru vornicul şi soţia lui Stana s-au socotit din inima lor, pentru că nu au avut fii din trupul lor, ci s-au gândit, pentru Dumnezeu şi pentru sufletele lor, ca după moartea lor să-i slobozească şi să-i ierte de vecinie, să fie slobozi ei şi cu fiii lor. Însă până când vor fi vii jupan Dumitru vornicul şi soţia lui Stana, acei vecini mai sus-zişi tot să fie vecini şi să-i hrănească până la moartea lor […].“ Urmează confirmarea Domnului şi afurisenii, iar martori, trei mari boieri din Divan. Dar ce e mai ciudat la prima vedere e chiar fraza de încheiere: „şi am scris eu Bunea Logofăt din Orbeasca în Cetatea de Scaun Bucureşti, luna februarie 3 zile în anul 7136 (1628)“.

Trebuie să înţelegem, aşadar, că lunga şi amănunţita „poruncă“ a lui Alexandru Vodă Iliaş nu-i eliberează nicicum pe moşneni din mâinile lui Bunea, ci doar de riscul unor pretenţii viitoare ale rudelor lui Dumitru vornic şi ale soţiei sale dintâi, Stana. Dar un document al lui Matei Basarab din 20 mai 1633 ne dezvăluie că, după trei ani, moşnenii, dezamăgiţi că Dumitru Vornicul stricase făgăduiala de a-i ierta de rumânie după moartea lui, veniseră cu pâră în faţa lui Leon vodă. De aceea, întăreşte iar Matei vodă lui Bunea logofăt ocină în satul Grădiştea de Jos, judeţul Vlaşca, cât a ţinut Dumitru Zemţea

vornic, care-l cumpărase în zilele lui Mihai voevod şi cât a fost în viaţă, a spus că după moartea lui îi iartă pe rumâni, ca să-l îngrijească pe cât va fi în viaţă. Apoi, fiind bolnav, luându-i şi vederea în şapte ani, l-au îngrijit fiul său (adoptiv) şi mama acestuia, Maria, şi văzând că rumânii nu l-au îngrijit cu nimic au vândut ocina lui Bunea logofăt cu […][45] aspri gata. Apoi rumânii s-au rădicat cu pâră cu Dumitru vornic în Divan, în zilele lui Leon vodă, zicând că nu i-a iertat cum le-a făgăduit, iar el a mărturisit că nu i-a iertat fiindcă nu a avut îngrijire de la ei, rămânând rumânii în seama Bunii logofăt.

> „În zilele lui Matei Voevod, după moartea lui Dumitru vornic, un număr de rumâni au ridicat din nou pâră în marele Divan, cu Bunea logofăt, zicând acum că nu s-au vândut lui Dumitru vornic şi nici i-au fost rumâni, ci au vândut numai o parte de moştenire; şi Domnul le-a dat lege 12 megiaşi, pe răvaşe domneşti, ca să jure că nu s-au vândut rumâni, nici i-au fost rumâni; şi la zi ei au venit cu lege de au jurat. Bunea Logofăt văzând că au jurat strâmb, a luat din Divan lege peste lege 24 de boiari, pe răvaşe domneşti, cum este obiceiul ţării şi la zi a strâns legea deplin în marele Divan şi a scos şi cărţile lui Dumitru vornic de cumpărături de la Mihai Voevod, ale lui Şerban Voevod, zapisul lui Dumitru vornic făcut lui înaintea Divanului, cartea lui Teofan, patriarhul Ierusalimului şi cartea Mitropolitului Ţării Româneşti Grigorie şi a episcopilor Teofil al Râmnicului şi Efrim al Buzăului cu mare afurisenie şi blestem. A fost ispravnic la jurământ Calciul, mare portar, rămânând rumânii de lege şi judecată. A trimis Domnul de a prădat pe cei 12 megieşi jurători, luând de la fiecare câte şase boi, cum este legea ţării (urmează martori – Ispravnic, Radu, mare logofăt).“

Impresionantă punere în scenă la cea mai înaltă instanţă domnească şi bisericească, pentru soarta de megieş sau de rumân a câtorva săteni! Şi ce straşnică pedeapsă pentru cei 12 megieşi care juraseră strâmb! O adevărată ruinare, că nu mulţi moşneni vor fi avut pe acele vremuri în ogradă mai mult de şase boi.

La 27 ianuarie 1629, Dumitru banul reînnoise zapisul de danie către „fiul său“ Bunea, adăugând că făgăduiala de iertare de rumânie dată unor foşti moşneni era valabilă numai după moartea lui şi cu condiţia ca zişii săteni să-l caute la nevoie şi la slăbiciune, ceea ce ei n-ar fi făcut. Aşa că dă acum moşia Bunii şi s-o ţie chiar dacă Maria, soţia sa şi mama Bunii, va muri înaintea lui: „Şi să se va întâmpla mâine-sa, jupânesei mele Marii moarte înainte-mi, iar fiului nostru Bunei logofăt tot să-i fie lui moşia za ohabă în veac“… La 6 octombrie 1629, Bunea mai cumpăra, pe 1 200 de aspri bani gata, partea lui Radu Curelarul din Grădiştea din Vale şi din cea din Coastă.

Alt eveniment ciudat: în ianuarie 1630, Dumitrul vornicul vinde fiului său Bunea Logofătul, pe 200 de ughi (galbeni), partea sa din Grădişte. Printre martori, „Ghiorma frate-mieu, Vasile nepotu-mieu“ şi alţii.[46] Se iau atunci, la 18 ianuarie 1630, 12 boieri[47] ca să aleagă jumătate din Grădiştea de Jos, iar la 2 februarie acelaşi an, Vodă întăreşte lui Bunea logofăt tot satul Grădiştea-Vlaşca cât a ţinut Dumitru vornic, care-l cumpărase în zilele lui Mihai vodă. Sub Alexandru Iliaş, a vândut jumătate din sat fiului său. Acum, că are pâră cu oamenii din sat pentru acele locuri, vinde satul întreg fiului

său pe 40 000 de aspri.

> În acelaşi an 1630, în august, Dumitru ce-şi zice aici „Dvornicul din Mogoşani“ ţine iar să specifice rumânii şi ţiganii pe care i-a dat lui Bunea şi „moşia din hotarul Mogoşanilor până în valea Micului care este aleasă şi cu viia boierească de la Grădişte ce scris este iar în zapisul Bunei logofătul“ şi oi, şi cai „fără şase telegari“ şi vaci, şi iepe, şi stupi […] şi „de nimenea să n-aibă nici o nevoie, nici de în fraţii miei, nici de nepoţi, nici un om din ruda mea, că n-are nimeni nici o treabă cu bucatele mele care sunt câştigate de mine […]. Aşijderea şi cine se va scorni din rudele jupânesii mele a scorni vreo pâră, încă să n-aibă nici o treabă cu bucatele mele, căci ia n-au avut nimic: nici zestre, nici alt nimic, ci o am luat numai cu trupul“.

Şi mai avem un şir întreg de documente pe această chestiune, printre manuscrisele de la Academia Română. Redau numai pe următorul[48], fiindcă pare a încheia toată chestiunea. La 12 august 1631, ajungându-l vremea de pristăvit, Dumitru vornicul de Mogoşeşti dă zapis jupânesei lui Maria şi fiului său Bunea logofăt „cum după moartea mea să aibă pace oamenii mei“, căci, de şase ani de când i-a luat Dumnezeu vederea, „l-au căutat mai bine decât când ar fi fost cu ochii“. Le dă nişte rumâni din Nucşoara, moşia de la Mogoşeşti şi via boierească din Grădiştea.

Pentru şi mai mare siguranţă că Bunea şi Maria, maică-sa, nu vor avea după moartea lui supărări de la fratele şi nepotul său şi de la rude ale răposatei sale soţii, Dumitru Mogoşescu, aproape de moarte, la 12 aprilie 1632 (7140), înfăţişându-se la Divan, fiind de faţă şi mitropolitul Ungro-Vlahiei, şi toţi boierii mari, capătă următoarea solemnă încredinţare:

> „7140 (1632) aprilie 12 – Arhiepiscop şi mitropolit chir Grigorie, Teofil Râmnic, Efrem Buzău, Partenie episcop, Daniil egumen ot Cozia, Vasile ot Bistriţa şi cu boierii întâi: Ivaşco vornic, Grigorie comis, Vasile clucer, i Radu post. Năsturel, i Necula pah. ot Epureşti, i Ghionea ot Brânceni, i Leca spătar ot Găvăneşti, *dau carte jupânesei Maria şi fiului ei Bunei log.*, să se ştie că văzând jupânul Dumitru vornicul (din Mogoşeşti) boerinul jupânesei Maria, tatăl Bunei log., că i se apropie vremea de pristavire, fost-a socotit şi a venit în divanul cel mare de a mărturisit singur cum atâta căutare şi atâta milă ce a avut de către jupâneasa Maria şi de către fiul ei Bunea log. în 7 ani după ce i-a luat D-zeu vederea ochilor. El încă le-a dat din bucatele lui care le-a fost câştigat în tinereţea lui: cinci rumâni din sat din Nucşor, Muscel, şi pe Dumitru ţiganul cu tot sălaşul lui […] şi moşia din hotarul Mogoşeştilor şi cu via cea boierească ot grădişte, care scrie şi în zapisele Bunei log. cele Grădişte, şi o căruţă cu 2 cai, fără 7 telegari cu leagănul ce au fost ai ei, şi boi, oi, vaci, iape şi stupii câţi se vor alege. Iar după aceia început-au fraţii vornicului şi cu alte nepoate, aruncând cuvinte zicând cum ce a dat Dumitru vornicul jupânesei Mariei şi Bunei log. nu le va fi cu pace, alţii zicând cum au şi datorie la vornicul Dumitru ca pentru să-l părăsească jupâneasa Maria şi Bunea log. Iar după aceia auzind Dumitru vornicul acelea n-a vrut să lase ca să aibă jupâneasa Maria şi Bunea log. vreme val după moartea lui şi tocmeala lui să fie stricată, ci de cum a putut cu neputinţa lui şi venit-a înaintea noastră la mitropolie şi a sorocit pe toate rudele lui şi pe rudele jupânesei ce d-intâi cum cine ce datorea la el şi cine ce are a-şi cere să vie până este el cu suflet şi dinaintea noastră să le dea. *Şi a venit Ghiorma frate-său şi cu Vasile nepotu-său* şi i-am întrebat noi toţi cine are la Dumitru vornicul să-şi ceară şi ei singuri au mărturisit că n-au nimic a cere de la dânsul aici în urma lui de la jupâneasa Maria şi de la Bunea log. Aşijderea am întrebat pe Dumitru vornicul pentru rudele jupânesei cei dintâi şi a mărturisit el pentru acea jupânească că n-a luat nici o zestre nici cu nimic numai cu trupul, şi a scos o carte a răpos.[atului] vlădică Luca cum că find acea jupânească vie au făcut tocmeală între ei ca cine va muri întâi să rămâe averea pe mâna celuilalt.“[49]

Ca să pătrundem gândurile şi să ne dăm seama noi acum, după patru veacuri, dacă într-adevăr „din suflet şi milostenie“ sau mai curând din poftă de înavuţire a avut Bunea „atâta căutare şi atâta milă“ către tatăl său vitreg e lucru greu de judecat. Asta numai Dumnezeu ştie. Şi, desigur, ştia şi când, la vârsta de vreo 70 de ani, i-a venit şi lui Bunea ceasul de pristăvire şi l-a luat pe el Dumnezeu la înfricoşata lui Judecată.

III - TREI GENERAŢII DE MARI DREGĂTORI

Grădiştenii în veacul domnilor Craioveşti, Brâncoveni şi Cantacuzini (1620–1718)

Bunea Vistierul Grădişteanu (circa 1590–1661)

Am pomenit mai sus, în mai multe rânduri, de prima soţie a lui Bunea, Stoica, din neamul Cocorăştilor. După ce i-a dat cel puţin opt copii, ea trebuie să fi murit înainte ca el să fi ajuns printre marii dregători. Aşa că, în cea mai mare parte a documentelor care-l privesc, apare a doua lui soţie, Grăjdana, fiica marelui Ban Miho Racotă (din fraţii Leca, tovarăşii de luptă ai lui Mihai Viteazul). Ca şi prima soţie, are şi Grăjdana rude în cele mai de frunte neamuri boiereşti: fusese mai întâi soţia lui Buzinca Comisul Băleanu; era moaşa lui Matei Clucerul Leurdeanu (din Goleşti) şi a lui Papa Logofătul Buicescu sin Diicul Spătarul.

Mi-am spus deja impresia că ascensiunea lui Bunea în rândul marilor boieri dregători fusese înceată. Am văzut că i se zice logofăt în zapisul moşnenilor din Brăneşti din septembrie 1621. Tot logofăt îl găsim în următorii şase ani în zeci de documente, ori ca martor în zapise sau în Divan, ori la cumpărare de moşii. Abia în 1628 i se zice logofăt de vistierie, şi aceasta vreme de zece ani. Din iunie 1637, i se zice vistier al doilea sau doar vistier, iarăşi vreo zece ani. Din 1648 în 1652 e mare sluger, în 1653 mare stolnic, în sfârşit mare vistier în ultimii doi ani ai lui Matei Basarab (1653–1654) tulburaţi de revolta seimenilor şi de mişcări populare – apoi mare vistier în continuare în 1654–1655 sub Constantin Şerban, care l-a ţinut la mare cinste, cum vom vedea. La prima vedere, ne poate mira faptul că sub această domnie, din 1655 până în 1658, când e răsturnat domnul, Bunea nu mai ţine nici o dregătorie. Poate că tocmai din cauza favorii de care se bucura la domn nu va mai fi avut nevoie. Vom vedea că pe el îl foloseşte Constantin Şerban în 1654 (Stoicescu greşeşte în *Dicţionar*, zicând 1657) ca trimis pe lângă Gheorghe II Rákóczi al Ardealului pentru reînnoirea tratatului ce ne lega de acesta. Apoi să nu uităm că Bunea avea de acum peste 60 de ani, vârstă înaintată în acele vremuri!

Deocamdată, ceea ce ne izbeşte în sutele de documente în care figurează e numărul mare de achiziţii de moşii, remarcă pe care o face şi Nicolae Stoicescu în al său *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova* (1971, pp. 188–189). Îl vedem cumpărând neîncetat noi părţi de moşie pentru a „rotunji“ posesiunile de la Grădiştea-Vlaşca, dar şi la mai vechile ocine de la Grădiştea-Muscel – şi iarăşi dese cumpărări în mai multe alte judeţe ale ţării. Dau aici un singur caz grăitor şi zguduitor – dar am avea zeci de exemple şi nu-şi

pot găsi locul toate într-o lucrare ca aceasta:

> La 1 decembrie 1630 (7139), moştenii satului Lătceni din judeţul Teleorman, care *au fost judeţi cu moşiile lor încă mai dinainte vreme*, acum, în zilele lui Leon voivod, fiul lui Ştefan voivod, *se vând rumâni* cu feciorii lor lui Bunea logofăt cu toate părţile lor de ocină din hotarul de jos, cu viile, moara şi cu tot venitul, astfel: (urmează numele a zece moşneni, Cosma, Radul, Măciucă, Cernat, Opriş, Cânda, Voico, Coman, Buda şi Voico Strâchinaru – enumerându-se şi numele tuturor copiilor şi câţi boi a dat fiecare cap de familie etc.). Adunând toate sumele arătate pentru fiecare din cei zece, Bunea a vărsat atunci 41 500 de aspri bani gata.

În februarie 1657, Constantin Şerban îi va da lui Bunea un hrisov de întărire[50] în care sunt înşirate vreo 30 de moşii sau sate sau părţi de sate. Cifra e impresionantă, dar ce e de mirare e că Matei Vodă îi dăduse la 20 octombrie 1639, cu 18 ani înainte, o carte de întărire din care rezultă că avea pe atunci 18 moşii în şapte judeţe şi case la Târgovişte şi la Bucureşti[51], deci nu din timpul când era vistier i-ar veni majoritatea averii! Apoi se cuvine să comparăm cu alte cazuri cunoscute, de pildă în Muntenia cazul contemporanului său Preda Brâncoveanu, nepotul lui Matei Basarab şi bunicul lui Constantin Brâncoveanu; în Moldova, cazul marelui vistier Gheorghe Ursache şi apoi al lui Iordache Ruset (cel pe care-l face Neculce „capul tuturor răutăţilor“), ai cărui nepoţi vor stăpâni la sfârşitul veacului al XVIII-lea 161 de sate dintr-un total de 1 711 ale Moldovei întregi! Tot cam la 100 de moşii sunt creditaţi şi Ursache şi Brâncoveanul, ceea ce relativizează oarecum numărul de vreo 30 de moşii ale lui Bunea. Să adăugăm că acestuia îi cunoaştem opt copii, dintre care cel puţin două fete măritate, şi se ştie obiceiul păgubos al boierilor din acele vremuri de a da, spre paguba fiilor, zestre mare fetelor, pentru a favoriza alianţe cu neamurile cele mai puternice. Ştiu cel puţin de unul dintre fiii lui Bunea, Grigore, cel mai tânăr, că a dispersat toată averea moştenită, chiar tânăr fiind, vânzând – cum vom vedea – şi ocine strămoşeşti ale familiei. După moartea sa (ante 1685), cu toate că urcase toate treptele dregătoriilor, fiind şi mare logofăt în 1682–1683, văduva lui se plângea că se află „în mare păs şi greu de datornici“[52].

> Alţi dintre urmaşii lui Bunea vor ajunge însă să se pricopsească. Un nepot de frate al lui Grigore, Bunea Grădişteanu (II), fiul marelui armaş Nica (Cernica), va face sub Constantin Brâncoveanu o carieră şi mai plină decât a bunicului omonim; şi vom vedea că Nicolae Mavrocordat, în 1726, poate pedepsi pentru „hăinie“ pe doi dintre feciorii lui, confiscându-le nu mai puţin de 23 de moşii! Deci apucase şi Bunea II, pesemne, să-şi însuşească multe sate moşneneşti.

Răscoala seimenilor şi rădăcinile ei mai adânci. Bunea scapă ascuns într-o peşteră pe Vârful Vâlcana

Cum se explică această avalanşă de renunţări la statutul de moşnean, de om liber posesor de pământ, boierie veche consfinţită de veacuri? Pentru o anumită sumă de bani, moşneanul îşi vinde pământul pe care-l va lucra mai departe, dar nu mai e al lui, căci s-a făcut „rumân“ (sau „vecin“), ci al boierului. În schimb, nu mai plăteşte

el birul pentru acel pământ. Acest proces de înstrăinare a bunurilor moşneneşti începuse din veacul al XVI-lea şi atinsese un grad de maximă intensitate sub Mihai Viteazul, când el şi marii săi boieri, în frunte cu Buzeştii, au acaparat sute şi sute de sate spre a-şi procura veniturile indispensabile pentru achiziţionarea de „puşci“ şi plata mercenarilor. Sub scurta domnie a lui Simion Movilă (1601–1602), un număr destul de mare de moşneni vor izbuti să se răscumpere de rumânie (joc de balanţă sub o domnie mai supusă Porţii, unde ne apare strident latura dureroasă a glorioasei epopei a lui Mihai!). Sub lunga domnie a lui Matei Basarab, silit şi el de împrejurările externe să ţină o oaste numeroasă de lefegii, procesul de acaparare a moşiilor reia ritmul pe care l-am văzut. Trebuie, aşadar, să situăm fenomenul în cadrul internaţional.

Am văzut mai sus numeroasele cumpărări de moşii şi de sate de către Vâlcu, de către Maria, mama lui Bunea, de către Dumitru Zemţea Mogoşescu, al doilea soţ al Mariei, şi, mai cu seamă, ale lui Bunea, an de an. Iar fenomenul se întinde în zeci – dacă nu chiar sute – de cazuri, în toată acea perioadă. Cum ne putem explica această continuă modificare a distribuţiei pământurilor, de cele mai multe ori în dauna vechilor posesiuni moşneneşti şi în folosul boierilor? Nu avem statistici decât din perioada vremelnicei ocupări a Olteniei de către austrieci, între tratatul de la Passarovitz (Požarevac), din 1718, şi tratatul de la Belgrad, din 1739. Comparând cifrele relative ale posesiunilor moşneneşti pe de o parte, domneşti, mănăstireşti şi boiereşti pe de alta, apărând în statisticile austriece, cu cifrele de la începutul veacului al XIX-lea, vedem că primele au scăzut de la circa o treime la circa un sfert. Dacă ne încumetăm să proiectăm curbele şi spre trecut, adică din 1718 către primele timpuri ale voivodatului, putem trage concluzia probabilă că, pe la începuturile Ţării Româneşti, moşiile moşneneşti acopereau peste jumătate din pământul ţării.

Problema trebuie pusă pe plan internaţional. Cu toate izbânzile militare ale turcilor în tot veacul al XVI-lea şi extinderea maximă a Imperiului otoman în acest răstimp, descoperirea căii maritime către Orient prin înconjurarea Africii a reprezentat o sărăcire crescândă a comerţului otoman. Pe de altă parte, schimburile comerciale cu ţările apusene se făceau pe modelul care va fi în viitor acel al schimburilor inegale dintre occidentali şi coloniile lor
din America şi Africa, cei dintâi cumpărau adică materii brute din Imperiul otoman în schimbul unor mărfuri de manufactură. Turcii şi ţările supuse lor sărăceau pe măsură.

Trebuie să adăugăm apoi dificultăţile pe care le întâmpină otomanii în Orient în momentul maximei înfloriri a regatului persan sub şahul Abbas cel Mare (1587–1629), ceea ce explică şi relativa lor slăbiciune

în perioada epopeii lui Mihai Viteazul şi exigenţele lor crescânde pe plan financiar. Au resimţit până şi boierii urmările acestei creşteri a exigenţelor Porţii, astfel că cei mai mulţi dintre marii boieri, în frunte cu fraţii Buzeşti, au fost alături de Mihai în tot timpul domniei lui. Dar nu e de mirare că uriaşul efort militar pe care-l face Mihai îi sileşte şi pe el, şi pe boierii lui, pentru procurarea de arme şi plata lefegiilor, la apăsarea şi mai mare a sătenilor, atât rumâni, cât şi moşneni, pe care-i vedem vânzându-se rumâni în timpul domniei lui Mihai. Culmea e că, dinaintea domniei lui Mihai, domnia de un an (1592–1593) a lui Alexandru cel Rău, un Muşatin, e pomenită de toţi cronicarii ca vremea jafului cel mai cumplit – şi aceasta fără justificarea de stare de război!

Cum am mai spus, fenomenul se reproduce din nou sub Matei Basarab, nevoit să ţină un număr mare de seimeni şi dorobanţi gata pentru orice înfruntare nouă cu Vasile Lupu, ambiţiosul domn al Moldovei care se visa basileu. Povara care apăsa asupra birnicilor a ajuns atunci cu adevărat de nesuferit. Cercetări recente au arătat că cuantumul anual al dărilor de repartiţie pe o gospodărie ţărănească, pe vremea lui Matei vodă, era în medie anuală de 8 galbeni şi 82 de aspri sau 1 682 de aspri[53]. Sumă echivalentă cu preţul unei perechi de boi, plus un porc. Iar dacă se socoteşte cuantumul birurilor pe un sat întreg, era în medie de 200 de galbeni pe an, sumă reprezentând aproape jumătate din întreaga valoare a satului – la care se mai adăugau alte dări lăturalnice, ca dijma vinăriciului sau goştina (darea pe oi, porci, vaci). Într-un cuvânt, se ajunsese la un prag intolerabil.

Dificultatea de a colecta biruri atât de grele a mai avut şi alte consecinţe supărătoare: înfiinţarea armaşilor de vistierie şi trimiterea în toate plăşile a unor curteni sau „roşii“ însărcinaţi să păzească satele pentru a împiedica fuga birnicilor. Aceşti paznici erau răspunzători de plata birului datorat de fugari, având în schimb dreptul de a pune stăpânire pe bunurile părăsite (vom avea un foarte ciudat caz în care e implicat şi Bunea vistierul, care răscumpără de la roşii nişte moşii confiscate de ei legal de la moşneni fugari!).

La prima vedere, poate părea ciudată hotărârea unui moşnean de a-şi vinde moşia strămoşească pentru a scăpa de fisc şi uneori de a-şi vinde libertatea devenind rumân. Oare rămânând pe acelaşi pământ, care de-acum e al boierului, o scoate mai ieftin faţă de fisc? Pesemne că da. De datoria acelui pământ către vistierie era de-acum răspunzător boierul, dar acesta repartiza datoria întregului sat (minuţios contabilizată la vistieria statului) pe toate gospodăriile satului şi probabil că ieşea mai joasă ca a fostului moşnean – altfel nu ne-am explica jertfa pe care o acceptase.

Aş mai adăuga un singur lucru: în toate cărţile noastre de istorie, Matei vodă e zis cel mai mare ctitor de biserici din istoria Ţării

Românești; dar, curios, nici chiar în perioada comunistă, unde istoriografia era supusă atâtor distorsiuni partizane, nu se releva observația că această munificență a marelui voivod se făcea, în ultimă instanță, pe pielea birnicilor. Ctitorirea atâtor locașuri sfinte, pe care Matei vodă le făcea pasămite și spre mântuirea sufletului său, s-a făcut cu prețul sărăcirii țăranilor până la deznădejdea multora. (Mă duce gândul, în paralel, la ce a scris odată un autor francez, socialist pătimaș care, la maturitate, revizitând castelul de la Versailles, a mărturisit că, desigur, Ludovic al XIV-lea a adus poporul la sapă de lemn, iar construcțiile de la Versailles au costat viața multor muncitori, dar astăzi Franța n-ar fi Franța fără Versailles, cel mai frumos palat din lume! Așa și cu ctitoriile pe care ni le-a lăsat Matei Basarab în Țara Românească).

Scânteia care a aprins răscoala din ultimii ani ai domniei lui Matei a sărit după bătălia de la Finta (17 mai 1653), când bătrânul domn nu și-a ținut cuvântul dat seimenilor în ajunul ciocnirii, de a le da după biruință o lună dublă de leafă. Se făcuse tare zgârcit bătrânul domn, dar va fi fost și sfătuit cu viclenie de doi dintre boierii săi, marele vistier Ghinea (de origine grec din Rumelia cu frumosul nume – pentru urechea românească – de Țucala, începătorul celei de a doua spițe de boieri Brătășanu) și marele armaș Radu Vărzaru, învinuit de neînchipuite brutalități.

Vodă se întorsese de la Finta rănit la picior și zăcea în pat. Seimenii – cei mai mulți de origine sârbă, dar așezați în țară de mai multă vreme și cu legături cu pământenii – năvălesc Curtea strigând, zice cronicarul Radu Popescu, că nu le mai trebuie domn Matei vodă, bătrân și bolnav, ci să se ducă să se călugărească, și-i cer, cu amenințări, să le predea pe cei doi boieri ascunși în palat. Matei se bizuise pe dorobanți și pe curteni – majoritar români – ca să se împotrivească lor. Dar aceștia iau partea răsculaților sau se țin deoparte. Atunci, bătrânul domn, rănit și țintuit în pat, neputincios și părăsit de toți, predă răsculaților pe cei doi boieri, care sunt duși în piață în mijlocul norodului și măcelăriți. A doua zi, răsculații îl caută și pe Socol Cornățeanu, marele clucer, unul dintre cei mai bogați și mai însemnați boieri, dar, zice cronicarul, cu totul nevinovat în pricina de față, și-l ucid în casa lui. Matei vodă a trimis însă în taină trei boieri în Ardeal la Feldioara, la tânărul nou principe, Gheorghe II Rákóczi, care a expediat îndată peste Carpați un detașament de trupă, la apropierea căruia răsculații s-au domolit și, adunați în biserică, au jurat din nou credință bătrânului voivod. Documentele vremii spun, de altfel, că, și atunci când au năvălit în curtea domnească, răsculații se purtaseră cuviincios cu bătrânul Matei vodă; n-au pătruns în odaia în care zăcea decât trei delegați ca să negocieze cu el.

Socol Cornățeanu era cuscrul lui Bunea (a cărui fiică, Anca, îl ținea

pe Ianache spătarul, fiul lui Socol). Atunci Bunea, care fusese ani de zile vistier al doilea, iar acum, după ce fusese şi mare sluger, era chiar mare vistier, trebuie să se fi simţit şi el în primejdie şi să fi fugit în mare grabă către muntele Vâlcana, unde îşi va fi amintit de o peşteră mică, spre capătul falezei de la vârful Vâlcana, abia mai lată decât trupul unui om.[54] Acolo, desigur cu ajutorul unor localnici care-i vor fi fost prietenoşi, s-a ascuns. Oamenii din Vâlcana (azi Vulcana şi Vulcana-Băi) şi călugării de la mănăstirea Bunea şi-au transmis povestea din generaţie în generaţie până azi.

Cum se va fi căţărat el acolo e greu de închipuit. Desigur, nu cu o scară, care ar fi trebuit trasă apoi; pesemne, mai curând coborât cu o funie, de pe vârful falezei. Şi s-a bucurat, neapărat, de complicităţi locale, căci a fost căutat cu străşnicie mai multe zile şi n-a fost dibuit, şi n-a fost trădat de nimeni, ceea ce ar dovedi iarăşi că nu din rândul moşnenilor s-ar fi recrutat masa celor din popor care se alăturaseră seimenilor răsculaţi. Bunea, cum am văzut mai sus, cunoştea locurile de vreo 35 de ani şi poate chiar copilărise în apropiere, deoarece bunicului său Neagoe i se zice „din Fieni“, care e un sat mare, la câţiva kilometri la nord de Vâlcana.

Oricum va fi fost, se vede că, din straşnica spaimă pe care a tras-o cu acel prilej, s-a hotărât, în sfârşit, Bunea să împlinească la bătrâneţe făgăduiala pe care o făcuse în 1621 împreună cu tatăl şi fratele acestuia de a ridica pe acel vârf de munte „o sfântă mănăstire“. Pisania, nouă, căci datează de la restaurarea din 1785, dar pare a fi copiat pisania veche, zice că ar fi fost zidită în anul 1654. E deci mai mult decât probabil că lucrările s-au început îndată după „păţania“ din iunie 1653.

În ultimii ani ai lui Bunea, mai întâi sub Constantin Şerban, apoi sub Radu Mihnea şi sub Gheorghe Ghika, avem un singur eveniment însemnat: îndată după ce a venit în Scaun şi l-a îngropat cu mare pompă pe Matei vodă, Constantin Şerban a ţinut să-şi asigure legătura cu tânărul principe al Transilvaniei, Gheorghe II Rákóczi, al cărui concurs se dovedise atât de preţios. Scrie Iorga: „O mare solie munteană, cu vistierul Bunea Grădişteanu, vechiul sfetnic al lui Matei, logofătul Sava şi Udrişte Năsturel, veni să încheie actul de alianţă. Boierii de căpetenie fură puşi să jure şi ei «vecinătăţasca prietenie către Măria sa Craiu».“[55]

În acelaşi context, Iorga subliniază importanţa reînnoirii tratatului, citând o scrisoare a faimosului fost mare postelnic Constantin Cantacuzino, scrisă după ambasada lui Bunea la Braşov:

> „Eu Constantin Cantacuzinó, care am fost în zilele răpăusatului Mateiu Voevod […] Postelnic-Mare […] dau această carte a mea cui să va cuvini a şti, mai vărtos seninatului şi înnălţatului Craiului domnului domnului [sic] Ghiorghie Racoţ, din mila lui Dumnezeu Craiului Ardealului [etc.]. Vîzând că şi prea luminatul şi preamilostivul Dom nostru Constantin Şerban Voevod iaste cu jurământ întărit spre vecinătăţasca

prietenie cătrâ Măria Sa Craiu“ [se jură pe Sfânta Treime că va fi Măriei Sale slugă dreaptă] „cum şi Măriei Sale Dom nostru, şi, ce voi auzi, au de bine au de rău, au de vreun viclean al Măriei Sale, au ver de ce vrăjmaş al Măriei Sale, au în taină, au aiave, cu toate prilejurile a da ştire Măriei Sale nu voi înceta.“ În încheiere, îl asigură şi de credinţa fraţilor săi, care sunt în Moldova.

Acest document mi se pare revelator, mai întâi de importanţa ce era acordată înnoirii tratatului cu Rákóczi, apoi de faptul că i se acordă întotdeauna principelui Transilvaniei titlul de crai, adică de rege, ceea ce implică subsidiar şi că domnul Ţării Româneşti îi este oarecum vasal, ca în primele veacuri ale voivodatului şi cum a pretins şi Sigismund Báthori în tratatul din 1595; în sfârşit, de ponderea în ţară a clanului Cantacuzinilor, de care se vede cât de conştient era biv vel postelnicul Constantin el însuşi.

Dar seimenii se răscoală din nou. Scrie Iorga: „Scenele de la sfârşitul domniei lui Matei se înnoiră, mult mai sălbatec, subt tânărul stăpânitor, care era totuşi un ostaş el însuşi. Bandele furioase suiră dealul Mitropoliei, unde Constantin face a se clădi o mare şi frumoasă biserică, pentru căpetenia, mutată de la Târgovişte, a clerului muntean. Orice boier găsit în cale fu zdrobit şi sfâşiat. Periră acolo Banul Ghiorma, Drăghici Greceanu, nepot după mamă al lui Mihai Viteazul însuşi, Papa fiul lui Preda Brâncoveanu, rudă de aproape a lui Matei şi tată al acelui copil Constantin, care va fi la rândul său Domn – o cruce de amintire e şi azi pe locul unde i s-a vărsat sângele –, Vistierul Gheorghe Carida, unul din fiii lui Socol, Crâstea, Udrea din Doiceşti […], un ciohodar şi patru căpitani pe cari şi-i socoteau duşmani.“[56]

Spre norocul lui, Bunea Grădişteanu încetase de curând a fi mare vistier şi, pesemne, nu se afla la Bucureşti. Constantin Şerban se vede nevoit să ceară din nou ajutorul lui Rákóczi, care se mişcă de astă dată mai încet, dar trece Carpaţii în persoană, în fruntea oştii sale. În ţară, răzmeriţa luase proporţii atât de mari, încât, din corespondenţa lui Rákóczi cu maică-sa ne dăm seama că nu mai ştia, plecând la război, dacă Constantin Şerban mai era încă în viaţă. Acesta vine totuşi în întâmpinarea lui cu ce brumă de oaste credincioasă va mai fi avut, ca şi Gheorghe Ştefan al Moldovei, legat şi el, prin tratat, de „craiul“ Transilvaniei. Răsculaţii aleseseră domn pe boierul Hrizea şi-i întâmpină la Şoplea, lângă Ploieşti, la 26 iunie 1655, cu o oaste în toată regula. Izbânda e însă a celor trei domni aliaţi. Într-o scrisoare adresată unui căpitan al său, Ştefan Kohárijla, din 21 iulie 1655, Rákóczi se va lăuda că „le-am câştigat toate cele 33 de tunuri şi 45 de steaguri; şi voevodul care a făcut acea tâlhărie e în mâinile noastre, iar pe voevodul de mai înainte l-am lăsat în bună stare scaunului său etc.“. Se vede de aici că uzurpatorul adunase o armată de proporţii. Reiese, de asemenea, temeinicia alianţei de atunci între cele trei provincii. Din păcate, Gheorghe II Rákóczi – ca, în trecut, predecesorul

său Ştefan Báthori – a avut ambiţia de a deveni şi rege al Poloniei, trăgând după sine în aventură şi pe voivozii Munteniei şi Moldovei, cu rezultatul că Poarta, suzerana celor trei domni, nemaitolerând acele accese de independenţă, i-a înlocuit, în cele din urmă, pe tustrei.

Opresc aici capitolul privitor la Bunea vistierul, cu toate că numele lui apare în sute de documente, scrisori, zapise şi hrisoave ale vremii. După 1658, nu mai găsim numele lui în documente; data morţii lui ne rămâne necunoscută. Mai ciudat însă e faptul că rămâne incert şi locul unde a fost înmormântat. Stoicescu dă biserica de la Grădiştea-Vlaşca, ctitoria lui (1657), alţi autori, mitropolia Bucureşti. Cert este că a existat până la restaurarea mitropoliei în anii 1930 o lespede de piatră cu numele lui Bunea Grădişteanu, dar autorii s-au întrebat dacă e vorba de Bunea I, cum mi se pare firesc, dată fiind marea trecere pe care a avut-o la Constantin Şerban voivod sau e nepotul său de fiu, Bunea II, din vremea lui Constantin Brâncoveanu. Vom rămâne deci nedumeriţi, afară de vreo descoperire întâmplătoare. Înainte de a trece însă la cei trei dintre fiii lui care vor deţine mari dregătorii, Vâlcu, Nica şi Grigore, aş dori să povestesc pe scurt care a fost, vreme de aproape patru veacuri, soarta ctitoriei grădiştene de la vârful Vâlcana.

Vârful Vâlcana şi schitul, azi mănăstire, Bunea (1621–2009)

Vârful Vâlcana (scris şi Vălcana, Vlăcana, mai târziu Vulcana) e, de fapt, doar un deal mare cu altitudine, sus, de 642 de metri, vreo 20 de kilometri nord de Târgovişte, lângă râul Vâlcana, afluent al Ialomiţei. A rămas până azi un loc de acces dificil, foarte abrupt şi împădurit. Numele îi vine de la radicalul vechi slav *vlukû*, lup, în limbi slave moderne, *vuk*. Faptul că începe în 1621 pe mâna unui boier cu nume tras din acelaşi radical, Vâlcu, e simplă coincidenţă. Şi aflăm că satul Vâlcana avusese în trecut un mult mai ilustru stăpân, pe Vlad Ţepeş în persoană, care a plătit pe el 80 000 de aspri şi l-a dat surorii sale Alexandra. În 1604, un postelnic Vintilă din Satu Mare (azi Doiceşti), care reclamă, fără să izbutească, satul, îşi mai zice încă urmaş al domniţei Alexandra, desigur prin femei. După care îl va cumpăra acel Spanciu din Târgovişte, care a vândut satul lui Vâlcu din Orbeasca.

Am povestit cum acesta capătă şi muntele Vâlcana de la vechii lui posesori, moşnenii din satul vecin Brăneşti. Iată acum sfântul locaş ridicat şi sfinţit. Bunea îi va mai face daruri şi-l va lăsa fiului său mai mare, Vâlcu, de care vom vorbi pe larg (să-i zicem aici Vâlcu II, ca să evităm confuziile). Acesta (care-i numit mai des Mogoşescu decât Grădişteanu) va lăsa jumătate din moşie schitului şi jumătate fiicei sale Marga, care va fi prima soţie a marelui spătar Mihai Cantacuzino, ctitor al mănăstirii Sinaia, al spitalului Colţea şi al atâtor alte aşezăminte. Ea moare însă tânără, lăsând schitul pe seama soţului ei. Evenimentele se succedă năvalnic: fuga lui Mihai din mâna lui Duca

vodă (1673), scăpând de urmăritori fiindcă nu ia drumul obişnuit către Braşov, pe la Vălenii de Munte–Şchei, ci o ia pe o cale impracticabilă la acea vreme, Valea Prahovei, şi poposeşte noaptea în coliba unui sihastru, în locul unde-i acum Sinaia. După ani de pribegie, s-a întors roata soartei: fratele său Şerban a venit în Scaunul de la Bucureşti şi domneşte zece ani, după care boierii îl aleg pe nepotul său de soră, Constantin Brâncoveanu, care domneşte la rândul lui 25 de ani. (Ţara Românească a avut în secolul al XVII-lea norocul excepţional de a cunoaşte trei domnii de lungă durată, Matei Basarab, Şerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu – în parte datorită preocupărilor Porţii către Orientul Mijlociu, către Persia, atunci în plină înflorire).

Sub Brâncoveanu, nepotul său, Mihai Cantacuzino e în continuare „la putere“, cel puţin până spre ultimii ani ai domniei. El trebuie să fi îngrijit cu generozitate de schitul Bunea, moştenit de la Marga, căci îndrăzneşte să-l aducă pe Constantin Brâncoveanu, în 1695, „în vizită“ la schit cu mare alai de curte. Aş vrea să-mi pot închipui cum a urcat alaiul domnesc, călare, poate şi cu căruţa, prin coclaurile din pădurea de la Vâlcana, care mă îndoiesc să fi fost mai puţin deasă acum 300 de ani decât azi!

> Familia spătarului Mihai are grijă mai departe de schitul Bunea, căci îl vedem pe Ştefan vodă Cantacuzino, mai puţin de două luni de la venirea lui în Scaun, la 8 mai 1714, dând un hrisov „mănăstirii Vâlcana din sud Dâmboviţa făcută din sihăstrie de Bunea fost mare vistier, ca să-i fie mănăstirii 150 de stupi scutiţi de dijmă şi 300 de vedre de vin [scutite] de vinărici şi 250 de oi scutite de oierit şi 8 oameni ungureni scutiţi de birul haraciului. Şi încă de la Ocniţă 40 de bolovani de sare, şi 40 oca unt-de-lemn şi 400 oca de peşte sărat“.

La vremea aceea, e stareţ la Bunea un văr primar al Margăi, Costandin Grădişteanu, călugărit sub numele de Clement sau Climent. Când, la 7 iunie 1716, pică la Constantinopol şi capul lui Mihai spătarul, odată cu al nepotului său Ştefan vodă Cantacuzino şi al fratelui său, învăţatul Constantin stolnicul, schitul şi moşia Vâlcana rămân pe seama fiului spătarului, Mihai comisul. Iată ce scrie de el banul Mihail Cantacuzino în a sa *Ghenealoghia Cantacuzinilor*: „Numai pe acest fiu parte bărbătească l-a avut spătarul Mihai, care şi acesta era un prea prost om […] şi, la prăpădenia tatălui său, putem zice că această a lui prostie l-a scăpat de la moarte.“ Dar poţi fi prost şi totodată bun şi evlavios; e chiar destul de firesc. Astfel el, la 22 mai 1722, scrie un zapis prin care lasă toată partea lui de moştenire de la Vâlcana schitului Bunea[57] şi deci în grija unchiului său Climent. Când va muri însă curând şi Mihai sin Mihai spătarul, fără urmaşi, schitul rămâne fără protectori cu putere şi dare de mână. Atunci Climent, bătrân şi fără nădejde pentru grija schitului, *îl dăruieşte Mitropoliei, cu toată moşia şi alte bunuri aferente.*

La această danie se asociază şi alte rude, cum reiese dintr-un

document din 5 martie 1741 de la Mitropolie[58]: „Copia cărţii date de Stanca spătăreasa şi de Dimitrie Notaras iatros şi de Costandin Brezoianu Vel Armaş la mâna mitropolitului Neofit şi la Mitropolia din Bucureşti închinând schitul Vâlcana din jud. Dâmboviţa care schit au fost rămas de la părinţi asupra unchiului lor sfinţia sa părintele chir Climent Monahul Grădişteanul, carele murind la anul 1726 martie 18, prin diata sa scrisă în greceşte îl închinase şi el la Mitropolia din Bucureşti fiind atunci mitropolit părintele Daniil.“

Se vede însă că Mitropolia, vreme de zeci de ani, nu s-a mai îngrijit de soarta schitului Bunea, astfel încât, la sfârşitul veacului al XVIII-lea, clădirile erau în primejdia de a se surpa. De aceea, i s-a îngăduit unui negustor bogat din Târgovişte, importator de bunuri de la „Ţarigrad“, Dumitru bogasierul, să întreprindă el restaurarea bisericii şi avem, aşadar, la 1785, un nou ctitor care reface şi întreaga zugrăveală interioară, inclusiv, bineînţeles, fresca ctitorilor (portretele fiilor lui de pe peretele de sud nu sunt lipsite de graţie). A avut însă grijă ca, dacă pe peretele de apus la stânga, când intri în naos, s-a reprezentat el însuşi cu soţia, la dreapta să lase o singură figură, un om mai vârstnic, cu indicaţia că e Bunea, ctitorul iniţial. Deosebirea de stil faţă de celelalte figuri dă de gândit că e fresca primitivă, doar restaurată[59].

Vechea biserică „schitul Bunea“ e acum mănăstire, dar, nereparată de zeci de ani, e iar în tristă stare[60]. Un brâu de metal, jur-împrejur, ar vrea să împiedice prăbuşirea. Cum însă Monumentele Istorice n-au dat aici nici un ajutor, noul stareţ, în ultimii ani, cu sprijinul enoriaşilor din satele vecine şi al unor donaţii, a clădit o nouă biserică, cam de aceleaşi dimensiuni, la câteva zeci de metri. Mi-e tare teamă că vechea ctitorie a lui Bunea vistierul Grădişteanu, a lui Vâlcu vornicul, cel tras în ţeapă, a lui Mihai spătarul Cantacuzino, a monahului Costandin Climent Grădişteanu curând nu va mai dăinui decât în paginile acestei cărţi.

Bunea a mai ctitorit, parţial, şi alte biserici. Rămân convins că a fost ctitor de la origini şi la mitropolia din Bucureşti şi că piatra de mormânt cu numele de Bunea, care se mai afla în biserică în vremea copilăriei mele, era a lui. În timpul restaurării din anii 1930 – pasămite fiindcă devenise biserică patriarhală! – s-au făcut, după părerea mea, nişte modificări inadmisibile. S-au înnoit în întregime toate frescele, iar unele pietre de mormânt, cu scrisul, desigur, tocit de călcatul credincioşilor vreme de 300 de ani, *au fost scoase şi folosite pentru întărirea zidurilor*! Mi se pare a fi un act de vandalism oficial, al cărui echivalent nu-l cunosc în altă ţară din Europa. Au fost atunci în presă câteva voci indignate, dar în zadar, şi s-a comis aceasta, *nota bene*, înainte de dărâmările ceauşiste.

În tot cazul, Bunea împreună cu a doua lui soţie, Grăjdana, sunt în 1657 ctitorii bisericii din Grădiştea-Vlaşca, cum ne spun cele două

pisanii, cea originală şi cea din restaurarea din 1750. E o biserică destul de mare şi impunătoare pentru un sat, dar, mă rog, era mai curând biserica moşiei unui mare dregător.

A fost consolidată recent de actualul paroh, dar nu rămâne nimic, în interior, din înfăţişarea ei, nici din veacul al XVII-lea, nici din al XVIII-lea.

> Din pricina existenţei, la biserica din Grădiştea, a unui mormânt cu indicaţie „jupâneasa Grăjdana“, locuitorii din Grădiştea au păstrat amintirea acestui nume medieval, azi cu totul ieşit din uz. Şi a apărut şi o tălmăcire a lui, care mi s-a comunicat cu toată seriozitatea: cică părinţii ei erau pribegi la vremea venirii ei pe lume, aşa că maică-sa a născut-o într-un grajd! În realitate, e vorba de un nume slav, foarte ales, Gradjana, însemnând la origine „doamna din cetate“ (*grad*), iar azi, mai departe, în unele limbi slave, cetăţeancă. Adoptat de români, Gradj a fost deformat în grajd, dând naştere la confuzia caraghioasă de mai sus. Avem şi o fiică a lui Ştefan cel Mare cu numele de Grajdana!

Fiii lui Bunea Grădişteanu; cel mai însemnat e primul, Vâlcu

Bunea Grădişteanu a avut mulţi copii. Cunoaştem sigur numele a opt, adică cinci băieţi şi trei fete, dar ar mai putea fi cel puţin încă unul, cum vom vedea. Cele trei fete sunt: Caterina, pomenită de fratele ei Gheorghe „Bunevici“ într-o scrisoare din 1657 către nişte braşoveni[61]. Dar de Caterina nu mai ştim nimic, pesemne moartă tânără, iar Gheorghe nu mai apare decât o singură dată, în 1659. Celelalte două fete ar fi Despa (?), soţia postelnicului Vlad Cocorăscu (rudă, aşadar, a mamei sale Stoica, din Drăghineştii Cocorăşti), şi Anca, soţia lui Ianache Spătar, fiul lui Socol Cornăţeanu (Florescu) de care am pomenit mai sus că a fost ucis de seimeni în 1653. Dintre cei cinci fraţi am numit deja pe Gheorghe. Mai apare şi un Mihalache, care nu a urcat nici el treptele unei dregătorii mai înalte. În schimb ceilalţi trei, Vâlcu, Nica (Cernica) şi Grigore, au ajuns tustrei mari dregători, „caz rar întâlnit în sec. al XVII-lea“, zice Stoicescu în al său Dicţionar al marilor dregători.

Cel mai însemnat e primul, Vâlcu, pe care îl găsim când cu numele de Grădişteanu, când cu numele de Mogoşescu, după moşia lăsată de banul Mogoşescu (al doilea soţ al bunicii sale dinspre tată), chiar mai des sub acesta. Îl vedem cu denumirea de logofăt în 1651, 1656, 1663. E mare sluger în 1669, mare paharnic din 1670 până în 1672 sub Antonie Vodă din Popeşti – cu care fiul său Vasile (Papa) se va înrudi –, mare vistier în 1674–75 sub Duca Vodă, iar sub acelaşi domn, mare vornic, din 1675 până în 1677. Când Gheorghe Duca, în al doilea an de domnie, pleacă la oaste cu turcii „în ţară leşească“, zice Constantin Căpitanul Filipescu, de fapt în Ucraina, îl lasă pe Vâlcu caimacam al Scaunului, împreună cu Stroe Leurdeanu (Golescu) şi Radu Creţulescu. Această favoare de care s-a bucurat sub Duca Vodă, ca şi sub Grigoraşcu Ghika, ambii duşmani ai Cantacuzinilor, îl va costa viaţa când se urcă în Scaun Şerban Cantacuzino în ianuarie 1679. Toate cronicile epocii pomenesc, în deosebite versiuni, de felul cum Şerban

Vodă l-a ucis pe Vâlcu Vornicul. În Cronicul (grecesc) al lui Chesarie Daponte (1648–1704)[62] scrie:

> „Viind Şerban Vodă de la Dogan Calesi la Iaşi cu Duca Vodă la Iaşi, şi trăgând în gazdă la Sesov lângă mănăstirea lui Balica, l-a chemat Duca Vodă ca să-l ospăteze, făcând mare pregătire de masă: iar acesta căuta să-i dea Duca Vodă pe cei doi boieri amintiţi, pe Ivaşcu Băleanu şi pe Stoica Paharnicul, ce erau fugari, şi nevoind Duca Vodă să-i dea, s-a sculat a doua zi de dimineaţă şi a plecat în spre Focşani, şi acolo a trimes de a adus pe Vâlcu Vornicu şi l-a ucis cu moarte rea; […]“

S-ar crede de aici că Vâlcu ar fi fost ucis chiar atunci la Focşani. Celelalte surse sunt mai complete şi mai precise. Iată de pildă versiunea din *Istoria Bălăcenească* (ostilă, ce e drept, Cantacuzinilor) aşa cum ne-o redă Gheorghe Şincai[63]: Şerban Vodă, în primele luni de domnie, vrea să pară blând cu toţii, dar după ce a mers în Moldova la Duca Vodă, pe care-l înlocuia la Bucureşti şi de la care nădăjduia că-i va preda pe boierii pribegi – ceea ce Duca n-a vrut să facă –, se întoarce în ţară fără să meargă la ospăţul pregătit de Duca în cinstea lui:

> „Iară Şerban Vodă venind la Focşani a poruncit de a închis pe Vulcan Vornicul la Bucureşti şi după ce a venit în scaun, a trimis pe Ghinea Căpitanul cu 30 de slujitori de au luat pe Dumitraşco Căpitanul Urziceanu de l-au dus la Mănăstirea Snagovului şi acolo cu groaznice munci chinuindu-l, mai pe urmă l-au spânzurat; iară pe Vulcan Vornicul în multe rânduri l-a judecat fără de cuviinţă, fiindcă vină nu-i afla. Şi după câteva judecăţi l-a trimis la Snagov, unde cu multe munci l-a ucis.“

În cronica lui, Radu Popescu dă şi mai multe amănunte[64]:

> „Domnia lui Şerban Vodă, leat 7187.
>
> Mare şi întunecat nor şi plin de fulgere şi de trăsnete au căzut pă Ţara Rumînească Şărban Vodă, care, ca cu neşte trăsnete, cu răotatea lui au spart şi au dezrădăcinat nenumărate case de boiari şi de slujitori şi de săraci şi pă mulţi au omorît cu multe feliuri dă cazne şi i-au sărăcit cu multe feliuri dă pedepse, precum istoria mai jos va arăta […].“
>
> (Şerban merge întâi la Duca Vodă la Iaşi cu nădejdea de a obţine de la acesta predarea boierilor munteni pribegi acolo.) „Dar Duca Vodă nevrând să facă obicei rău ca să-i dea, le-au date dă s-au ascuns.“ (Şerban Vodă, mâniat, nu merge la ospăţul pregătit de Duca, ci se îndreaptă spre ţara lui.)
>
> „Iar Şărban Vodă viind la Focşani, au poruncit de au închis pă Vîlcu Vornicul la Bucureşti şi după ce au venit în scaun au trimis pă Ghinea Căpitanul cu 30 de slujitori de au luat pă Pătraşco Căpitan Urziceanu [am văzut că *Istoria Bălăcenească* îi zice Dumitraşco! Dar Pătraşcu e corect], de l-au dus la Sneagov, mănăstire: acolo, cu munci groaznice muncindul, l-au spânzurat. Iar pă Vîlcu Vornicul l-au judecat în multe rânduri, dar fără nici o cuviinţă era judecăţile, că viină nu-i afla nimic, precum nici altora. Şi după câteva judecăţi ce i-au făcut, l-au mutat la Sneagov, şi acolo l-au omorît cu multe cazne.“

Un călugăr catolic aflător atunci în ţară e şi mai precis. Iată ce s-a publicat întâi în Engel I p. 110 şi cum s-a tradus din latină, în 1847, în *Magazin istoric pentru Dacia*[65] relatarea lui: (Duca Vodă, după patru ani, „făgăduind şi dând o sumă de bani nespus de mare acelui Vezir care încugiurase (sic) Viena“, ca să scape de mazilire, obţine să fie numit în Moldova, ţară mai puţin mănoasă, pe când Ţara Românească era dată lui Şerban Cantacuzino, despre care spune):

> „A venit leul peste fiara şi a voit să îmble chiar pre cărarea lui Duca. Duca a făcut o cărare pre care abia putea să îmble un pedestru, eară Şerbanu a lărgit drumul de

> treizeci de ori, pre care pot merge patru care […]. Întrebi dacă e tiran? Este. Deacă e crud? Încă şi mai mult decât crud […].
> Cât sânge nevinovat a versat şi câte răpiri crude a făcut, nu se poate spune în puţine vorbe. Pre Serdariul Drosul a comândat să-l îngroape în pământ până la brâu şi să-l omoare Tătarii într-un mod mizerabil în puntele lăncilor. Şi pre fiiul lui de 18 ani […] după ce îl pusese în prinsori miserabile [*post miserabiles carceres*], l'a aruncat într-o mineră de sare. Pre Vornicul cel Mare Valcu al lui Bunea [*Vornikum Magnum Valculum Bunis*] care era mai avut decât el, l-a stors de bani, l-a închis într-un monasteriu, şi acolo după ce l-a muncit cu diverse torturi l-a înţepat într-un par împlântat în şezut."

Dacă îi putem bănui de părtinire pe cronicarii locali, pe grecul Dapontes şi pe călugărul catolic trebuie să-i credem când ne relatează aceste grozăvii. Şerban Cantacuzino a fost o personalitate de mare prestigiu, a avut un mare rol în cultura românească, dar că a fost şi foarte pătimaş şi de o cruzime cumplită chiar pentru vremea lui e o realitate care nu trebuie tăinuită.

Vâlcu Grădişteanu Mogoşescu a murit, aşadar, tras în ţeapă în 1679. Se mai trăgea în ţeapă la noi la sfârşitul veacului al XVII-lea!

Gheorghe Şincai, după pasajul din *Istoria Bălăcenească* pe care l-am citat mai sus, ne mai revelează un amănunt genealogic care fără această mărturie personală a marelui cărturar ardelean ar fi fost cu totul ignorat. Iată urmarea textului său:

> „Aci cetitorule! Înseamnă [adică notează-ţi] că Vornicul Vulcan, despre care scrisei, a avut frate sau fecior, nu ştiu, pe Mihail Vulcan, care de groaza lui Şerban Cantacuzeanul, ca să nu piară şi el ca vornicul, a fugit în Ardeal şi s-a aşezat în satul Veza din comitatul Bălgradului cel de Gios [Alba Iulia]; şi Mihail acesta a avut cinci feciori (precum arată *Genealogia Vulcăneştilor*), dintre carii unul s-a numit Petru, şi acesta a povestit celor ce mi-au spus mie, că tatăl său Mihail a venit din Valahia în Ardeal. Iară Petru Vulcan a avut trei feciori: pe Gheorghe, Ioan şi Petru; Gheorghe isprăvind şcoalele în Cluj, a învăţat gramatica în Blaj; din Ioan s-a născut Samoil, arhiereul cel românesc al Orăzei-Mari, Gheorghe care lăcuieşte în Blaj, şi Măcinica, muma a doi Gálbori, Samoil şi Alexandru, apoi din Petru s-au născut Vulcăneştii din Şinca Veche."66

Nu ştiu dacă familia lui Mircea Vulcănescu ar avea vreo legătură cu aceşti Vulcăneşti ardeleni, o „aşchie" din Grădişteni. Încă o dată, fără mărturia lui Şincai n-am fi ştiut nimic despre aceşti urmaşi ai lui Bunea Grădişteanu, descendenţi din Mihail Vulcan, de care Şincai nu ştie dacă era fiu sau frate al Vornicului Vâlcu. Mi se pare mult mai probabil să fi fost fiu al lui Vâlcu (şi al Maricăi Dudeasca), căci de i-ar fi fost frate ar fi un al zecelea copil al lui Bunea Vistierul şi desigur prea vârstnic în 1679 ca să mai încerce o aventură de pribeag şi să aibă cinci feciori în Ardeal! Toţi aceştia au devenit „ungureni" şi probabil uniţi, căci acel Samoil, arhiereu al Oradiei, n-ar fi fost altfel cunoscut şi pomenit de Şincai, şi el unit.

Interesant de asemenea faptul că şi în Muntenia, din urmaşii lui Bunea avem, la aceeaşi generaţie, doi monahi, stareţi şi ctitori de mănăstiri – asupra cărora voi reveni.

Din cei şapte copii pe care i-am identificat ai lui Vâlcu Grădişteanu Mogoşescu, nici unul nu va mai purta şi transmite numele de Grădişteanu. Am văzut cazul lui Mihail, începătorul Vulcăneştilor din

Ardeal. Din alt fiu, Vasile Mogoşescu, zis şi Papa, vor ieşi două familii: primul său fiu, Radu, se va numi Bărcănescu, după numele unei moşii aduse de maică-sa din familia lui Antonie Vodă din Popeşti, şi va fi începătorul neamului Bărcăneştilor, în cele din urmă fiind ei ramura mare (*la branche aînée*) a Grădiştenilor lui Bunea Vistierul. Din alt fiu al lui Papa, Mihai, zis Filişanu, se va trage al doilea rând de boieri Filişeni.

Al doilea fiu al Bunii Vistierul ajuns mare dregător, Nica (Cernica)

A fost însurat cu Stanca, fiica lui Bârcă Cojescu (din boierii de la Cojasca – Dâmboviţa, care dăduseră mari dregători încă din secolele XV–XVI), va avea, cum vom vedea, o descendenţă importantă.

Nica apare deja postelnic într-un document din 18 septembrie 1656, apoi, în numeroase documente, clucer sau ceauş de aprozi. Va fi mare armaş, din 1674 în 1676, şi mare sluger, în 1679. Un document ciudat din 16 iunie 1668[67], al lui Radu Leon Vodă (1665–1669), ne dezvăluie că ar fi fost neînţelegeri între fiii lui Bunea şi mama lor vitregă, Grăjdana. La moartea lui, Bunea îi lăsase Grăjdanei jumătate din Grădiştea, cât va trăi, şi să stea cu fiii lui cât va mai trăi ea. Dar ne dăm seama din documentul de mai sus că ea a murit în casa rudei sale vornicul Stroe din Goleşti (faimosul Stroe Leurdeanu) şi ce bani ar mai fi avut au rămas unor nepoţi ai ei, Matei, spătarul din Goleşti, şi Papa, postelnicul din Duiceşti. Dar fraţii Nica clucerul şi Grigore logofătul Grădişteanu au venit în Divan să ceară restituirea unei pungi de bani lăsaţi de Bunea Grăjdanei, iar aceasta până la moarte nu apucase, de ani de zile, să-i recupereze de la alt boier. În cele din urmă, Leon Vodă sileşte pe nepoţii Grăjdanei, care stăpâneau toate ale ei, să plătească fraţilor Grădişteni echivalentul zisei sume.

Mai avem alt document, un zapis trist revelator al obiceiurilor vremii, în care apare Nica Grădişteanu.

> La 4 aprilie 166568 „Nica clucer sîn Bunii Vistier scrisam acest zapis al meu la mâna părintelui egumen de la Mănăstirea Govora, cum să se ştie că având noi o ţigancă anume Anca care ţigancă ne-au fost dat D-ei Jupâneasa Ilinca Băneasa Buzeasca de copil mică, şi această ţigancă care este mai sus zis ţine un ţigan al M-rei Govora, deci pentru această ţigancă datu-mi-au pre Marina ţiganca, ca să fie ţigancă pentru ţigancă, precum este şi obiceiul ţării… (ss) Nica Cluceru".

Sfârşesc acest capitol despre Nica Grădişteanu cu următorul citat din Constantin Căpitanul Filipescu[69]:

> „Întru anul de'ntăi al Ducăi-Vodă [1674], fiind mai neveniţi boiairii den prebegie: Banul Gherghe [Băleanu], fie-său Ivaşco Logofăt, gineri-său Hrizea Vistier, şi alţii, să întâmplase de venise Stroe Vornic [Leurdeanu] mai nainte în ţară, la Domn, şi-l priimise bine. Dar Postelniceştii [fiii Postelnicului Const. Cantacuzino], ce era atunci pre lângă Domn credincioşi, au vrut să facă nevoe lui Stroe Vornic şi Radului Dudescul, ce era ginere lui Gherghe Banul Băleanul, şi aşa scoaseră o mărturiie mincinoasă […] după care Vodă supune la torturi pe Stroe Leurdeanu şi pe Dudescu – dar învinuirile se dovedesc în cele din urmă false] şi eşând mărturiia mincinoasă, s-au măniiat Domnul […] – mai vărtos că pre Dudescul l-au muncit cu hiară arsă pre piept, până lângă

moarte […]. Ci, la aceste cazne şi altele, era Nica dela Grădişte Armaş-Mare.“

Carevasăzică am şi un strămoş torţionar! Aş putea zice desigur că nu-i strămoş direct, ci colateral, că mă trag din frate-său Grigore. Dar ştiut este că adesea semeni mai mult cu fratele tatii decât cu tata, sau cu fratele bunicului decât cu bunicul; apoi, cum să mă mai laud pe de o parte cu strămoşi colaterali aleşi, iar pe de altă parte să mă lepăd de alţii nedoriţi? Trebuie să accept deci şi pe strămoşul torţionar. Vom vedea mai departe câţiva urmaşi însemnaţi ai marelui armaş Nica Grădişteanu şi ai Stancăi Cojeasca.

Al treilea fiu al lui Bunea ajuns mare dregător, Grigore Grădişteanu

Grigore, cel mai tânăr din fraţii „Bunevici“, a fost căsătorit cu Stanca, fiica Marelui Spătar Condilo şi a Stancăi din Albeşti, fiica marelui logofăt Pârvu Rudeanu. Am arătat mai sus descendenţa basarabească a Rudenilor. Cât despre marele spătar Condilo – cu acest nume rar întâlnit, scris uneori Condilă (tras, probabil, din grecescul *kondilios*) –, n-am dibuit de unde se trăgea. Vor avea trei fii, Ion, mort tânăr, Matei, căsătorit cu Marica, fiica lui Radu Dudescu şi a Neacşăi Băleanu, care însă n-au avut urmaşi, *în fine Constantin Postelnic, din care se vor trage toţi Grădiştenii din secolele al XVIII-lea, al XIX-lea şi XX*. Vom vedea la sfârşitul acestui capitol că Grigore va fi avut şi un al patrulea fiu, neglijat până acum de genealogişti, Zaharia, călugărit cu numele de Zosima, ctitor al mănăstirii Văleni.

Îl găsim pe Grigore desemnat doar ca logofăt în 1659 şi până în 1671, când e zis logofăt de vistierie, cum fusese multă vreme şi taică-său. E mare şetrar în 1677, mare serdar în 1679, în sfârşit mare logofăt în 1682 şi 1683. A murit înainte de 15 iunie 1685 şi a fost înmormântat la Mitropolia din Bucureşti.

Stoicescu zice că a fost ctitorul bisericii din Văleni-Argeş; dar Văleni a fost mănăstire, şi din arhivele mănăstirii (azi mănăstire de maici) reiese că a fost zidită în 1691–1692 de monahul Zosima Grădişteanu (nume de botez Zaharia)! Să fie oare un frate sau un fiu al lui Grigore? – căci Grigore era mort în 1691. N-am putut găsi nicăieri o altă ştire despre acest Zaharia Grădişteanu. Pomelnicul din biserică, păstrat cu toate că aceasta a fost rezidită de două ori, înşiră mai toate numele găsite de obicei în ctitoriile Grădiştenilor (Vâlcu, Bunea, Maria, Grăjdana, Grigore etc.), acel Zaharia-Zosima e deci fără îndoială din neamul lui Bunea. Să fie încă un fiu al lui Bunea, nepomenit în nici un alt document? Sau mai curând un nepot de fiu, în care caz avem şi un fiu al lui Nica, Constantin, călugărit sub numele de Climent, cum am văzut mai sus, venind vorba de Schitul Bunea, unde a fost stareţ. Am avea, aşadar, la acea generaţie doi fraţi Grădişteanu, sau doi veri primari, monahi.

Grigore pare să fi fost un tare prost gospodar al averii moştenite,

căci dăm de o sumedenie de documente, unele de cumpărări de moşii, altele, mult mai numeroase, de vânzări; până ce, după moartea lui, văduva lui, Stanca, va declara că a rămas „cu multă datorie“, având „mare păs şi greu de datornici“[70], şi vom vedea după câteva citate că nu era vorbă de şagă.

Un prim necaz au avut, el şi soţia lui Stanca, privitor la toată moştenirea pe care mama Stancăi, fiica lui Pârvu Rudeanu, tot Stanca pe nume, o căpătase de la primul ei bărbat, Preda Spătarul, fiul Bădicanului din Albeşti (un Grecianu), care, murind tânăr, îi lăsase o parte însemnată din averea lui, între altele satele Albeşti şi Dobreţii din judeţul Argeş. Dar chiar din 1641, sub Matei Basarab, se ridicaseră rude ale defunctului Preda spătarul (printre ele şi un alt Preda, Paharnicul din Greci) pentru a contesta validitatea acestei danii. După ani de procedură, Matei Vodă dă la 22 decembrie 1643 un hrisov[71] Jupânului Condilo biv Vel Postelnic şi Jupâniţei lui Stancăi fiica Pârvului Logofăt Rudeanul, „ca să le fie toată partea Predei Paharnicul fiul lui Stroe Postelnic de la Greci, din sat din Albeşti şi din Edomireşti şi din Dobreţi şi din Ibăneşti din judeţul Argeş, cu tot venitul şi cu vecini etc.“, întărind astfel dania defunctului soţ al Stancăi.

Iată însă că 23 de ani mai târziu, în 1666, procesul este reluat în faţa lui Radu Leon Voievod de către rudele primului bărbat al Stancăi Rudeanca, căsătorită de al doilea cu Condilo Postelnicul. Radu Leon respinge la rândul lui cererea, dând Stancăi la 21 februarie 1666 următorul hrisov de întărire[72].

> [Dă Domnia mea (în slavonă)] „Jupânesei Stancăi fata Pârvului Log. Rudeanul, ce au fost Jupâneasă întâi Predei Spătarul feciorul Bădicanului ot Albeşti […] ca să-i fie ocină în sat în Albeşti şi în Dobreţii ot jud. Argeş cu rumâni câţi se află şi câţi şi vor afla […] şi iar din Albesci partea Răducanului din Greci unchiul Predei Paharnicul ce au fost zălogit la Radul Logofăt ot Fierăşti [Năsturel] şi o au fost răscumpărat Jupâneasa Stanca pre banii ei […]. Pentru că această moşie ce scrie mai sus […] fostu-o au lăsat la moartea lui Jupânesei lui Stancăi şi cu zapisul lui, iar partea Răducanului fostu-s-au răscumpărat ea cu banii ei, şi le-au ţinut aceste moşii şi cu rumâni pre seama ei cu pace, iar când au fost în zilele răposatului Matei Voevod [un cuvânt neciteţ] s-au sculat cu pâră soacră-sa Maria călugăriţa muma Predei Spătarul [şi alte 3 rude] şi au fost mers de au fost pârât de faţă în Divan ’naintea lui Matei Vodă într-atâtea Divanuri cu Jupâneasa Stanca pentru partea de moşie şi rumâni şi ţigani ce au rămas de ale Predii Spătarul bărbatul Jupânesei Stancăi. Într-aceea Matei Vodă fostu-le-au dat la mijlocul lor 6 boieri mari din Divan pre răvaşe domneşti anume: Jupan Dumitru Dudescul biv Vel Vistier, i Jupan Dragomir biv Vel Clucer [din Runcu, rudă cu Matei Basarab şi viitor Mare Ban], Jupan Gherghe Vistier [Băleanu], i Jupan Stroe Vistier [Leurdeanu], i Jupan Bunea Vistier [Grădişteanu], i Jupan Dumitru Filipescul Clucer, ca să-i fie (…?) şi să-i tocmească pentru moşiile şi ţiganii Predei Spătarului din Albeşti. Deci aceşti 6 boieri ei s-au fost strâns toţi la un loc şi au fost mers la Sf. Mitropolie dinaintea Părintelui Vlădicăi Teofil, de au fost căutat şi i-au judecat şi au fost ales cu sufletul lor Jupânesei Stancăi aceste moşii din Albeşti cum se numesc mai sus […], iar soacră-sa călugăriţa muma Predei Spătarul au fost zis cum acel zapis ce au scos Jupâneasa Stanca de la moartea Predei Spătarul nu iaste adevărat ci este mincinos. Deci acei 6 boieri fostu-i-au dat călugăriţei muma Predei Spătarul să jure cum nu este acel zapis adevărat“… Bătrâna călugăriţă nu va vrea să jure (totuşi!), aşadar s-a încheiat „pâra“ şi acum, în 1666, Radu Leon Vodă dă şi el „la mâna lui Gligore Logofăt feciorul Bunii Vistierul ginerele Jupânesei Stancăi ca să n’aibă nimeni din neamul lor a se mai rădica cu

niscaiva gâlcevi făr' de [neciteţ] şi ţie aceaste ocine cu rumânii i ţigani cu bună pace întru veac cum le-au ţinut şi până acum" etc.

Am redat mai prelung acest citat de judecată fiindcă e tipic al extraordinarei greutăţi a judecăţilor din acea vreme, un proces putând fi reluat vreme de zeci de ani, mai cu seamă după schimbări de domnie. Dar reiese totodată temeinicia cercetătorilor, participarea Divanului întreg în procese (lista celor şase mari boieri desemnaţi de Matei Vodă ca să judece cazul e grăitoare), fără să mai vorbim şi de implicarea celei mai înalte feţe bisericeşti.

Interesant este de asemenea faptul că ramura Grădiştenilor lui Grigore a mai purtat şi numele de Albescu timp de trei generaţii, de la această cea mai însemnată dintre moşiile aduse de soacra lui Grigore de la primul ei bărbat, din neamul Grecenilor, folosindu-se de acest nume mai cu seamă când a fost vorba de vânzări în zona Albeşti, Nucşoara, Şuici (unde au proces cu moşnenii Brătieni, strămoşi desigur ai boierilor Brătianu din secolele XVIII–XIX). O vom vedea astfel pe nepoata de fiu a lui Grigore, Chiajna Grădişteanca, iscălind zapise de vânzare, în acea regiune, numai „Chiajna Albeasca", rămânând de altfel cunoscută în vremea ei cu dublul nume: Chiajna Albeasca sau Grădişteanca.

Am zis: strămoşi probabili ai familiei Brătianu; cred că sunt sigur strămoşii lor, fiindcă în documentele adunate de Ştefan Grecianu se găseşte o notă privitoare la o judecată pe care o dă Constantin Vodă Mavrocordat la 18 iunie 1737 în favoarea unor oameni din satul Brătiani (Muscel) şi împotriva Smaragdei, fiica doctorului Dimitrie Notara şi a Bălaşei Grădişteanu fata lui Bunea II, care revendica stăpânirea unor munţi moşteniţi la Brătiani de Smaragda ca fiind veche posesiune a stră-străbunicului ei, marele vistier Bunea (I) Grădişteanu. Dar Constantin Vodă dă dreptate moşnenilor din Brătiani, Smaragda, fiica Doctorului Notara, „rămânând de lege". Iar Grecianu adaugă la acest citat *că documentul i-a fost dat original de către „Dl Ionel I.C. Brătianu, fost ministru"!* (Grecianu a murit în 1909, chiar în anul când Ionel Brătianu a fost întâia oară prim-ministru – altfel n-ar fi zis doar „fost ministru")…

Tot în legătură cu posesiunile Grădiştenilor în regiunea moşnenilor Brătiani, Ştefan Grecianu ne redă şi un document care s-ar fi aflat în original la C. Colescu Vartic, care i l-a comunicat în martie 1900. E vorba de un zapis al Chiajnei Grădişteanca din 9 octombrie 1739, prin care vinde moşia Şuici (care, în veacul al XIX-lea, va aparţine boierilor Brătianu, care vor avea acolo o culă frumoasă). Iată textul: „Adecă eu Chiajna Grădişteanca dimpreună cu copii miei care suntem iscăliţi mai jos vând moşia Şuici [se dau multe amănunte asupra hotarelor] căpitanului Ştefan sin Balotă căpitan ot Cepari […].

Octombrie 9 din vă leat 7248

Cheajna Albeasca (pecete în tuş negru), Ştefan Dudescu vel Medelnicer martor."

Aşadar, în 1739, soţul Pârvu Câmpineanu n-are nevoie să iscălească şi el la o vânzare din moştenirea Grădişteanu, iar copiii lor, Aniţa şi Pantazi, sunt în vârstă să iscălească şi ei? Iar Chiajna, cum am mai semnalat, în această regiune a Albeştilor, iscăleşte „Albeasca".

Documentele pomenind de vânzări ale lui Grigore Grădişteanu şi ale soţiei sale Stanca sunt atât de numeroase, că ar fi fastidios să le enumăr aici. Pomenesc doar de unul, fiindcă e de o gravitate excepţională: într-adevăr, la 6 septembrie 1672, Grigore Grădişteanu vinde mănăstirii Câmpulung moşia Grădiştea din Muscel, de care am văzut că era veche moştenire adusă de Maria mama lui Bunea Grădişteanu, sporită de ea însăşi, şi de Bunea, cu achiziţii de la fraţi sau rude apropiate. Am emis mai sus ipoteza că aceste moşii veneau de la dania moşiei Grădiştea Muscel şi Muntele Grădişteanul făcută unor boieri în 1526 de Radu de la Afumaţi.

Acum, după atâtea generaţii, fiul mezin al lui Bunea cedează toate aceste moşii strămoşeşti mănăstirii Câmpulung (pe care o înconjurau), pe suma de 600 de ughi (galbeni), din care ia numai două treimi, o treime (180 de ughi) rămânând bisericii ca să fie pomenit neamul lui în veac.

Redau, citeţ, textul zapisului, atât de tipic, al vremii:

> „Adică eu Grigorie Logofătul sin Bunii Vistierul scris-am acesta al meu zapis ca să fie de credinţă la Sf. Mănăstire ot Câmpulungu cum să să ştie că m-am tocmit cu părintele egumenul Gavriil şi cu toţi părinţii den săborul sfiintei mănăstiri de am vândut sfintei mănăstiri toată moşia noastru du peste tot cât au ţinut tatăl meu den sat den Grădişte de judeţ Muscel după apa Câmpului Lung şi toată moşia den Goleşti de acolo care au ţinut socru-mea, Anca şi noi dupreste amândoao hotarele den câmpu den pădure den apă den siliştele satelor den vaduul de moară du peste tot hotarul ver cât se va alege drept bani gata ughi 600 dentr-aceşti bani datu-mi-au părinţii ughi 420 iar ughi 180 lăsatu-i-am sfintei mănăstiri pentru pomana noastră şi a părinţilor noştri [înşiră 12 nume] şi i-am scris şi la pomelnicul sfintei mănăstiri ca să să pomenească cu alţi ctitori la sfântul jertevealnic iar ceialalţi bani ce scrie mai sus i-am luoat toţi gata în mâinele meale şi am dat aceste moşii cu bunăvoia mea şi cu ştirea fraţilor miei şi a rudelor meale ca să fie sfintei mănăstiri moşie stătătoare şi ohabnică în veaci şi când s-au făcut acest zapis fost-au mulţi boiari mărturie careşvor pune mai jos peceţile şi iscăliturile şi pentru adevărată credinţă pusu-mi-am şi eu pecetea şi iscălitura mai jos ca să crează ce am scris eu cu mâna mea însă aceste moşii s-au dat fără rumâni. Septembrie, 6 dni leat 7181.
>
> Grigorie Grădişteanu
> (pecetea)
>
> Ion căpitan
> (pecetea)
>
> „Ot Cotşori mărturie“

Poate aceste danii bisericeşti să fie şi una dintre cauzele care au lăsat pe văduva lui Grigore cu atâtea griji de bani. Căci la 19 mai 1679[73] vedem pe „Gligore Vel Şetrar“ şi pe Jupâneasa sa Stanca scriind un zapis către mănăstirea Ostrovul pe apa Oltului din judeţul Argeş, prin care îi dăruiesc moşia Pieptea în judeţul Teleorman, stânjeni 100, ca să le fie de pomană, şi ei au scris şi numele lor şi ale părinţilor lor în dosul zapisului, ca să scrie la pomenire. (Dau numele a 6 vii şi 28 de morţi.)

Mă întreb în sfârşit de unde a scos Stoicescu că Grigore ar fi fost ctitorul bisericii Văleni – Argeş, de care am pomenit mai sus, când eu am aflat de la maica stareţă a mănăstirii Văleni că primul ctitor a fost, în 1691–1692, un Zaharia Grădişteanu, în călugărie Zosima? Nu cumva acest Zaharia să fi fost un al patrulea copil al lui Grigore şi,

fiindcă era călugărit, iar taică-său, atât de evlavios, să fi cheltuit acesta pentru zidirea unei mănăstiri pentru fiu-său? Mi se pare a fi concluzia cea mai verosimilă. Oricum o fi, cert este că Grigore moare „dator vândut“, cum se zice.

> O dovedeşte cu prisosinţă documentul din 8 iulie 7194 (1686) prin care Stanca Logofeteasa, văduva lui Gligore Logofăt Grădişteanu i sin ego Matei dau zapis lui Mihai Cantacuzino din care reiese că acesta împrumutase pe soţul ei cu taleri 1 000, la dobânda din 10 a 11a. Ea, neavând bani să dea la zi, s-au strâns toţi datornicii [se zicea pe acea vreme datornici şi creditorilor] din poruncă domnească [Constantin Brâncoveanu] dinaintea Mitropolitului Teodosie şi s-au scris toate moşiile răposatului Vel Logofăt, făcând curamă [colectie, cotizaţie] datornicii pe ele, care cât îi va fi datoria atât să ia.
>
> Lui Mihai Cantacuzino i-au căzut Nucşoara cu tot hotarul şi rumânii, precum şi viile de la Piteşti. Stanca îl roagă să mai zăbovească o lună să-i dea banii. Mihai primeşte, dar, cum la termen nu e plătit, Stanca îi dă acele moşii.
>
> Iscălesc Stanca Logofeteasa (cu o pecete cu leu), Matei sin Gligore Logofăt şi Vâlcu Postelnic (desigur Vâlcu III Mogoşescu, fiul lui Vâlcu II marele vornic, văr primar al lui Matei).

Acest zapis rezumă starea jalnică în care marele logofăt Grigore Grădişteanu şi-a lăsat văduva şi copiii la moartea lui.

Urmaşii celor trei fii ai lui Bunea Grădişteanu

Adică urmaşii lui Vâlcu, ai lui Nica, ai lui Grigore.

Sfătuiesc pe cititor, dacă vrea să urmărească povestirea în amănunt şi s-o înţeleagă mai lesne, să ţină de-acum desfăşurat tabelul genealogic al boierilor Grădişteni, aflător ca anexă ataşată cărţii. Va vedea 1. că, la mijloc, descendenţa din marele armaş Nica (Cernica) se stinge după trei generaţii; 2. că, la stânga, descendenţa din Vâlcu Vornicul se va împărţi după două generaţii în trei neamuri deosebite, Vulcăneştii din Ardeal, Bărcăneştii şi Filişanii; în sfârşit 3. că cei ce vor purta mai departe numele de Grădişteanu în secolele al XVIII-lea, al XIX-lea şi XX se trag toţi din prâslea, Grigore marele logofăt, cu precizarea că de la mijlocul veacului al XVIII-lea *succesiunea e pe cale maternă, din Chiajna Albeasca sau Grădişteanca*, nepoata lui de fiu.

Pe Vulcăneştii din Ardeal nu i-am putut urmări şi de altfel s-au mişcat de atunci într-un mediu atât de deosebit de cel din Valahia, că nu-i mai putem considera ca făcând parte „din familie“. Ramura Filişanu a fost destul de ştearsă, încât n-am mai putut-o urmări după trei generaţii în jos de Vâlcu Vornicul. Am găsit doar, apărând ici-colo, un Filişanu sau o Filişancă prin genealogiile altor boieri, printre care, la mijlocul veacului al XIX-lea, a treia soţie a marelui vornic Grigore Grădişteanu, Lucsandra Filişanu, văduvă Bujoreanu[74]. Aşadar, nici asupra acestei ramuri nu mă voi opri.

Descendenţa din Vasile-Papa Mogoşescu, fiul lui Vâlcu Vornicul, va lua la a treia generaţie numele de Bărcănescu, după moşia Bărcăneşti adusă zestre lui Vasile-Papa de a doua lui soţie, o nepoată a lui Antonie Vodă din Popeşti. Bărcăneştii vor fi bogaţi şi foarte prezenţi în înalta „societate“, vor avea câţiva mari dregători şi se vor înrudi cu

familiile cele mai de seamă din boierime, ca Dudeştii, Văcăreştii, Ghika, Manu, Fălcoianu, Caragea, Băleanu, Rosetti-Bălănescu, Grecianu-Cornescu etc., dar nu vor apărea cu personalităţi mai deosebite în sfera politică sau în cultură. Nu-i voi mai evoca, aşadar, decât în ultima pagină a cărţii, pentru a povesti fatidica uniune a ultimului Bărcănescu cu o ultimă Grădişteancă. Şi mă voi întoarce de-acum numai asupra ramurii care a purtat mai departe numele de Grădişteanu şi care a dat în ultimii 300 de ani câteva figuri interesante, dar care la rândul ei trebuie despărţită în două: descendenţii din Nica, marele armaş, care se va stinge după două generaţii, şi urmaşii lui Grigore, mare logofăt, care au continuat până în zilele noastre.

Descendenţii din Nica (Cernica)

Nica Grădişteanu şi soţia sa Anca Cojeasca au – după câte am putut lămuri – şase copii: două fete, Grăjdana, care moare tânără, la 2 iunie 1647 (după pisania din biserica Grădiştea), şi o Ancuţa, care nu figurează decât într-un singur document din 1696, fără nici o lămurire dacă a fost măritată sau nu; şi patru fii, Bunea II, care va ajunge sub Constantin Brâncoveanu la cele mai înalte dregătorii şi va fi şi un om învăţat, Ianache, care moare înainte de 1649 – deci tânăr, ca şi soră-sa Grăjdana –, Constantin, care se va călugări cu numele de Climent, în sfârşit şi un Cârstea, pe care l-am găsit numai într-o notă a lui Ştefan Grecianu cu indicaţia că ar fi avut o fiică Elina. Nici un alt amănunt. Să vorbim, aşadar, numai de Bunea II Grădişteanu, ale cărui date de naştere şi de moarte nu le-am găsit. E citat ca postelnic în 1682, logofăt al doilea în 1683 şi până în 1689.

> În acest an 1689, el scrie pentru Constantin Brâncoveanu un hrisov de danie către Mănăstirea Vitianu, hrisov pe care, dintr-o întâmplare extraordinară, l-am avut în mână la Paris prin 1948–50 când lucram la Comitetul Român de Ajutorare (CAROMAN). Era o piesă minunată, cu un scris caligrafic şi frumos înluminată, şi care se isprăvea cu formula clasică în slavonă, „scris de vtori-logofăt Bunea sin Nica“. Îl poseda, nu ştiu de unde, o domnişoară Paraschivescu, care umbla să-l vândă la suma de 20 000 de franci (vechi, care vor deveni, în 1958, 200 de franci), sumă modestă la vremea aceea, dar era tot ce mi se dădea mie pe lună; cum aş fi putut să-l cumpăr? Cu întristare am aflat pe urmă că l-a vândut la Roma, nu ştiu cui. Între timp îl studiase învăţatul călugăr francez Thaillez, fost elev al părintelui bizantinist Vitalien Laurent; şi a publicat în revista Vaticanului *Orientalia Christiana Periodica* un lung articol în care analiza cuprinsul. N-a putut identifica însă cine era scribul „Bunea sin Nica“, pe care l-a luat, din cauza numelui mai rar întâlnit, drept un ardelean. I-am scris autorului, lămurindu-l, şi a publicat scrisoarea mea în următorul număr al revistei. Până azi regret încă neputinţa mea de atunci de a-mi însuşi hrisovul caligrafiat de acest strămoş, pe atunci la începutul carierei sale.

Bunea II a fost căsătorit cu Neacşa Cantacuzino, o fiică a marelui spătar Drăghici, cel mai mare dintre fiii postelnicului Constantin Cantacuzino şi primul dintre ei care a murit, în 1667, pare-se de ciumă, la Constantinopol. Bunea a ţinut cele mai înalte dregătorii. Mare armaş din 1692 până în 1700, a treia generaţie de mari armaşi

la Grădişteni, de unde a ieşit legenda, la unii scriitori din secolul al XIX-lea, că armăşia ar fi fost ereditară în neamul Grădiştenilor şi că de acolo le venea marea proprietate urbană în centrul vechi al Bucureştilor, cam între biserica Sf. Anton, Hanul lui Manuc şi Bărăţie, în jurul fostei „puşcării“ – şi arsenal, şi închisoare –, teren pe care abia bunicul meu Nicolae Grădişteanu, pe vremea aceea colonel, l-a vândut primăriei în 1880 (dovedind o tot atât de proastă pricepere în ale economiei ca şi strămoşul său Grigore din veacul al XVII-lea!). Dar aflu dintr-o carte a Georgetei Penelea-Filitti că nu era prima dată când familia Grădişteanu fusese silită să vândă o parte din acel mare teren. Iată ce scrie (tradus din franceză):[75]

> „Scarlat Grădişteanu primea 4 000, apoi 5 000 de taleri din suma strânsă [ca impozit pe operaţiile comerciale] la târgul din Ploieşti, dat fiind că un teren pe care-l poseda la Bucureşti fusese luat de autoritatea centrală pentru a se clădi pe el o închisoare (A.S.B., Ms 103, f. 275 v.).“

Apoi Bunea e mare comis (1700–1703); mare vornic (1714–1715). A fost mai cu seamă trimis de Constantin Brâncoveanu în mai multe solii la Poartă, că era ştiutor de carte şi om de ispravă.

Astfel (cum ne spune *Magazin istoric* al lui A. Treboniu Laurian şi Nicolae Bălcescu, 1847, p. 71, cap. 33), Bunea Vel Armaş e trimis în 1694 la Odrii (Adrianopol) împreună cu alţi boieri, cu jalbă contra deselor năvăliri ale tătarilor, a călcării de hotare despre Brăila a turcilor brăileni, cum şi pentru slăbiciunea Ţării din cauza Împărăţiei. *Ibid.* la p. 82, cap. 36 ni se spune că în 1695 a fost trimis împreună cu Dumitraşcu Caramanlâu, Vel Postelnic, cu cărţi la Vizirul că Domnul [Brâncoveanu] se va afla lângă Împărăţie deoarece Împăratul cu oaste intră în ţară pe la Cuşmir. (Într-adevăr noul sultan Mustafa II încerca să reia cu mai multă energie războiul cu Habsburgii care, de la respingerea asediului Vienei în 1683, îi împingeau pe turci tot mai departe. Erau acum stăpâni pe toată Transilvania.)

Bunea, cu prilejul venirii sultanului, e trimis cu câţiva „boieri căpetenii“, printre care Pârvu Logofăt Fărcăşanu şi Barbu Pitar Bârsescu, ca să facă pod stătător pe Olt ca să treacă sultanul la Turnu. Cu acest prilej asistăm la un incident destul de surprinzător, anume că marele ban, de curând numit, Cornea Brăiloiu, fuge de îndatorirea de a pregăti trecerea sultanului.

> Iată cum raportează evenimentul *Istoria Ţării Româneşti, de la octombrie 1688 până la martie 1717* (anonimă)76: „Când au fost toamna, fiind la Târgovişte domnul şi banul la Cerneţi, făcând şi împăratul izbândă asupra nemţilor şi vrând să vie pen Ţara Rumânească, să treacă la Ţarigrad, trimis-au împăratu pă un sadăm-saipu care să dea veste ispravnicului domnului de la Cerneţi să facă gătire de venirea împăratului […]. Însă dumnealui banul Cornea […] îndată ce au văzut pe musaipul împăratului […] nimic alt n-au mai căutat, măcar un selam malichi dela musaip să auză, ci au încălecat pe cal şi au luat crângul în cap. Dumnezeu ştie câte rascuri l-or fi lovit peste ochi […].
>
> Acest fel de ispravă au făcut banul Cornea domnului şi ţării, care să nu dea dumnezeu să facă vreun boeriu altul ca acest lucru […]. Chiverniseala domnuluui aceasta au fost […] că deaca au auzit că vine împăratul şi banul a fugit, care au fost ispravnic, şi cunoscând că nu va veni la lucrul bun aceasta ce au făcut banul, îndată au

trimis alţi boieari, pe Caramanlăul postelnicul pentru limbă, pă Bunea armaşul, pă Mihai postelnicul Corbeanu, pă Pătru căpitanu de Obedeni, ştiind căile într-acolo. Şi i-au învăţat podurile să facă, lemne şi fân să aducă pă la conace şi foarte de grabă ajungând, au făcut porunca şi s-au înblânzit lucrurile…“

E foarte de mirare ce va fi îndemnat pe Cornea Brăiloiu la acest gest. Şi mai de mirare e că-l vedem rămas mare ban încă zece ani, până în 1705. Va fi găsit un mijloc de a se dezvinovăţi în ochii lui Constantin Brâncoveanu, dar rămâne bănuiala că era partizan al austriecilor – părere pe care ne-o întăreşte şi faptul că fiu-său, Barbu Spătarul Brăiloiu, va juca un rol de seamă în aducerea trupelor austriece la Bucureşti în 1716 şi va fi apoi mare dregător în timpul ocupaţiei Olteniei de către Habsburgi (1718–1739). Nu cumva Brâncoveanu, care a avut o atitudine duplicitară în tot acest răstimp, să-l fi ţinut pe Brăiloiu în slujbă tocmai pentru a avea lângă el un om cu posibile legături cu Viena?

Dau mai departe câteva dintre misiunile lui Bunea:

La 20 septembrie 1702, Bunea Vel Comis e trimis de Constantin Brâncoveanu împreună cu Cornea Brăiloiu, marele ban şi marele spătar Mihai Cantacuzino, „cu danii şi trebile ţării la noul vizir Mustafa Paşa Taltabar [Dalta ban] ca să-l roage să aibă milă de ţară“77. La 15 iunie 1703, într-o marţi, se află ca Vel Comis împreună cu alţi boieri (cu toţii 29!) alături de Constantin Brâncoveanu venit să sărute poala Împăratului şi să fie îmbrăcat cu caftan şi cu cucă şi sunt şi ei îmbrăcaţi în caftane în seraiul împărătesc.78 În acelaşi document (foaie 149) se spune că Bunea e trimis la Poartă ca să caute trebile ţării, în locul boierilor Cornea Vel Ban şi Mihai Cantacuzino Vel Spătar, care se înapoiază. Tot din acelaşi teanc de documente aflăm că la 26 aprilie 1712 era biv Vel Comis când e trimis la Poartă ca să înlocuiască pe Şerban Grecianu, Vel Logofăt, şi că misiunea lui va lua sfârşit în 1713.

Despre cei patru copii ai lui Bunea II cu Neacşa Cantacuzino, în special de Şerban, cel care „s-a hainit“ în vremea lui Nicolae Mavrocordat, voi vorbi mai departe, după ce voi fi trecut repede în revistă pe ultimii Grădişteni din generaţia lui, verii săi primari, copii ai marelui logofăt Grigore.

Copiii lui Grigore Grădişteanu şi ai Stancăi Albeasca

Am identificat cu siguranţă trei: Ion, mort tânăr; Constantin, citat în 1714 doar cu titlul de postelnic, căsătorit cu o Ana, fără indicaţie de nume de familie; nu ne interesează decât pentru faptul că din fiică-sa Chiajna, o straşnică muiere, se va trage toată ramura purtând numele de Grădişteanu în secolele al XVIII-lea, al XIX-lea şi XX; în fine, un Matei, care nici el nu ajunge la vreo înaltă dregătorie şi care e căsătorit cu Marica, fiica lui Radu II Dudescu – pe care l-am întâlnit mai sus „muncit până aproape de moarte“ de Gheorghe Duca Vodă, Nica Grădişteanu fiind marele armaş! Dar s-ar putea – cum am sugerat mai sus – ca Grigore să fi fost tatăl unui al patrulea fiu, acel Zaharia, în călugărie Zosima, ctitorul, în 1691–1692, al mănăstirii Văleni.

Cu aceasta, am isprăvit, de la un capăt la altul, şirul nepoţilor de fii ai lui Bunea (I) Grădişteanu şi, cum am spus, nu mă voi opri de-acum decât asupra celor ce vor duce mai departe numele de Grădişteanu,

adică:

1. Copiii şi nepoţii lui Bunea II, mare vornic.

2. Copiii, apoi descendenţa de trei veacuri a lui Grigore, mare logofăt.

IV - ÎN VREMEA FANARIOŢILOR

Sub primul domn fanariot, Nicolae Mavrocordat, Şerban Grădişteanu se haineşte şi trece în Oltenia ocupată de austrieci.

Mavrocordat îi confiscă toate moşiile şi le dă Mitropoliei.

Vara şi moştenitoarea lui Şerban se luptă pentru a redobândi o mică parte din avere.

De la ea se trag Grădiştenii din secolele al XVIII-lea, al XIX-lea şi al XX-lea

Copiii şi nepoţii lui Bunea II şi ai Neacşăi Cantacuzino

Au fost doi fii, Şerban şi Drăghici, şi două fete, Maria şi Bălaşa. Maria a fost soţia lui Matei Brăiloiu, fiul marelui ban Cornea, pe care l-am întâlnit mai sus, iar Bălaşa l-a luat pe doctorul Dimitrie Notara, coborâtor dintr-o veche familie bizantină şi nepotul a doi patriarhi, Dositei al Constantinopolului şi Hrisant al Ierusalimului – ambii cu vechi legături cu domnii din Ţara Românească şi Moldova, Hrisant fiind cel care l-a adus pe Dimitrie în ţară.

Şerban şi Drăghici, după cum am spus mai sus, când austriecii vor pune mâna pe Oltenia la pacea de la Passarovitz, în 1718, se vor „haini“ ca şi ruda lor Barbu Brăiloiu, ceea ce va stârni ura lui Nicolae Mavrocordat, care, la 15 aprilie 1726, le confiscă toată averea, în speţă 23 de moşii ale căror nume sunt înşirate în hrisov. Situaţia lui Şerban între 1718 şi 1726 ne este neclară. Avem, de pildă, la Arhivele Statului, o scurtă scrisoare a lui din 1720 (data neapărând însă pe document, ci doar în indicele cronologic al Arhivelor, stabilit probabil de redactorii indicelui după alte criterii) către logofătul Vlad al moşiei sale Mârzăneşti din Teleorman, ca să-i spună că portarul Goia l-a înştiinţat de felul cum a însemnat hotarul moşiei cu pietre şi aprobă treaba în termenii următori: „şi mai bine s-au făcut pentru ca să mă odihnesc şi eu că destule am cu alţii, şi rămâiu pururea tot bine voitoriu. Şărban Grădişteanul“. Acea scurtă aluzie, „ca să mă odihnesc şi eu că destule am cu alţii“, mă convinge că scrisoarea era scrisă din Oltenia şi că se temea de pe atunci că Mavrocordat îi va confisca averea. Tot în legătură cu această temere trebuie pus şi un document din Arhiva Cantacuzino nr. 235 din 4 septembrie 1722, prin care Şerban dă surorii sale Bălaşa foaie de zestre cuprinzând satele Călceşti, Brăneştari, Vlasinul, Porumbienii şi Comăneştii (în Vlaşca), Frăsinetul tot în Vlaşca şi *Orbeasca* din Teleorman [care dăduse numele familiei cel puţin de la începutul veacului al XVI-lea]. Iar martori, iscălesc Climent monahul, care era frate cu Bunea II, deci unchiul lui Şerban, şi Caliţa Câmpineanca, o fiică a lui Drăghici Cantacuzino, soacra

Chiajnei Grădişteanca – deci şi ea o mătuşă. Or, când se va întoarce, după pacea de la Belgrad (1739), Şerban va încerca să revină asupra daniei, zicând că fusese făcută de Climent monahul în numele lui, din pricina fugii sale din ţară. Dar Domnul şi Divanul nu-i vor da dreptate şi moşiile vor rămâne fiicei Bălaşei cu doctorul Notara.

Privitor la soarta moşiilor confiscate lui Şerban Grădişteanu în 1726, avem o întreagă literatură în „Nobiliaru familiei Grădişteanu“, alcătuit de un văr al bunicului meu, Grigore Emanoil Grădişteanu, la 1883, de care am mai pomenit în treacăt şi de care va trebui să mai vorbesc la timpul potrivit. Dar spun de pe acum că autorul era atât de orbit de trufie boierească şi de megalomanie, încât, afară de interesul de a avea un mare număr de documente citate – dar care trebuie şi acelea verificate toate, unul câte unul, căci uneori sau nu privesc cu adevărat subiectul, sau sunt interpretate fantezist –, toate informaţiile pe care ni le dă trebuie luate cu mare precauţie.

Iată ce scrie în „Nobiliaru“ privitor la „hainia“ lui Şerban Grădişteanu în vremea lui Nicolae Mavrocordat şi la soarta moşiilor sale confiscate.

> Dau mai întâi textul cum a apărut, grupând comentariile la urmă:
> „Şerban I
>
> Soţia sa Grăjdana fata lui Mihaiu Cantacuzino, cu care au făcut două fete, una măritată după Radu Bujoreanu cumnatu lui Matheiu Creţulescu Postelnicu.
>
> În condicile Monastiri Motru aflate în Arhiva Statului se găseşte Decretu Administraţiei Românieі–mici sub Generalul Racivil de la anul 1716–1722 în care se vede iscăliţi ca regenţi numiţi de Carol VI Imperatorul Germaniei *Şerban Grădişteanu*, Stoica Bengescu şi Ştirbeiu.
>
> Acesta au fost care au dobândit diploma cu dreptul de a purta Familia Grădişteanu titlul de Comiţi (Grafi).“
>
> În margine, notele sunt următoarele:
>
> „1726 aprilie 15 – Hrisovul lui Nicolae Mavrocordat prin care pentru hainlâcul lui Şerban Grădişteanu feciorul lui Bunea Vel Vornic, în urma resbelului dintre Pórtă cu Austria confiscă starea lui, şi în urmă după pretenţiunele ridicate de Chiajna fata lui Constantin Grădişteanu, cu învoirea ei, 19 din aceste Moşii şi anume: [înşiră 10 din Vlaşca, printre care Foteşti, în loc de Futeşti, cum apare în alte documente!] Nucşoara din Muşcel, cinci din Teleorman, încă una din Vlaşca şi două din Teleorman [printre care *Mărdaneştii* pe care i-am întâlnit sub forma Mârzăneşti în scrisoarea lui Şerban din 1720], cu condiţiile arătate în notiţele istorice [din „Nobiliaru“] s’au lăsat Mitropoliei; iar partea cealaltă din averea lui Şerban Grădişteanu se întórce familiei – (Vezi Chronica Şinkai tipărită în anul 1853 la Iaşi, Anul 1718 Iulie 21 şi 1719 pag. 261, tom III).“

În prealabil, semnalez că numele unui al doilea frate, Drăghici, nu apare decât în lucrarea lui I. Brezoianu *Monăstirile închinate şi călugării străini*[79]. Nu l-am mai aflat în nici un document raportându-se la acest caz. Deduc că din două una: ori Brezoianu va fi făcut o confuzie cu alt caz, ori acest Drăghici a murit puţin după eveniment şi nu apare prin urmare printre cei care revendică restituirea după tratatul de la Belgrad.

În ce priveşte textul din „Nobiliaru“:

1. Nu există nici o Grăjdana Cantacuzino care să fi fost căsătorită cu Şerban Grădişteanu. N-am găsit numele soţiei acestuia decât într-una

dintre fişele lui Ştefan Grecianu: Ioana, fără precizarea numelui de familie. E însă adevărat că a avut două fete şi cunoaştem probabil numele uneia din ele: Aniţa (?), căsătorită cu Radu Bujoreanu.

2. Am căutat în condica mănăstirii Motru păstrată la Arhivele Statului acea aluzie la cei trei „regenţi“ numiţi de „Imperatorul Germaniei“ (!) Carol VI. N-am găsit nici un pasaj unde să fie vorba de administraţia Olteniei în timpul ocupaţiei austriece. E drept că cercetarea e dificilă, masa de documente părând a nu privi decât gospodărirea moşiilor posedate de mănăstire. Mi se pare cu totul neverosimil ca în asemenea condică să se afle „decretu“ din vremea când „România Mică“ era administrată de „Generalul Racivil“ (Radziwiłł)! De fapt, în nici o lucrare privitoare la Oltenia în timpul ocupaţiei austriece din 1718–1739 n-am găsit citat numele lui Şerban Grădişteanu printre consilierii (în general câte patru şi mai toţi boieri din Oltenia) care să fi fost asistenţii marelui ban numit de împărat. Că Şerban a luat partea austriecilor în 1718, că s-a refugiat în Oltenia, că Mavrocordat i-a confiscat toate moşiile şi le-a dat Mitropoliei sunt lucruri dovedite, dar n-am găsit vreo indicaţie să fi fost la un moment printre „consilierii imperiali“.

3. Cât despre afirmaţia că „a dobândit diploma“ de conte al Sfântului Imperiu, ea este izvorâtă doar din bogata imaginaţie a lui Grigore Em. Grădişteanu. „Cartea de aur“ a nobilimii „Sfântului Imperiu Roman de naţiune germană“ e ţinută cu o rigoare care în Europa n-are egal decât în cea a regatului Suediei. În ea nu figurează nici un Grădişteanu.

Titlul de conte al Sfântului Imperiu se bucura în Europa întreagă de mare prestigiu. (Cunosc, de pildă, o familie de marchizi francezi posedând şi un titlu de conte al Sfântului Imperiu şi care acordă mai mult preţ acestuia.) Mai adaug şi că titlul nu se transmitea de regulă decât copiilor de parte bărbătească şi nicicum întregii familii, cum afirmă „Nobiliaru“.

În boierimea din părţile noastre nu ştiu decât patru cazuri: Alexandru Mavrocordat „Exaporitul“, care l-a primit pentru marele său merit, provocând şi ducând la bun sfârşit negocierile de pace de la Carlovitz (1699), dar s-ar putea ca această informaţie să fie greşită: Alexandru Mavrocordat ar fi avut doar învoirea sultanului de a purta titlul de prinţ, pentru a i se da un înalt rang protocolar în negocierile lui cu imperialii. Afară de „Exaporitul“, a fost întâi marele agă Constantin Bălăceanu, ginerele lui Şerban vodă Cantacuzino, care a luat fruntea partidei proaustriece după moartea socrului său şi împotriva atitudinii lui Constantin Brâncoveanu. Numit general în armata austriacă şi conte al Sfântului Imperiu, a murit în bătălia de la Zărneşti (1690), intrând în legendă şi în cântecele bătrâneşti, privilegiu rar întâlnit într-o ţară atât de săracă în poezie epică. Fiului

său, Ioan, refugiat în Oltenia, i se zicea *Groful*, n-a avut însă decât fete, astfel încât titlul s-a stins.

Al treilea caz, la mijlocul secolului al XVIII-lea, va fi al marelui ban Constantin Dudescu, căsătorit cu Maria sin Antioh vodă Cantemir, al cărui nepot de fiu, tot Constantin, extravagantul mare vornic cocoşat care, la 1800, îşi va cheltui toată imensa avere într-o misiune la Paris, din partea marilor boieri munteni, pentru a încerca să-l intereseze pe Bonaparte la soarta Ţării Româneşti.[80] Nu va izbuti nici măcar să-l întâlnească şi cu el s-au stins şi averea, şi descendenţa prin bărbaţi ale Dudeştilor.

> Mai avem un al patrulea caz: unul dintre fiii marelui vistier Iordache Rosetti („capul tuturor răutăţilor“, după Neculce), Nicolae, căsătorit cu Ancuţa lui Constantin Brâncoveanu. El n-a avut decât fete, astfel încât titlul de conte al Sfântului Imperiu s-a stins atunci în acea ramură a Rosetteştilor. S-a întâmplat însă, un veac mai târziu, un lucru cu totul extraordinar: doi dintre verii lui C.A. Rosetti care, ca şi acesta, coborau, la a treia generaţie, din nişte Rosetteşti veniţi „de la Ţarigrad“ la sfârşitul secolului al XVIII-lea (vezi *Catagrafia oficială de toţi boerii Ţării Româneşti la 182981*) şi a căror legătură cu vechii Rosetteşti din Moldova nu s-a dovedit, dar care apucaseră să se înrudească cu marea boierime din Muntenia, au izbutit să-i înşele pe responsabilii „Cărţii de aur“ de la Viena, dându-se drept coborâtori din Nicolae Rosetti, ginerele lui Brâncoveanu, cel cu diploma de conte din 1733. S-au dus acolo cu o frumoasă recomandaţie a doi boieri de cea mai înaltă treaptă, un Cantacuzin şi fostul mare ban Constantin Năsturel-Herescu (am văzut-o cu ochii mei!) şi au obţinut o confirmare a titlului lor de conte al Sfântului Imperiu. De unde, cu întreagă bună-credinţă, Grigore Em. Grădişteanu numeşte pe bunica lui în „Nobiliaru“ său, de câte ori se întâlneşte, aparent cu mare fală, Eufrosina comitesă de Rosetti! Falsul a fost luat drept bun şi de O.G. Lecca, în albumul său de genealogii.82

Sursa născocelii cu titlul de comite din „Nobiliaru“ bănuiesc că este existenţa, de mai multe generaţii, a unei coroane contale în armele Grădiştenilor. Trebuie atribuită, la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea, unei tendinţe, la aproape toate marile familii boiereşti, de a-şi adăuga o coroană – de cele mai multe ori contală – deasupra scutului cu blazonul lui tradiţional, după ce s-au găsit în contact mai apropiat cu familii purtătoare de titluri de tip occidental, austriece, prusace, ruseşti, apoi franceze emigrate după revoluţie. Momentul a coincis şi cu apariţia în ţară sau în vecinătatea noastră a unor familii de bancheri (în general aromâne sau greceşti ca Sina, Mocioni [Moczonyi], Bellu, Meitani, Sachelarie) care căpătaseră, pe bani, titlul de baron austriac. Neamuri de boieri vechi, ca Bălenii, Filipeştii, Floreştii, Oteteleşenii, Grădiştenii etc., trebuie să-şi fi zis că, dacă aceşti parveniţi au coroană de baron pe scutul lor, ele trebuie să aibă cel puţin una de conte! Şi mania s-a extins la multe familii de la noi. Iar, întrucât ştiinţa distincţiilor heraldice din Occident (între insigna baronului, coroană cu cinci braţe în cap cu perlă, a vicontelui, cu şapte, a contelui, cu nouă, apoi a marchizului, cu trei fleuroane cu flori de crin şi două perle, în fine, a ducelui, cu cinci fleuroane de flori de crin) era cvasi-inexistentă, ei şi-au trântit la întâmplare când o coroană de conte, când una de marchiz, ba – de ce nu? – şi una de

duce, cum am găsit la unii Grecieni! Autorul „Nobiliarului“ a vrut probabil să găsească o explicaţie pentru apariţia coroanei contale pe blazonul Grădiştenilor, aşa cum îl apucase, şi „hainirea“ lui Şerban Grădişteanu la austrieci în 1718–1739 i-a părut a fi fost momentul căpătării unui titlu de conte în familie.

Iată ce mai scrie în „Nobiliaru“ la p. 7, privitor la chestiunea recuperării moşiilor confiscate lui Şerban Grădişteanu:

> „Chiajna, mama lui Bunea Grădişteanu [!?], reclamă la Sultanul şi, în virtutea unuia din articolele tractatului de la Pasarovici [eroare: e vorba acum de pacea de la Belgrad, 1739] prin care Sultanul se îndatora a întoarce Românilor stările confiscate, dobândeşte dreptate. Dar Maurocordatul se împotriveşte şi atunci Chiajna, ca să scape o parte din stare, consimte a dărui Mitropoliei un număr din moşiile sale şi propune această învoială făcută de bună voiă a sa Patriarhului carele mijloceşte a se da ordin de supunere lui Maurocordato.
> În dania făcută Mitropoliei stipulă pentru familia Grădişteanu dreptul de a se îngropa înlăuntrul bisericei Sântei Mitropolii, şi d'a veni aceasta în ajutorul familiei ori de câte ori împrejurările ar aduce o se fie în nevoiă.“83

Doar că, citind scrisoarea „Direcţiunii Generale a Archiveloru Statului“, de două lungi pagini, citată mai jos în notă, constatăm că spune contrariul! Nu s-ar fi găsit nici o însemnare şi nici n-ar fi, cică, vreun precedent de acest fel. Rămâne totuşi o mică portiţă deschisă în ultima frază a raportului, sugerând că aşezămintele religioase ar putea avea, tradiţional, gesturi de recunoştinţă faţă de urmaşii unor ctitori. Redau aici toată această frază, fiindcă e atât de tipică pentru şovăitoarea ortografie românească la un an după adoptarea alfabetului latin! Pe lângă surpriza pe care ne-o rezervă şi numele semnatarului ministerial…

> „Subsemnatulu însă crede că spre uă mai bună înţelegere a unei assemenea cestiuni trebue să adauge că în privinţa fondaţiuniloru séu danieloru de acéstă natură, nu este încă essemplu ca să se fi implicatu lămuritu uă assemenea condiţiune; elle urmau tóte spiritului şi obiceiuriloru timpului, când pe fiă-care di se întemeiau asşediăminte de caritate şi de bine-facere séu de utilitate publică, cari se puneau sub aperarea religiunii şi cari însă îşi recunnosciau pururé îndatoriri către fundatorii, îndestrătorii séu adjutătorii loru.
> Directore Generale (subscrissu) Bolliac“

Trebuie să reluăm toată această încâlcită chestiune, redată de „Nobiliaru“ în mai multe pasagii deosebite.

1. Rămâne cert că Şerban Grădişteanu, fiul marelui vornic Bunea, s-a „hainit“ trecând în Oltenia ocupată de austrieci după 1718.

2. N-am putut lămuri dacă într-adevăr condica mănăstirii Motru evocă la un moment dat prezenţa lui Şerban printre „consilierii imperiali“ ai marelui ban. Nici o istorie recentă a Olteniei sub ocupaţie austriacă nu-l pomeneşte.

3. Cert este însă că Mavrocordat îi confiscă, în 1726, 23 de moşii; avem hrisovul cu enumerarea moşiilor, dăruite apoi Mitropoliei din Bucureşti – de ce au trecut încă şapte sau opt ani între fuga lui şi confiscarea de către Nicolae Vodă nu ştiu. Şerban moare, în 1737, în băjenie.

4. După tratatul de la Belgrad (negociat în numele Porţii de Ioan Mavrocordat, fratele lui Nicolae, pe care toţi cronicarii vremii îl laudă pentru blândeţea lui), sora lui Şerban, Bălaşa, soţia lui Dimitrie Notara, a încercat să obţină restituirea averii, conform clauzelor tratatului, dar n-a redobândit nimic, nici de la Mitropolie (mai cu seamă!), nici de la Domnie, în scaun fiind acum Constantin Mavrocordat. După moartea ei şi a doctorului Notarà, care ar fi murit în 1745, reîncepe revendicările Chiajna Grădişteanca, vară de-al doilea cu ei, că pe vremea aceea dreptul de moştenire se respecta până la gradul al doisprezecelea.

Ce putem crede din povestea lui Grigore Grădişteanu în „Nobiliaru“, care e pe alocurea atât de fantezist, că suntem sceptici din capul locului? Să fi mers Chiajna la Patriarhul de la Constantinopol? Se poate, că era de o straşnică energie şi s-a putut prevala şi de rudenia cu Dumitru Notara, nepot de Patriarh. Să fi intervenit Patriarhul pe lângă sultan sau marele vizir? Să fi poruncit aceştia Domnului să cedeze şi acesta la rândul lui să fi cerut Mitropoliei să cadă la înţelegere cu moştenitoarea lui Şerban? O singură dovadă avem să se fi ajuns cu adevărat la un târg, anume faptul că printre moşiile nepoţilor de fiu ai Chiajnei regăsim patru dintre moşiile înşirate în hrisovul de confiscare din 1726. Văd, aşadar, cam aşa tocmeala între Chiajna şi Mitropolit: să facă, cu acele 23 de moşii, împărţeală frăţească. Atunci Mitropolitul a restituit patru moşii şi a păstrat 19 – ca să aibă peste o sută de ani ce „secularizа“ (adică să aibă ce confisca) masonii lui Cuza Vodă!

Iar celelalte două făgăduieli ale Mitropoliei de care vorbeşte „Nobiliaru“ s-ar putea să fi fost şi acestea reale, căci pe de o parte nu poate fi pură născocire ca fiica lui Grigore Grădişteanu, omul de la 1848, să fi primit o pensie; pe de alta, e cert că aproape toţi Grădiştenii vor fi de atunci înmormântaţi la Mitropolie, până prin anii 1870, când se vor interzice îngropările la biserica mănăstirii şi unele dintre morminte vor fi chiar strămutate la cimitirul Bellu. Dar Bunea Grădişteanu Vistierul fusese înmormântat la Mitropolie din veacul al XVII-lea, şi unul dintre fiii lui, de asemenea.

Toate încercările mele de a găsi confirmări documentare ale acestor concluzii au fost zadarnice: nimic în condicile Mitropoliei aflătoare la Arhivele Statului. Preoţii însărcinaţi la Patriarhie cu istoria mitropoliei n-au ştiut să-mi dea nici un răspuns, iar pietrele de mormânt din secolul al XVII-lea au fost scoase, după cum a dispărut – cum vom vedea mai departe – şi o piatră de pomelnic aşezată în 1836. Aşa se procedează în bisericile noastre în epoca contemporană.

Chiajna Grădişteanca impune o unire care scandalizează protipendada valahă din veacul al XVIII-lea

Chiajna, provenită dintr-o familie înrudită deja de două ori cu

Cantacuzinii, se mărită întâi – probabil foarte tânără – cu Pârvu Câmpineanu, a cărui mamă era Caliţa Cantacuzino, una dintre fiicele marelui spătar Drăghici (alta, Neacşa, fiind soţia lui Bunea II Grădişteanu). Are cu Pârvu doi copii: o fată Anica sau Aniţa, care-l va lua pe Pană Filipescu, viitor mare ban; şi un fiu Pantazi, care o va lua pe Maria Cantemir, fiica beizadelei Constantin a lui Antioh Vodă Cantemir, descendenţă de care vor fi foarte mândri toţi Câmpinenii până în zilele noastre, cu atât mai mult cu cât neamul Cantemireştilor – şi urmaşii lui Dimitrie, şi ai lui Antioh – se va stinge pe linie bărbătească chiar cu generaţia lui Constantin beizadé şi Câmpinenii se vor considera de-atunci ca singurii descendenţi din voivozii Cantemir.

Ultimul document pe care l-am găsit, în care Chiajna să apară cu primul ei soţ, Pârvu, e din 1 septembrie 1741, când vând împreună nişte moşii în Ueşti şi Drăgăneşti. Pârvu trebuie să fi murit, tânăr, între 1742 şi 1745. Şi Chiajna se remărită cu un parvenit, Petru, ajuns mare clucer. Cine e acest Petru care se va grăbi – cum am mai văzut cazuri mai ilustre – să preia numele soţiei, de nu mai e cunoscut de atunci înainte decât ca Petru Grădişteanu? Bineînţeles, „Nobiliaru“ escamotează problema. Soţul al doilea al Chiajnei e prezentat ca „Petru Grădişteanu“, fără să se precizeze al cărui Grădişteanu i-ar fi fost fiu? Pe ce naivi a vrut Grigore Emanoil să-i păcălească, căci mai departe redă (cum vom vedea) textul integral al celei de a doua pisanii de la biserica din Grădiştea, cea de la restaurarea din 1750, de unde reiese clar că primul ctitor a fost străbunicul Chiajnei, nu al lui Petru.

Cert este că neamurile defunctului soţ Pârvu Câmpineanu au fost scandalizate de acest măritiş şi înfuriate, şi vor încerca să-i întărâte pesemne pe copiii din primul pat împotriva fratelui şi surorii vitrege. Lucrul reiese şi din termenii „diatei“ Chiajnei, prin care cere solemn fiului cel mare, Pantazi, să-l ocrotească şi să-l sprijine pe fratele său, Manolache. Am impresia că n-a fost ascultată şi că descendenţii Chiajnei cu Petru, purtând de la început numele de Grădişteanu, vor fi fost „snobaţi“ o vreme de Câmpineni – până se vor regăsi veri prin înrudiri comune cu Ghiculeştii!

Petru făcuse avere cu negoţul, de unde i-a ieşit porecla – probabil tot din clanul Câmpineanu – de „Petru Bacalu“. Bănuiesc că era de origine greacă, fiindcă, odată îmbogăţit şi urcând primele trepte ale marilor dregătorii, l-a convins pe un bătrân descendent dintr-un vechi neam ţărigrădean, Sevastos, înrudit cu împăraţii bizantini, să-l adopte – probabil pe bani. Petru se numea deci Sevastos când a cucerit-o pe Chiajna. Dar, cum am spus, a preluat îndată apoi numele soţiei. Lucru interesant de observat, această mezalianţă nu pare să fi adus vreun prejudiciu noii ramuri a Grădiştenilor, nici în calea dregătoriilor (Manolache Grădişteanu a urcat mai sus decât frate-său Pantazi

Câmpineanu), nici în domeniul alianţelor matrimoniale (cele trei soţii ale lui Manolache au fost toate de la cel mai înalt nivel: o nepoată de fiu a marelui ban Ianache Hrisoscoleo, văr cu Constantin Vodă Mavrocordat, o Ştirbei şi o Băleanu, văduvă a unui Corbeanu – iar la generaţia următoare vom avea Ghica, iarăşi Ştirbei, Filipescu, Buzescu etc.). Era de ajuns să fi fost fiu şi nepoţi ai Chiajnei Grădişteanca. *Este o nouă şi vădită confirmare a rolului pe care l-a jucat în Valahia, în decursul veacurilor, succesiunea prin femei.*

Încheind capitolul Chiajnei Grădişteanca, dau aici a doua pisanie, din 1750, de la Grădiştea-Vlaşca, şi diata Chiajnei (ambele reproduse după „Nobiliaru“):

1. *Pisania din 1750*

„Această Sfântă şi Dumnezeiască Biserică fiind din temelie făcută de Bunea Vistieru Grădişteanu şi de Jupâneasa Ego Grăjdana la leatul 7166, carele dupe vremi stricânduse s'a şi desvelit şi din voia lui Dumnezeu fiind D-lui biv Vel Clucer Boeru Mare şi luând soţie pe strănepoata D-lor Jupâneasa Chiajna fata Postelnicului Constantin Grădişteanu fiul lui Grigore Vel Logofăt, din îndemnarea Duhului Sfânt, luând pre Adormirea Prea Cinstitei întru adjutor carele este hramul Adormirei, a dres biserica pe din afară şi în lăuntru, care ne fiind zugrăvită, iar D-lui a zugrăvito şi a împodobito cu toate podoabele bisericeşti, după cum se vede în zilele Măriei Sale Prea Înălţatului nostru Domnu Io Grigorie Ghica Voevod, întru al doilea Domnie a Măriei Sale, ca să le fie vecinica pomenire D-lor şi a Coconilor şi a tutulor neamului D-lor.“

După cum am semnalat în alt context, bucata de frază din pisanie: „fiind dumnealui biv Vel Clucer *boier mare*“, pentru a se califica pe el însuşi, trădează pe parvenit. Nici un boier din născare n-ar fi folosit asemenea expresie!“

2. *Adiata Dumneaei Stolnicesi Chiajna Grădişteanca*

„Împărţeala casei mele cum arată în josu anume: Fiului meu Pantazi, moşia de la Câmpina ce au fost a tătânisău, şi ceia ce am cumpărat eu cu banii mei, moşia de la Ialomiţa partea tătâni-său şi ceia ce am cumpărat eu, moşia Fântânelile jumătate cu moara jumătate, viile de la Cernăteşti cu moşia Dealului jumătate partea tătâni-său, jumătate am cumpărat-o eu, ţiganii de la Câmpina îi lasu tot lui Pantazi toţi, moşia Albeştii, i Domireşti, i Dobreşti, i Băneşti, i cu moara, i ţiganii, le las toate lui Pantazi.

Fiului meu Manolache lasu moşia Grădiştea cu casa cu toţi ţiganii i viile nestrămutate, moşia Poenarii, munţii din Argeşu câţi sunt ai mei, viile de la valea Poenei pogoane 3 – cu pământ cu tot, la Ţintea pogoane 4 şi casele din Bucureşti, vaci, boi, cai, stupi, oi, toate ale lui Manolache, şi se va plăti şi datoria – şi moara de la Fântânelile o las jumătate lui Manolache.

Nepotului Scarlat las pe Lazara ţiganca cu fete cu tot.

Nepotului Dinu al lui Pană [Filipescu] îi lasu Muntele care lam rescumpărat, o pereche de cercei cu pietre de zmaranduri şi cu trei diamanturi şi un copil de ţigan.

De Aniţa m'am plătit de zestrea-i.

Sultanii am remas un inelu cu trei diamanturi precum este şi al Aniţi şi două suflete de ţigani – şi se va da din casă, şi sânt şi datoare la Jupan Cocea talere, la Jupan Temelie talere: n84 şi la ginerimeu – Dinu talere: m. – Pentru pomenirea mea n şireturi de mărgăritare n. şi un leftişor, moşia Perenii i Clocoticiu, i Meacla Muntelui le las lui Pantazi, să se vânză să mă grijească şi din banii ce va lua să dea Părintelui Mitropolitului să slujească Sfinţia sa un sărindaru, – şi talere să dai la Ierusalim să pomenească tot Neamul.–

Să mai dai până nu mă vei îngropa sărindare zece, la Mitropolie să mă îngroape, să aibă blagoslovenia mea şi Dumnezeu să te crească, – şi să ei pe Manolache pe lângă tine să nu-l desparţi, se-l chiverniseşti şi nimenea să nu se scoale unul altuia cu gâlceavă, că aşa am ales că este cu dreptate.–

Chiajna Grădişteanca
Pecetea
Constantin vel Ban Martor[85]
că este copie adevărată din cuvânt în cuvânt.–
„Această copie din cuvênt în cuvênt despre Diata cea adevarată am scoso eu.–
Dragomir Logofătul la Ghenarie K.V: 1762“

După cum am mai spus, ultima frază a testamentului e dovadă chiar patetică şi destul de limpede că rudele Câmpineanu ale celor doi copii ai Chiajnei cu Petru Clucerul i-au privit de sus multă vreme, până când, la a doua generaţie, înrudindu-se această a doua linie de Grădişteni cu Ghiculeştii… s-au regăsit a doua oară rude cu Câmpinenii.

Pe lângă acea luptă pentru a redobândi o parte din moştenirea lui Şerban, vedem pe Chiajna cumpărând alte moşii sau „rotunjind“ posesiuni mai vechi. Găsim astfel un zapis din 27 iunie 1748 al lui Matei Cantacuzino (unul dintre fiii beizadelei Gheorghe Cantacuzino a lui Şerban vodă, care a fost mare ban al Olteniei sub ocupaţie austriacă), prin care declară că, având cei trei fraţi Matei, Iordache şi Toma şi nepotul lui Constantin moşie la Piersica şi fiindcă Iordache şi Constantin vânduseră părţile lor stolnicesei Chiajna Grădişteanca, îi vinde şi el partea lui.[86]

Nu ştiu cât va mai fi trăit Chiajna după data când şi-a redactat cu solemnitate testamentul, dar amănuntul din testament că-i lăsa „nepotului Scarlat“ o ţigancă înseamnă că a murit după 1770, an în care s-a născut primul fiu al fiului ei Manolache, viitorul mare vornic Scarlat. Trebuie să fi avut atunci peste 60, poate chiar 65 de ani şi dăduse dovadă de o straşnică energie. Pesemne că a transmis-o celor patru copii ai ei, căci am fost frapat de calitatea excepţională a unora dintre descendenţii acestora, în special în politică, şi m-am încumetat să fac un tabel cu toţi urmaşii Chiajnei care s-au implicat în politica ţării până mai ieri. L-am intitulat *Chiajna Grădişteanca, strămoaşă de paşoptişti şi de patrioţi*[87]. Tabelul e, într-adevăr, surprinzător.

Manolache Grădişteanu, fiul Chiajnei

Manolache urcă destul de repede treptele dregătoriilor, căci la 4 decembrie 1771, când cumpără o parte de moşie la Grădiştea de la Dumitru Bujoreanu, i se zice deja armaş, or nu poate avea mult peste 25 de ani. În 1772 e deja vel armaş. Între 1776 şi 1778 e vel şetrar, în 1779, vel medelnicer. Pe când era mare medelnicer, în septembrie 1780, Alexandru vodă Ipsilanti, în Divan, împreună cu mitropolitul, episcopul şi veliţii boieri, dă hrisov de întărire a stăpânirii medelnicerului Manolache Grădişteanu peste „opt şi jumătate pogoane dă vie, cîsvîrti 1 [ciosvârta, adică sfertul] lucrătoare cu pământul lor“ şi ia scrisorile din mâna pârâşului Ştefan Postelnicul Calomati ca „să nu să scoale în a cerca judecăţile. Dat-am acest domnesc al nostru hrisov credincios boierului domnii mele Manolache Grădişteanu bir

Vel Medelnicer“. (Via era în dealul Cornăţeştilor din judeţul Saac). Carevasă- zică, în septembrie 1780, era deja fost mare medelnicer. La 28 aprilie 1786, e zis biv vel paharnic – a fost deci mare paharnic în cursul anilor 1780. La 30 noiembrie 1789, îl găsim mare vistier, iar din februarie 1790 până la 12 mai 1791, vel logofăt de Ţara de Sus. Din martie 1794 în martie 1795 e vel vornic al IV-lea şi, cu aceeaşi calificaţie, îl vedem şi în documente din 1798 şi 1799. În hrisovul din 6 iulie 1794 al lui Alexandru voivod Moruzi, prin care-i întărea moşia Năneşti, i se spune vornic. Într-o judecată a lui Alexandru vodă Moruzi din 5 septembrie 1799 pentru despărţirea moşiilor lui Manolache de la Gălăşeşti şi Simionova de ale mănăstirii Comana, îşi zice mare vornic – şi, de asemenea, între iunie şi decembrie 1800, îl găsim cu aceeaşi apelaţie până în 1804, un an înainte de moartea lui, care a intervenit înainte de 21 august 1805, când avem foaia de împărţeală a averii lui între cei patru fii ai săi.

Manolache a fost, de asemenea, ispravnic în mai multe judeţe. Cu acest prilej, aflăm din *Istoria oraşului Târgu-Jiu*, a unui Ştefulescu, că vel vornicul Manolache Grădişteanu, când fusese ispravnic acolo, dăruise bisericii Sf. Apostoli un potir de argint, reprezentând în relief împărtăşirea dată de Iisus Christos celor 12 apostoli. A fost reparat în 1813 şi purta inscripţia „Vii, Pomeneşte Doamne pă robii tăi Scarlat Vel logofăt şi isprav: şi Roxandra soţia sa“ [înşira şi copiii, şi fraţii]. E vorba de Scarlat Grădişteanu, fiul lui Manolache, şi a doua lui soţie, Roxandra (sau Luxandra) Ghika, care va fi plătit repararea potirului.

Iorga ne dezvăluie undeva şi un amănunt nostim, anume scrisoarea lui Manolache din 6 decembrie 1780 către faimosul mare negustor de origine aromână Hagi Constantin Pop de la Sibiu, cerându-i preţul unei carete „înăuntru cu catifea de lână roşie, p’afară cu o vargă de aur şi cu una verde şi prin varga cea verde să aibă floricele şi dricul să fie asemenea roşu“.

L-am mai găsit pe Manolache Grădişteanu, în sfârşit, întâmplător, într-un document trist revelator privind soarta ţiganilor: la 10 ianuarie 1799, marele vornic îşi plăteşte onorariile doctorului Darvari, dându-i doi tineri ţigani!

> Aş profita de prilej ca să amintesc că medicii – afară de cazurile excepţionale ca al lui Dimitrie Notara, provenit dintr-o mare familie bizantină, sau al lui Calliarhi, căsătorit cu o Florescu, sau Procopie Pamberi cu o Bărbătescu – continuau să fie priviţi cam de sus de boierime. Lui Darvari, fiindcă se ducea pe la boieri cu clistirul, îi ieşise porecla „Clistirache Cacanache“. Nu-l va împiedica pe fiu-su, căminarul Mihalache Darvari, să ia pe una din cele două fete ale ultimului Buzescu, Elena, cealaltă, Aristiţa, luând pe Şerban Grădişteanu.

Iată împărţeala din 1805 între cei patru fraţi: Scarlat, primul fiu, avut cu Hrisoscolea, lua moşia Strâmba-Mică (sau Uzunu), moşia Poenarii, Hanul din Bucureşti, via din Cernăteşti, moşia Găleşeşti şi cafeneaua. Cei trei din căsătoria cu Maria Ştirbei luau: Constantin,

Strâmba-Mare; Şerban, casele de pe Podul Calicilor cu toate cele dinăuntru; iar Grigore, moşia Grădiştea. (Amănuntul acesta, anume că prâslea era cel care primea moşia strămoşească, cea care dăduse numele familiei, mă întreb dacă nu trebuie legat de străvechiul obicei de la ţară, unde celui mai tânăr dintre fiii unui ţăran îi revenea sarcina de a rămâne în casa părintească, pentru a griji de bătrânii părinţi până la moarte, dar şi păstrând apoi casa părintească şi acareturile dimprejur, pe când ceilalţi fii îşi zideau aiurea gospodăriile pe măsură ce se însurau. Aşa îmi pare a fi şi cazul lui Grigore Manolache Grădişteanu. Un observator apusean s-ar putea, dimpotrivă, mira că „temeiul familiei“, locul care generase patrimoniul ei, nu rămăsese în ramura cea mai mare, *la branche aînée*. Dar, privind mai de aproape, constatăm că acelaşi clivaj avusese deja loc cu 150 de ani înainte, deoarece, la moartea lui Bunea vistierul, Grădiştea revenise celui mai tânăr dintre fii, viitorul mare logofăt Grigore – pe când cel mai mare, Vâlcu vornicul, care ar fi trebuit să genereze *la branche aînée*, pierdea „temeiul“ familiei şi lăsa după el numele de Mogoşescu şi apoi de Bărcănescu!

> Cu a treia soţie a lui, Manolache n-a avut copii. De la ea ne-a rămas un document mişcător: într-un zapis din septembrie 1798, văduva Andreiana Corbeanca, fiica marelui logofăt Grigorie Băleanu, spune că, murind copila pe care o avusese cu bărbatul întâi (Eustatie Corbeanu) şi nemaisuferind văduvia şi ca să aibă copii clironomi [moştenitori] la moartea ei, s-a hotărât să-l ia pe „D-lui Vel Vornicu Manolache Grădişteanu“, şi el văduv de două ori şi cu patru copii… S-ar putea deci ca, dintre bunurile pe care şi le împart cei patru în 1805, unele să fi venit de la Băleanca, maştiha lor.

Iorga a fost indus în eroare, şi alţi istorici după el, de documente ale băniei, din care reieşea că în 1810–1811 Manolache ar fi fost caimacam al banului Craiovei. I.C. Filitti, în migăloasa sa cercetare privitoare la lista marilor bani ai Craiovei, a banilor şi a caimacamilor, a dovedit că acel Manolache din 1810 nu era Manolache Grădişteanu, care am văzut că murise în 1805, ci Manolache Lahovari, dintr-o familie grecească de curând ajunsă în rândul „veliţilor boieri“.

V - ÎN VEACUL RENAŞTERII NAŢIONALE

Ultimele sclipiri: patrioţi, paşoptişti, oameni politici (1821–1920)

Cei patru fii ai vornicului Manolache vor fi, toţi, foarte implicaţi în viaţa politică a ţării la cumpăna secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea. Voi trece repede în revistă cam ce ştim despre activitatea fiecăruia.

Cu toate că apare o mare deosebire de vârstă între Scarlat, din prima căsătorie, născut în 1770, şi cei trei din a doua (n-am găsit data de naştere a lui Constantin, dar Şerban e din 1785 şi Grigore din 1788, deci cu 18 ani mai mic decât Scarlat), ei par să fi trăit în bună înţelegere, cum se vede întâi din împărţeala din 1805, după moartea tatălui. Mai târziu s-ar putea să fi fost tensiuni din motive politice, căci Constantin e singurul care să fi fost rusofil în timpul ocupaţiei ruseşti din 1806–1812, ceilalţi trei – în special Scarlat – fiind în celălalt lagăr.

Scarlat Grădişteanu (1770–1841)

Scarlat a fost singurul fiu al lui Manolache cu prima lui soţie, Catinca nepoata de fiu a marelui ban Ianache (II) Hrisoscoleu. Ea a murit foarte tânără. Să fie chiar la naşterea băiatului? Scarlat a fost, aşadar, crescut de Manolache mai întâi singur, apoi odată cu copiii din a doua căsătorie.

Scarlat a fost foarte activ şi de caracter îndrăzneţ. Îl vedem, de tânăr, ispravnic în mai multe judeţe. În 1799, deci la doar 29 de ani, e serdar. Într-un document din 10 august 1810, în care dă 200 de taleri la Stărostie pentru cumpărarea moşiei Greci, i se zice biv Vel Logofăt. În 1813, biv Vel Clucer; la 2 februarie 1815 i se zice iar Vel Logofăt de Ţara de Jos.

Momentul cel mai interesant e însă în timpul zaverii şi al intrării lui Tudor Vladimirescu cu pandurii săi în Bucureşti. Nicolae Iorga, în *Izvoarele contemporane*, citează pe C. Izvoranu, *Istoria lui Tudor*, care pretinde că „toţi boierii de I-iul clas fugiseră la Braşov, rămăsese numai de ai noştri“, adică boieri de clasa a II-a şi a III-a. Nu e chiar exact. Completând şi cu alte surse, înţelegem totuşi că la intrarea lui Tudor rămăseseră episcopul de Argeş (e vorba de faimosul Ilarion, de origine greco-bulgară, foarte învăţat şi iscusit, care va fi sfetnicul cel mai apropiat al lui Tudor – într-atât, încât C. Aricescu[88] zice că el a fost capul răscoalei, iar Tudor, numai braţul), apoi Alecu Filipescu, Nae Golescu, Scarlat Grădişteanu, Nenciulescu şi vornicul Manu. Marele vornic Iordache Golescu va da următoarea explicaţie: „Se vede că părintele Argeşiul ca un bun patriot [a rămas]! Vistierul Aleco Filipescu, ca o Vulpe ce-i zic, doar de-o putea cu ceva înşelăciuni să înduplece pe Tudor. *Nae Golescu şi Scarlat Grădişteanu ca nişte dârji ce*

intră orbeşte în orice pri mejdie [s. mea]. Iar Nenciulescu ca un chilipirgiu, să poată apuca ceva de cheltuială prin turburări. Şi vornicul Manul, ca un fanariot, să se unească cu Ipsilanti.“[89]

Tudor, bine informat despre fiecare dintre boierii mari, îl numeşte pe Scarlat „Vornic de Politíe“, adică, după terminologia grecească, prefect al oraşului, al capitalei, pe care i-o lasă în grijă când, după cele cuvenite cu Ipsilanti, se îndreaptă spre Oltenia cu pandurii lui pe o cale mai sudică, pe când oastea lui Ipsilanti mărşăluia mai la nord, la poalele podgoriilor. Scarlat Grădişteanu rămâne în Bucureşti chiar după uciderea lui Tudor, deruta zavergiilor la Drăgăşani şi ocuparea ambelor principate de către turci. Aceştia îl fac pe Scarlat la Bucureşti agă şi spătar – pesemne cam cu aceleaşi atribuţii ca vornicul de Politíe.

Reputaţia de dârzenie a lui Scarlat ne-o dovedeşte şi Ion Ghica acolo unde povesteşte, în *Scrisori către V. Alecsandri*, fuga tuturor boierilor din Bucureşti în primăvara 1828, la izbucnirea noului război ruso-turc, ticluit de Sankt-Petersburg sub cuvânt de a ajuta revoluţia grecilor.

Când se aude că au trecut turcii Dunărea, e mare turburare în tot oraşul. Spătarul Tache Ghica, nepotul lui Vodă Grigore, îşi înghesuie tot neamul în caleşti, în grabă, să-l pună la adăpost. Fiul său Ion Ghica, copil de vreo 12 ani, e în trăsură cu părinţii lui, în drum spre Braşov, în nesfârşitul şir de care, căruţe şi caleşti care fugeau din capitală pe drumurile înfundate de noroi. Taică-său trimite din când în când o ştafetă a spătăriei îndărăt, să ştie cum e situaţia în capitală, şi află astfel că a mai plecat câte unul din boieri: „Filipescu a plecat, apucând spre Focşani.“

„Villara cu Nenciulescu se ceartă de-acu pe vistierie.“

„Cumnatul Scarlat Grădişteanu rămâne în Bucureşti.“

„Brâncoveanu a ajuns la Pesta…“[90]

Scarlat a avut două soţii. Tânăr, s-a însurat cu o fiică a marelui vistier Ioan Hagi Moscu, un nou-venit din Balcani şi îmbogăţit întâi în marele negoţ şi în bancă, intrat apoi în rândul boierilor şi prin dregătorie, şi prin alianţe.

> Iorga îl considera de origine aromână; ei au afişat apoi pretenţii de nobleţe de la Veneţia. Lucrurile nu sunt incompatibile şi avem exemplul mai multor familii aromâne înnobilate de Veneţia sau de împărat, ca baronii Sina, Moczony (Mocioni), Bellu, Meitani; mai înainte, prin anii 1760, Maruţii din Epir, făcuţi marchizi Maruzzi în Italia, de împărat etc. Eu opinez în favoarea tezei lui Iorga, întâi din pricina locului de naştere al lui Ioan, o localitate din regiunea Salonic, unde ştim că s-au retras multe familii vlahe din Moscopole, când a fost prăpădit oraşul, apoi numele Moscu foarte răspândit la vlahi, în sfârşit şi obiceiul atâtor aromâni îmbogăţiţi de a face hagialâcul în Ţara Sfântă!

Pe fată o chema Ecaterina sau Catinca. A murit foarte tânără. Ştim că avea duhovnic pe însuşi Mitropolitul Theofilax şi că şi-a făcut diata pe 4 septembrie 1799. A murit pe 16 octombrie. La 18 noiembrie 1799, Manolache Grădişteanu scria cuiva „a murit noru-mea Catinca, soţia fiului meu Scarlat“[91].

Avem însă un document ciudat din 1798, în care e numită „Anastasia, fiica paharnicului Ioan Hagi-Moscu“, şi care zice că Scarlat a prăpădit nu numai nahtul de taleri 25 000, ci şi juvaerurile soţiei sale[92]! Să fi fost vreo dezbinare între soţi în ultimii ani de căsnicie? N-am găsit altă dovadă decât aceasta, unde ea apare şi cu alt nume. Să fie cumva o confuzie a autorului acelui document?

Din căsătoria lor a rămas un singur copil, Ion, născut în 1794[93]. Avea deci cinci ani la moartea mamei sale. Scarlat se va recăsători după câţiva ani cu Lucsandra Ghika, o fiică a marelui ban Scarlat Ghika, soră bună cu Alexandru Vodă Ghika şi soră vitregă cu mai vârstnicul Grigore Ghika Vodă, primul domn pământean de după 1821.

Aşa se explică de ce, în 1828, tatăl lui Ion Ghica vorbea de „cumnatul Scarlat Grădişteanu“. Nici Lucsandra nu va trăi bătrână; moare la 20 iunie 1833 şi e îngropată la Mitropolie. I-a dat lui Scarlat patru copii: în 1808, pe gemenele Maria şi Elena; prima se va căsători cu Dimitrie Fălcoianu, a trăit până în 1885; Elena, căsătorită cu logofătul Ştefan Gănescu, a murit tânără, în 1846. O a treia fată, Anica, a cărei dată de naştere n-am găsit-o, a fost căsătorită cu Alexandru Jianu-Racoviceanu şi a trăit până la 1892. Al patrulea copil a fost Grigore (III), născut în 1816, care – cum vom vedea – a jucat un rol însemnat la 1848 şi a trăit până în 1891.

Fără îndoială, Scarlat a fost un om inimos şi preocupat de cultură. Constantin Aricescu, în cartea lui din 1874, deja citată, despre Revoluţia de la 1821, zice de el că era „Savant elenist“ şi trimite la un „Heliade Isahar“, pe care şi „Nobiliaru“ lui Grigore Grădişteanu îl citează de mai multe ori, ca şi când ar fi un autor arhicunoscut.

Am căutat pe acest „Heliade Isahar“ la toate marile biblioteci şi chiar la Biblioteca Naţională, care ar trebui, în principiu, să posede orice carte imprimată în ţară – poate nu însă la o dată anterioară lui 1874 – şi nu l-am găsit nicăieri.[94] Oricât de fantezist şi de mitoman ar fi autorul „Nobiliarului“, atâtea citate între ghilimele n-ar fi de închipuit! Apoi sunt confirmate de Aricescu. Iată unul dintre citate: „Reposatul marele Vornicu Scarlat Grădişteanu era elenistu şi atâtu de patriot şi drept încât a murit sărac, rămânându-i manuscrise în limba română… (Heliade Isahar anecsă N° 2, pag. 75).“ Mai sus, la p. 60, scria:

> „Boerii Ţerrei, zicu, se adunară şi trimiseră la primul Consul la Bonaparte a lor decisiune, prin care propunea de a se face o republică Română sau Danubiană. Aceşti Boeri erau toţi Boerii Ţerrei şi între care figurau în frunte Brâncovenii, Văcăreştii, Bălenii, Câmpinenii, Goleştii, Creţuleştii, Racoviţi, Banu Ghica, Grădiştenii şi alţii.“ [Trebuie să fie vorba de misiunea lui Dudescu la Paris în 1800, hotărâtă în casa lui Dumitrache Banul Bătrânul, de care ne-a vorbit Ion Ghica.]

Tot în *Issachar* găsim şi afirmaţia că Scarlat Grădişteanu se afla printre boierii care au protestat în 1830 împotriva abuzului pe care-l

făceau ruşii adăugând în Regulamentul Organic nişte articole care nu fuseseră negociate cu redactorii români şi care limitau dramatic autonomia ţării.

În sfârşit, în *Catalogul manuscriselor româneşti*[95] am găsit în 1827 nota următoare privitoare la traducerea din greceşte a unui Hronograf:

> „Hronograf sau Letopiseţ, adecă scrierea anilor, care coprinde în scurt şi povesteşte multe feliuri de alese istorii, începând de la zidirea lumii, până la luarea Ţarigradului de turci şi cu urmare povestirile pentru sultanii turceşti. Acum din limba grecească tălmăcindu-să rumâneşte prin îndrumarea şi osârdia preablagorodnicului fiiu al patriei Valahiei, dumnealui pan Scarlat Grădişteanul biv vel dvornic, cu a căruia cheltuială s-au scris."

Reţinem trei lucruri: că Scarlat era iubitor de cultură, că era generos şi că a murit sărac. Una dintre cheltuielile lui pentru cele sufleteşti am descoperit-o întâmplător: e o mare icoană a Adormirii Maicii Domnului, ferecată în argint, aflătoare pe iconostasul bisericii Albe din Bucureşti, pe Calea Victoriei (la dreapta); a fost depusă de copiii săi, după moartea lui la 2 februarie 1841, cu o inscripţie despre donator gravată jos[96].

Cei trei fii ai lui Manolache cu Maria Ştirbei

Cei trei fii ai lui Manolache Grădişteanu cu Maria (Măriuţa, Uţa) Ştirbei, Constantin, Şerban şi Grigore, vor avea după moartea, în iulie 1813, a unchiului lor, marele vornic Barbu Ştirbei, un lung proces cu moştenitorii acestuia, asupra căruia trebuie să ne oprim puţin, fiindcă e vorba şi de viitorul domn Barbu Ştirbei, născut Bibescu şi adoptat de bătrânul vornic Barbu Ştirbei, ultimul din unul dintre cele mai vechi şi însemnate neamuri boiereşti din Ţara Românească, coborâtoare din Izvoreni. Vornicul Barbu şi soţia sa Catinca n-au avut copii. Iată ce citim într-un document din 15 septembrie 1811:

> „Cartea de iothesie a vornicului Ştirbei i a soţii sale Catrina coprinzând că nefăcând D-lor copii şi ca să nu li piarză schitado familii, au luat din copiii Loogofetesei Catinca Bibeasca, fiicei D-lor [adoptivă], pe Barbul, ce l'au botezat, puindu-i numele D-lui Barbul şi l'au făcut fiu desăvârşit şi Ştirbeiu". La 20 decembrie 1811 avem şi Cartea Mitropolitului că au făcut citirile în biserică pentru înfierea lui Barbu.
>
> În altă sursă, Arhiva Mănăstirii Clocociov, descoperim şi de ce zicea mai sus că Logofeteasa Catinca Bibeasca e fiica lor. „Pe Logofeteasa Bibeasca tot Vornicu Ştirbei i cu soţia sa au fost luat-o de mică copilă şi au făcut-o fată de suflet, au crescut-o şi au măritat-o tot Dumnealor după Logofătul Dimitrie Bibescu". Vedem de aici că adopţiunea copilului Barbu al logofătului Dimitrie Bibescu a avut două faze: întâi a fost crescută ca „fată de suflet", de perechea Barbu Ştirbei Vornicul, fetiţa Catinca Văcărescu, o nepoată a vornicesei; şi tot bătrânii Ştirbei sunt cei care au măritat-o cu Dimitrie Bibescu, din boieri de ţară mai mărunţi, dar om isteţ şi întreprinzător, care apucase să facă avere (între altele furnizând mii de cai de remontă armatei napoleoniene din Dalmaţia). Astfel se explică de ce au înfiat apoi pe primul fiu al acestei „fete de suflet" a lor cu Dimitrie Bibescu, ajuns de-acum mare vornic.

Cei trei nepoţi Grădişteni ai vornicului Ştirbei au protestat, după moartea vornicului, împotriva acestei alienări a celei mai mari părţi a averii Ştirbeilor. Din diata vornicului, cu data de 1 septembrie 1811, reiese că lăsase stăpână pe o parte a averii sale pe soţia sa vorniceasa

Ecaterina, apoi la trei fraţi Grădişteni ce-i erau nepoţi de soră, moşiile Gârbovii şi Râioşii. Ei vor fi socotit că era mult prea puţin din imensa avere a Ştirbeilor şi, împreună cu alţi veri ai lor de asemenea defavorizaţi, „au ieşit cu pâră“ împotriva moştenitorilor, zicând că averile răposatului

> „nu sunt câştigate de el, ci rămase de la Moaşa lor şi că nu putea să le înstrăineze dând răposatul făr de nici un cuvânt drept fiului şi fiicei D-lui biv Vel Logofăt Dimitrie Bibescul lucruri ce nu li se cădea, nedreptate ce au făcut răposatul şi mai înainte, înzestrând pe muma copiilor Logofătului Dimitrie Bibescu iar din lucrurile moaşei D-lor“. Din acelaşi document aflăm şi de verii Grădiştenilor, coborâtori din altă soră a vornicului, Stanca, măritată cu marele ban Ştefan Pârşcoveanu. Aceştia sunt fiii „Logofătului Costandin Bălăcianu, pentru iothesie şi a Hătmănesei Maricăi Pişcovencii şi a Vel Agăi Costandin Golescu şi a Clucerului Costandin Otetelişanu şi a Serdarului Costandin Lazărul soţul şi vechilul soţii D-sale D-ei Zoiţei Prişcoveancăi“… Mă opresc cu enumerarea. Adaug însă că „pârâşii“ spuneau că bătrânul Ştirbei făcuse înfierea când nu mai era în toată firea, ci „îl lovise damblaua“, n-ar fi deci valabilă. Apărătorii pârâtului au răspuns că „nu i-au venit dambla, ci ameţeală când se afla la Braşov, din patimă de astmă ce avea, care patimă nu zminteşte mintea omului, ci îi aduce slăbiciune, până când dă în dropică şi apoi se sfârşeşte, precum şi răposatul aşa au fost în tot cursul patimii sale, cu mintea întreagă.“ Vornicul Barbu Ştirbei a murit la un an şi 11 luni după ce şi-a scris diata; pârâşii ziceau că au scris-o Logofătu Bibescu, care era interesat, iar Mitropolitul Ignaţie, ce o au adeverit-o, nici limbă românească nu ştia, ci numai greceşte, şi nici obiceiurile ţării.

E aproape de prisos să adaug că procesul, care s-a prelungit vreme de zeci de ani pe când creşteau rolul şi influenţa fraţilor Barbu Ştirbei şi Gheorghe Bibescu, sfârşind cu domnia succesivă a amândurora – mezinul, primul, şi Barbu, al doilea –, s-a încheiat în defavoarea fraţilor Grădişteni şi a celorlalţi veri ai lor.

Constantin Grădişteanu, „colonelŭ rusescŭ“

Era primul fiu al vornicului Manolache cu Maria Ştirbei. Nu-i cunosc data naşterii, cum am zis mai sus; ştim însă că a murit relativ tânăr, în 1830. El a îmbrăţişat în plin cauza rusească în timpul războiului din 1806–1812, ajungând „Concilier de Colegiu“ pe lângă comandamentul rus, cu gradul de polcovnic (colonel). Bănuiesc că de la lăudăroşeniile sale va fi căpătat generalul conte de Langeron o părere atât de grozavă despre Grădişteni încât să scrie în jurnalul lui de campanie:

> „Cele mai vestite familii din Muntenia, Ghiculeştii, Grădiştenii, Brâncovenii (*Les premières familles de la Valachie, les Ghika, les Gradistan, les Brankovan, et le boïar Nentchoulesk)* şi boierul Nenciulescu erau legaţi de Varlam [omul de legătură al ruşilor] prin aceleaşi interese şi aceleaşi idealuri, însă tot partidul la un loc nu adună mai mult de 10 sau 12 persoane din cea mai înaltă societate boierească; toţi ceilalţi, greci sau valahi, erau devotaţi sau vânduţi turcilor sau boierului Filipescu, principalul lor om de încredere. Vom vedea că acest Constantin Filipescu, care se trăgea dintr-una din cele mai vechi familii din ţară, bărbat la 50 de ani, deştept, iute, viclean, pe care eu l-am zugrăvit ca pe cel mai neruşinat ticălos din toată Muntenia, era într-adevăr vrednic de tot ce am spus despre el…“97

Merită să ne oprim o clipă asupra acestui moment istoric, când grupul marilor noştri boieri, a cărui iscusinţă politică era meşteşugită de sute de ani, îşi dă seama, în urma a trei sau patru războaie dintre

Rusia şi Turcia şi a extinderii în toate direcţiile a imperiului ţarist, că acesta a devenit o primejdie mai mare pentru fiinţa neamului nostru decât Imperiul otoman în vădită decadenţă, deci acum mai curând un scut împotriva unei influenţe ruseşti înăbuşitoare. Astfel înţelegem furia lui Langeron împotriva majorităţii grupului de mari boieri care-l urmează pe Filipescu, om de o dibăcie diabolică. A mers până la a arunca în braţele comandantului rus, generalul Miloradovici, pe propria fiică pentru a spiona, prin inocenţa ei, planurile comandamentului rusesc. Şiretenia a fost descoperită cu prilejul unui dezastru militar la Giurgiu; Miloradovici a fost demis, şi Filipescul, deportat în Rusia, cu toată familia, în mai multe caleşti, şi tot calabalâcul lui, în 40 de căruţe! Ruşii din vremea aceea ne par acum ca nişte fete mari pe lângă zbirii din epoca stalinistă.

Am făcut această digresiune mai lungă pentru a sublinia cât de minoritară era în grupul său social atitudinea prorusă a lui Constantin Grădişteanu. El era căsătorit cu Catinca, fiica marelui vornic Costandin Ştirbei Drăgănescu. Aflăm din anumite documente că în 1813 erau împreună la Viena, dar îi găsim apoi despărţiţi şi divorţează în 1815. Erau de cinci ani la Viena când el a lăsat-o acolo, la 16 august 1815, cu copilul lor şi două slujnice. În 1817, ea se va plânge pentru zestrea ei şi nici până în 1819 nu se isprăvise cearta dintre ei. Constantin nu se recăsătoreşte şi moare în 1830. E de presupus că în 1812 se retrăsese la Viena, după pacea de la Bucureşti şi reaşezarea la Bucureşti, odată cu Caragea Vodă, a unui guvern filo-otoman care putea fi tentat să ia măsuri aspre împotriva boierilor prea compromişi cu ruşii. A avut un singur copil, pe Alcibiade-Alexandru, care e zis Serdar, dar nu lasă vreo urmă; trăieşte până în 1853 şi n-are copii. Cu el se stinge, aşadar, spiţa Constantin Grădişteanu. Fraţii lui buni, Şerban şi Grigore, au avut în schimb urmaşi, cum vom vedea, până în zilele noastre.

Şerban Grădişteanu (1785–1833)

În acelaşi Issachar al lui Heliade-Rădulescu pe care l-am citat privitor la Scarlat Grădişteanu apare, îndată după numele acestuia, fraza „fratele acestuia, Şerban, era cunoscut de erudit, între alte traducţiuni ale sale a rămas şi celebra scriere *Principii filosofice, politice şi morale*, de Colonelul de Weiss“. Mărturisesc cu smerenie că aflu pentru prima oară de această celebră scriere a, pesemne, celebrului colonel de Weiss. Cert e însă că Şerban a fost un om cu carte şi foarte implicat în viaţa politică şi culturală a vremii sale. Am găsit în cartea lui Vlad Georgescu, o vreme director al biroului român de la Radio Europa Liberă, *Ideile politice şi iluminismul în Principatele române, 1750–1831*[98] următorul pasaj privitor la apariţia termenilor patrie şi patriotism:

„Termenul [patrie] e folosit de Chesarie de Râmnic şi de Ienăchiţă Văcărescu… În 1802,

«Planul» lui D. Sturdza îi atribuie un sens de comunitate generală a tuturor locuitorilor, definiţie acceptată şi de munteanul Şerban Grădişteanu în 1811: «cu acest cuvânt noi înţelegem toată obştea, adecă toţi pământenii. Iar vărsare asupra obştii avem ca unii ce suntem pământeni dă un neam şi ne doare inima pă unii dă alţii, măcar de veri ce treaptă va fi.“99

Dar am citit odată şi un schimb de scrisori, adevărată polemică, între Şerban şi Tudor Vladimirescu. Şerban făcuse apel la înţelegerea marelui revoluţionar, în numele interesului Patriei, şi acesta îi răspunde răspicat că dumnealui numeşte Patrie tagma jefuitorilor poporului… Dovadă, dacă mai era nevoie, că Tudor nu ura numai pe fanarioţi, ci pe toţi cei din tagma boierilor mari.

Un document interesant se află în arhivele Academiei Române, care ne arată un Şerban Grădişteanu, încă tânăr în vremea turburărilor din 1821, foarte respectuos faţă de bătrânii boieri. E vorba de o scrisoare de mâna lui Şerban, adresată din Bucureşti la 20 august 1822 către Vel Vornicul Nicolae Văcărescu, care se afla încă refugiat la Braşov, împreună cu frate-său mai tânăr Alecache (prieten al lui Şerban) şi cu marele vornic Băleanu şi alţi boieri. Şerban le transmite marea veste că Grigore Ghika, ales de Poartă să fie Domn în Valahia, soseşte curând la Bucureşti:

„Cu plecăciune mă închin dumitale,

După netăgăduită datorie înştiinţez dumitale că Luni la 14 ale următoarei (!) au purces de la Ţarigrad Măria Sa Vodă, iar de la 40 de bisericii [pesemne traducerea română a numelui grecesc sau turcesc al unei localităţi] au pornit Tătari cu această ştire de la fii Mării-Sale şi cu scrisori către cinstita oblăduire. Mâine din luminată poruncă pleacă d-lui Dvornicul Bălăceanu spre întâmpinarea lui Gavanozului [numele e neclar din pricina iscăliturii din dos] care vine cu 2 600 de ostaşi, din carii să se împărţească în Moldavia, în Valahia cea mare şi în cea mică. La Călăraşi dimpreună cu numitul boer este să se orânduiască beşlegi pe la toate judeţele. După sosirea Mării Sale lui Vodă, însenineză în toată patria noastră. Dum-lui Dvornicului Băleanu închinându-mă cu plecăciune îi sărut mâna. – Aş fi scris şi lui Alecache, dar socotind că va (fi) ieşit în patrie nu-i scrisei. Cercetând de cea mi-e mult dorită sănătatea dumitale, şi rugându-mă a mă învrednici de primirea de răspuns, sunt

1822 August 20
Bucuresci

al dumitale plecat şi slugă Şerban Grădişteanu [iscălitură foarte apăsată şi clară… pentru cine se pricepe la descifrarea hieroglifelor din epocă].“

Şerban a avut necazuri cu prima lui soţie, Elena, fiică a lui Constantin Filipescu, mare ban în 1812, zis şi „Baş boier“, expresie turcească ce nu se mai folosise în trecut, pentru a desemna pe cel mai însemnat dintre marii boieri (distincţie poate născută din împrejurarea că marii bani, prefăcuţi din anii 1760 în „prim-miniştri“ rezidenţi la Bucureşti, schimbaţi aproape în fiecare an, erau de-acum prea numeroşi şi trebuia deci desemnat unul dintre ei care să fie un *primus inter pares*).

Şerban a avut cu Elena o fată, Zinca, dar soţia l-a părăsit în 1812 ca să se căsătorească cu generalul rus Laptev. Privitor la acest caz, am găsit documentul următor din 14 august 1812 (Pacea de la Bucureşti prin care pierdeam Moldova dintre Prut şi Nistru era deja semnată!), copie după copie100, cu următorul conţinut:

„de la Excelenţia sa mai marele Comandir al armii Dunării şi Cavaler Ciceacov [e vorba de amiralul Ciceagov, succesorul lui Kutuzov, chemat grabnic să preia comanda

supremă a armatei ruseşti în faţa Marii Armate a lui Napoleon]

Către Divanul Valahii

No. 1141

Arătarea Divanului ce mi-au făcut-o de la 3 al acestei luni cu No. 1016, ei sunt într-o sfătuire spre a rămânea la Stolnicul Grădişteanu copilul ce l-au avut cu soţia sa Elena, care despărţindu-să de Grădişteanul s-au măritat după generalul Laptev în Iaşi". Fără alt amănunt101.

Fetiţa Zinca a rămas deci în grija tatălui, dar a murit copilă. Şerban Grădişteanu s-a reînsurat atunci cu Aristiţa Buzescu, una din cele două fete ale ultimului reprezentant al ilustrei familii, căminarul Constantin Buzescu, care se va stinge în 1833, cealaltă fiică, Elena, luându-l pe căminarul Mihail Darvari (1797–1854). Prin nu ştiu ce împrejurări, se pare că Şerban n-a avut avere. Iată ce scrie în *Catagrafia boierilor Ţării Româneşti la 1829* (publicată de I.C. Filitti în 1829):

„*Şerban Grădişteanu*, n. Craiova, 44 ani, Clucer mare, al răposatului vornicul Grădişteanu, şade în Bucureşti în casele paharnicului Grigore Izvoranu, cu chirie, văpseaua de galben, no. 612, *n'are nimic!*"

Coana Aristiţa Ghica, născută Stoenescu, strănepoată, ca şi soţul ei Şerbănică Ghica, a lui Şerban Grădişteanu şi a Aristiţei Buzescu, mi-a zis odată pe un ton superior, dar cu accentul ei tărăgănit, moştenit pesemne de la o dădacă mai de la ţară: *Buzescu i-a lăsat lu' Darvari moşiea şi noo hrisoavele!* Lucru dovedit de faptul pe care l-am pomenit, că faimosul hrisov din 1656 al lui Constantin Şerban vodă, întărind Buzeştilor suta lor de moşii, a fost dat arhivelor Statului de către unchiul lui Şerbănică Ghica, Ionaş Grădişteanu.

Astfel, prin surorile Elena şi Aristiţa Buzescu, s-a încropit prima încuscrire a Grădiştenilor cu Dărvăreştii, această interesantă familie de origine aromână, care emigrase întâi la Viena în veacul al XVIII-lea, întemeind o bancă importantă. Aveau acolo un palat intitulat somptuos „Darvarhof", iar un membru al familiei scrisese în greceşte, la sfârşitul veacului al XVIII-lea, o carte de filosofie, pe care am găsit-o la Biblioteca Naţională de la Paris. Constantin, doctor în medicină de la Universitatea din Halle în Germania, a fost primul care s-a stabilit la Bucureşti, jucând un rol însemnat în dezvoltarea sanitară a ţării în acea vreme. El, de pildă, a fost însărcinat prima oară în 1815 de „oblăduire" să „altoiască copiii de vărsat" (adică vaccinarea obligatorie, pas important în istoria noastră sanitară – şi demografică). Doctorul Constantin s-a căsătorit în boierimea valahă cu o fiică a unei Băbeanu – altă rudă, cum vom vedea, a Grădiştenilor.

Mihalache Darvari şi Elena Buzescu sunt cei care în anii 1830 au ctitorit Schitul Darvari, care în tinereţea mea era singura mănăstire din Bucureşti care respecta cu stricteţe ritul de la Muntele Athos. Biserica a fost restaurată din temelie după ultimul război. În curtea bisericii zace, aruncată strâmb, piatra de mormânt a unei copile Grădişteanu, moartă la vârstă fragedă. Ultimul Darvari, Şerban (Banu), efor al aşezământului, refugiat în Franţa în 1948 via Iugoslavia, a murit la Paris în 1991, bolnav de mai multă vreme, aşa că n-a mai avut bucuria de a revedea ţara.

Urmaşii căminarului Manolache Darvari au păstrat frumosul conac

vechi al Buzeştilor de la Străjeşti (Romanaţi). A fost restaurat între cele două războaie de coana Nathalia Darvari; fratele meu Răzvan şi eu însumi, mai rar, am petrecut acolo plăcute vacanţe de vară. Această perlă rară dintre vechile noastre monumente rurale e azi într-o stare jalnică, probabil menită să se dărâme.

Şerban Grădişteanu a avut cu a doua lui soţie, Aristiţa Buzescu, patru copii. Primii doi, un băiat, Manolache, şi o fată, Maria, au murit la vârstă fragedă. Au rămas o fată, Teoni, născută în 1831, şi un fiu, Constantin, născut în 1832. Acesta, căsătorit cu Elena Sihleanu, sora poetului, a avut o bogată carieră politică; Teoni, măritată cu un refugiat francez, Raoul de Pontbriant, vom vedea că va avea urmaşi care să regăsească pe alţi coborâtori din Chiajna Grădişteanca. De toţi aceştia vom vorbi după ce voi fi povestit şi viaţa celui de al patrulea fiu al vornicului Manolache, Grigore.

Grigore (III) Grădişteanu, al treilea fiu al lui Manolache şi al Mariei Ştirbei

Grigore a fost, dintre cei patru fii ai lui Manolache, cel mai ambiţios şi cel mai orgolios. O dovadă a acestui orgoliu, care putea merge până la vanitate, e marele număr de portrete pe care şi le-a făcut. Unul e din tinereţe, unde apare doar cu mustaţă, deci înainte de vreo dregătorie mai înaltă; şi cu turban turcesc în cap, în loc de işlic sau de calpac[102]. Şi asta ar data portretul pesemne din epoca ocupaţiei ruseşti, când au îndrăznit unii boieri să se împopoţoneze cu acest simbol al personalităţilor otomane, lucru strict interzis la Istanbul şi la noi când erau turcii „la putere“. Portretul e reprodus în câteva cărţi despre Bucureştii de altădată; cum însă n-am izbutit să dau de original, l-am reprodus printre anexele acestei cărţi luându-l din alte cărţi.

Cel mai bun, după părerea mea, e cel pe care am norocul să-l posed eu, de la mătuşă-mea Jeanna Grădişteanu Saint-Georges; e databil, foarte probabil, din noiembrie 1836, cu ocazia căsătoriei sale cu a treia lui nevastă, Lucsandra, născută Filişanu, de curând văduva unui Bujoreanu, pictată şi ea cu acelaşi prilej. El ar avea 48–49[103] de ani – şi pare şi mai vârstnic –, ea, vreo 30. Nostim e că Filişenii erau şi ei, ca Bărcăneştii, descendenţi din Bunea Vistierul Grădişteanu (vezi tabelul genealogic), dar nu-şi mai cunoşteau probabil originile. Alt amănunt interesant: el poartă mai multe inele, la ambele mâini, şi două înalte decoraţii: la gât (*en cravate*) medalia de comandor al ordinului otoman Nischan Efchar, pe fermenea Crucea rusească a Sfântului Vladimir (suntem, nu-i aşa?, mare boier în Divan sub oblăduire nominal turcească, dar în vremea „proconsulului“ Kisselev); ea n-are nici o podoabă, nici colier la gât, nici inele la degete, ci doar un şirag de mătănii; şi e în rochie neagră de doliu după primul bărbat – dar la moda pariziană, pe când bărbatul poartă încă bogata

îmbrăcăminte turco-fanariotă, semn al înaltei sale dregătorii. Ambele portrete sunt de foarte bună calitate şi fără îndoială de penelul unui pictor occidental. Regretatul critic de artă Radu Ionescu considera că sunt de mâna lui Chladek, care, venit de curând la noi (în 1835), nu se încumeta încă să-şi semneze portretele.

Despina Mavrocordat Wittgenstein, fiica Emanuelei Grădişteanu care era strănepoata vornicului Grigore, posedă două portrete: Grigore şi a doua lui soţie, Eufrosina Rosetti, cea care i-a dat pe cei cinci copii ai lor, ea murind însă odată cu naşterea celui de al cincilea, în 1826. Ambele tablouri sunt de mai mari proporţii decât ale mele, dar de o mai slabă calitate artistică – judec şi după trăsăturile şi expresiile din portretul bărbatului de la mine, foarte fine şi caracteristice, pe când portretul de la Despina arată o figură oarecare, fără personalitate. Femeia, Eufrosina, e de o eleganţă uluitoare; Mihai D. Sturdza mi-a spus că ar fi o rochie de gală de la curtea din Sankt-Pe-tersburg – să-l credem pe cuvânt, dar coana Frosa putea să-şi pună şi pene de păun şi tot urâtă era.

Mai cunosc un portret al lui Grigore, în aceeaşi ţinută, la Carina Ghica Ogrezeanu, fiica lui Bani Ghica, care cobora şi el, şi de înspre tată, şi de înspre mamă, din Şerban Grădişteanu, fratele lui Grigore, şi credea că tabloul îl reprezintă pe acela. Dar e vădit Grigore, după postură, haină şi decoraţii. Părerea mea e că este o copie mai recentă, tot după un portret al lui Grigore. În sfârşit, acesta, după ce restaurează biserica de la Grădiştea – el fiind moştenitorul satului eponim al Grădiştenilor –, văzând pesemne că frescele făcute în vremea precedentei restaurări, cea din 1750, a lui Petru Clucerul şi Chiajna, se deterioraseră, a pus să se zugrăvească portretul său şi al Eufrosinei la fel ca cele aflătoare acum la Despina Wittgenstein, şi i-a botezat Bunea şi Grăjdana![104] Am insistat asupra acestei pletore de reprezentări picturale, semn al unei vădite infatuări a lui Grigore.

În ce priveşte cele trei căsătorii ale lui, avem câteva informaţii interesante şi revelatoare.

Cu prima, Ecaterina, fiica marelui clucer Nicolae Creţianu, a avut o fiică, Anica; va muri la vârstă fragedă, în 1817. Grigore a părăsit-o însă pe Creţianca în condiţii ciudate.

> Avem, în notele lui Ştefan Grecianu, o anafora a veliţilor boieri din 10 septembrie 1815 „în josul unei jalbe a Stolnicului Grigore Grădişteanu prin care iară au pus andipricon D-ei Stolnicesei Ecaterinei Creţuleasa [eroare a lui Grecianu? sau în original? În loc de Creţeanca] ce i-au fost soţie stj 1 400 din moşia D-sale Grădiştea în locul acestor case ce le avea de zestre şi [un spaţiu neciteţ din pricina unei ştampile] dat voire D-lui Stolnicului Grădişteanu să vânză casele prin mezat“.
>
> Într-adevăr, la câteva săptămâni mai târziu, dintr-un zapis al lui Grigore cu data de 4 noiembrie 1815, aflăm că „Stolnicul Grigore Grădişteanu şi Catinca Grădişteanca“ vând nişte case şi cu prăvăliile de la poartă cu taleri 47 500 biv Vel Paharnicului Pană Costescu.
>
> Dar un document de la Arhivele Statului ne revelează cu prilejul morţii biv Vel Clucerului Nicolae Creţianu la 5 august 1823[105] că „biv Vel Clucer Grigorie

Grădişteanu“ au fost pus andipricon 1 400 stânjeni din moşia sa Grădiştea pentru casa de zestre a Ecaterinei, ce-o vânduse prin mezat drept 45 000 de taleri. Ei s-au despărţit de căsătorie înainte de 1823 august 5, cu trei ani, când clucerul Grigorie au fost judecat să dea Ecaterinei câte 100 de talere pe lună şi acei stânjeni din Grădiştea ce-i avea andipricon, precum şi lucrurile dinaintea nunţii ei. Această judecată s-au dat de Ioan Vd. Caragea. Clucerul Grigorie nu numai că n-au îndeplinit acestea de atunci, dar fără să fi luat carte de despărţenie de la Mitropolie, s-au şi căsătorit a 2-a oară [!] […]

Zapisul de escoflisis din căsătorie al Clucerului Grigorie e din 1819 feb. 4. Ei s-au judecat şi la Mitropolie, de unde negăsindu-se vreo vină destoinică şi deplină după pravilă spre despărţire, prin actul din 1818 feb. 25 s-au hotărât ca să fie deosebiţi unul de către altul în soroc de un an ca doar până la acel soroc se vor uni iarăşi în căsnicie. Cartea de despărţenie dată de părintele Mitropolitul Nectarie D-lui Clucerului, e din 1819 feb. 15“…

Ce să gândim de toată această poveste? Ne arată pe d-lui clucerul Gligorie sub o lumină destul de puţin simpatică. Şi să se fi grăbit astfel să se căsătorească cu alta, chiar înainte să se fi desăvârşit despărţenia la Sfânta Mitropolie? De ce atâta grabă? Că, judecând după portretul ei de care vorbii mai sus[106], mă îndoiesc să fi fost din dragoste nebună. N-am găsit urmă de câtă zestre a adus, dar pe vremea aceea cam acesta era criteriul: ce zestre aducea mireasa sau câte sute de pogoane avea peţitorul!

De atunci e desigur nostima anecdotă cu bătrâna boieroaică ce strâmba din nas că peţitorul nepoatei sale nu-i părea vrednic de ea, pesemne nici din tagma lor, nici prea bogat; degeaba membrii mai tineri ai familiei îi înşiră pe rând toate însuşirile băiatului, că-i bun băiat, nu numai chipeş, dar şi bine crescut şi cu şcoală, vorbeşte bine franţuzeşte – discuţia era, *bien sûr*, pe franţuzeşte –, bătrâna clatină din cap: *„Bon garçon, bon garçon… mais combien de pogons?*

Cu Eufrosina Rosetti, Grigore are întâi o fată, moartă tot la vârstă fragedă. În 1820 se naşte o a doua fată, Maria, care-l va lua pe logofătul Nicolae Manu. În 1821 au un băiat, botezat Manole (Manolache) după numele bunicului. În 1823 se naşte Elena, care-l va lua pe Iancu Paleolog (din Paleologii Gulianò). În fine în 1826, a patra fiică, botezată Eufrosina după numele mamei, care moare în acelaşi an – oare la naşterea fetei? Aceasta va fi soţie lui Teodor Assan, care-i va face frumoasa casă din piaţa Lahovari de azi, transformată acum în restaurant şi club. Teodor şi Eufrosina vor fi părinţii Mariei Assan, distinsă muziciană.

Cu a treia soţie, Lucsandra Filişanu, se însoară abia după zece ani, în noiembrie 1836, cum am spus mai sus vorbind de portretul ei aflător la mine.

Trebuie să spunem acum un cuvânt despre *cursus honorum* al lui Grigore (III) Grădişteanu.

În 1808, la numai 20 de ani, e ispravnic de Vlaşca, în 1812 în Muscel, în 1814 în Teleorman şi iarăşi în 1825, în 1816 în Ialomiţa, în 1819 în Argeş, în 1824 în Ilfov. Această lungă experienţă administrativă căpătată *sur le tas*, cum spune franţuzul, mi se pare un element pozitiv, alături de aberaţia schimbărilor anuale din marile dregătorii. În 1831 îl găsim Secretar de Secţie la Vornicia Dinăuntru.

În această calitate îl vedem contrasemnând o adresă către Mitropolit cu prilejul morţii ultimului coborâtor din Constantin Vodă Brâncoveanu, Grigore Brâncoveanu. Merită să dau aici frânturi din acea adresă:

> „bunul patriot şi cel 1-iu boieriu acestui Prinţipat dându-şi obştescul sfârşit“ Mitropolitul e convocat „Sâmbătă la 3 ceasuri turceşti la casele răposatului unde este a fi şi Excelenţia sa d. deplin împuternicitul Prezident [Kisseleff] pentru a împlini cu toţi cele ce se cuvine pentru neuitarea pierderii acestui patriot.
>
> Marele Vornic din lăuntru (ss) George Filipescu
> Şef Secţii (ss) G. Grădişteanu“.

În 1833 îl găsim cu titlul de Prezident al Municipalităţii Bucureşti (să fie oare, sub direcţiune rusească, noul nume al Primarului?). În 1837 e deputat în Obştearsca Adunare şi ales Secretar al ei. Trei ani mai târziu, cu prilejul primei alegeri a Domnului ţării de către Adunare, deoarece toţi membrii Adunării erau îndrituiţi să primească voturi, din cele 49 de voturi minoritare, Grigore Grădişteanu a ieşit al doilea – ştiut fiind că, printr-o lungă şi dibace campanie, George Bibescu a fost ales cu covârşitoarea majoritate de 131 de voturi.

În 1848 l-am găsit pe Grigore Grădişteanu ministru al Justiţiei, dar n-am putut stabili dacă e în prima jumătate a anului, deci încă sub Vodă Bibescu, sau după prăbuşirea Guvernului Revoluţionar şi sub ocupaţie turcească. Nu poate fi însă confuzie cu nepotul său Grigore Scarlat, care e întâi Secretarul Guvernului Revoluţionar, apoi trimis la Constantinopol şi în cele din urmă refugiat la Paris, cum vom vedea, pentru lungă durată. Din 1850, bătrânul Grigore e din nou membru în Divanul Obştesc şi-l găsim cu titlul de mare vornic. Se stinge din viaţă la 21 august 1858, la vârsta de 70 de ani.

În 1836, când era deja văduv de zece ani, dar probabil înainte de noiembrie, când se însoară a treia oară, Grigore a depus o piatră de mormânt în interiorul bisericii Mitropoliei, cu un adevărat pomelnic al tuturor Grădiştenilor pasămite înmormântaţi la Mitropolie. Dau aici înscrierea toată cum e redată în „Nobiliaru“, dar vom vedea că Iorga[107] o redă cu ortografii puţin deosebite şi pe care le cred mai corecte decât ale fantezistului autor al „Nobiliarului“:

> „1836 Maiŭ 1 Piatra de la mormântul Mitropoliei din Bucureşti, în întrul Bisericei (mâna stângă).
> Aci zacu oase de boieri creştini
> Familie vechi Grădişteni Români
> Se odihneşte toate în Mitropolie
> A lor sfântă casă de ctitorie
> Cenuşe strămoşească
> Datori sunt fii[i] s-o cinstească
> Această datorie plătind şi eu cu cucerie
> Al acestui mormânt părintescu
> Soţii, rude cu şi frăţescu
> Piatra aceasta am aşezatu
> Şi ale lor nume jos însemnatu
> Marele Logofăt Bunea cu soţia sa Grăjdana
> Marele Vornicu Vâlcu

Marele Vornicu Grigore
Marele Clucer Petre cu soţia sa Chiajna
Marele Vornic Emanoil cu soţia sa Maria
şi cu fii săi Ion, Marele Clucer Şerban,
Colonel Rusescŭ Constantin Grădişteanu,
Lucsandra născută Ghica soţia Vornic Scarlat
Grădişteanu, Eufrosina născută de Rosetti,
soţia Vistierului Cavaler Grigore Grădişteanu
(aşezătoare pietrei)."

Mă văd silit să redau pomelnicul şi în forma în care l-a dat Iorga (notând în italice deosebirile faţă de „Nobiliaru"):

„1836. Mormânt în Biserica Mitropoliei Bucureşti, în stânga.
Cenuşe veche strămoşească […]
Marele Logofăt Bunea, cu soţia Grăjdana, Marele
Vornic Vâlcu*l*, Marele vornic G*li*gore, Marele
Clucer Petr*u* cu soţia Chiajna, Marele vornic
Manu [eroare evidentă de lectură, în loc
de Emanoil, influenţat probabil de faptul
că una dintre fiicele lui Grigore Emanoil a fost
căsătorită cu marele logofăt Nicolae Manu]
cu soţia Maria şi fiul Ioan, Marele Clucer
Şerban, *Colonelul* rusesc *Costantino*, *Ruxandra*
n. Ghica, soţia vornicului Scarlat Grădişteanu
carele se află în viaţă, *Eufrosina Ruset*, aşezătorul
pietrei, tot aceştia Grădişteni."

Vădit, afară de eroarea de lectură „Manu", întreaga ortografie a textului trebuie să fie mai corectă la Iorga, de pildă „Colonelul rusesc Costantino" în loc de Constantin, „Ruxandra Ghica" în loc de Lucsandra şi „Eufrosina Ruset" în loc de „de Rosetti", fandoseală care i-a venit, o jumătate de veac mai târziu, autorului „Nobiliarului", nepot de fiu omonim al depozitarului pietrei.

Mi-ar fi plăcut să redau aici cititorilor, printre anexe, o fotografie a acestei pietre. Piatra însă a dispărut din biserică, după cum şi mormântul lui Bunea a fost scos, cum am spus, şi băgat printre cărămizi în ziduri, iar toate frescele vechi, în loc de a fi restaurate, au fost înlocuite cu fresce noi, foarte proaspăta Patriarhie a românilor dând astfel o regretabilă pildă de ignorare şi sfidare a vestigiilor din trecutul vechilor noastre voivodate. Cum să ne mai mirăm de catastrofalele renovări făcute acum de simpli parohi de biserică, peste tot prin ţară?

Voi sfârşi acest capitol privitor la Vornicul Grigore Emanoil citând ceea ce e scris despre el în „Catagrafie oficială de toţi boierii Ţării Româneşti la 1829" (publicată de I.C. Filitti)[108], în primul capitol, Bucureşti:

„*Grigore Grădişteanu*, clucer mare, şade în Bucureşti pe Podu Mogoşoaiei, văpseaua de galben No. 616, *nu s-a supus să iscălească* [s. mea]".

O nouă dovadă a caracterului său ciufut şi trufaş, sfidător al rânduielilor impuse.

Cele trei ramuri ieşite din Manolache în secolul al XIX-lea

Am văzut că din primele două căsătorii ale marelui vornic Manolache Grădişteanu au rămas patru fii: Scarlat, din prima, cu Hrisoscolea, apoi Constantin, Şerban şi Grigore, din a doua, cu Ştirboaica. Descendenţa din Constantin, „colonelu rusesc“, stingându-se la a doua generaţie, fără zgomot, nu s-au mai prelungit de-atunci, până în vremea noastră, decât ramurile Scarlat, Şerban şi Grigore. M-am gândit, aşadar, fiindcă apropiindu-ne de contemporaneitate avem la îndemână nu numai documente, ca până acum, ci şi portrete şi fotografii, precum şi amintiri ale unor rude sau apropiaţi, şi chiar amintiri personale ale mele, să părăsesc schema de prezentare urmată de la început, adică luând pe orizontală pe toţi membrii unei generaţii din toate ramurile, să iau de-acum, pe verticală, pe toţi descendenţii fiecăreia dintre cele trei ramuri, din prima jumătate a veacului al XIX-lea şi până în vremea noastră. Şi voi proceda, aparent nelogic, evocând mai întâi soarta celor ce au coborât din prâslea, Grigore (cel de care am vorbit în urmă mai sus), deoarece el primise moşia Grădiştea, dătătoare a patronimului, şi poate şi fiindcă el a fost cel mai ambiţios şi – aş zice – pretenţios, transmiţând şi urmaşilor săi un fel de semeţie particulară, care pesemne a fost percepută din afară ca o marcă a întregii familii. Voi lua apoi ramura lui Şerban, al doilea mezin din fiii lui Manolache, isprăvind cu ramura lui Scarlat, la branche aînée.

Înainte de a porni, mă voi încumeta însă şi într-un fel de apreciere – fatalmente foarte subiectivă – asupra aspectului exterior şi caracterului fiecărei spiţe în parte, deoarece, pentru observatorul din afară care ar fi fost în contact cu unii sau cu alţii dintre membrii celor trei spiţe, impresia căpătată de observator asupra „familiei Grădişteanu“ se va răsfrânge asupra întregii familii, când, de fapt, fiecare dintre ramuri a evoluat în stil deosebit. Observaţia, cred, e valabilă pentru *orice* familie; ca, sub un nume care se prelungeşte câteva secole, să se distingă
un singur stil deosebit vreme de multe generaţii e lucru extrem de rar.

Ramura Scarlat

N-avem nici un portret al marelui vornic Scarlat, nici miniatură şi nici măcar o frescă de biserică. Trebuie să ne mulţumim, aşadar, cu impresia morală pe care ne-o lasă cele câteva informaţii despre el: e îndeobşte foarte favorabilă… cu excepţia învinuirii că ar fi mâncat toată zestrea primei soţii! Dacă-i adevărată, te pomeneşti că o fi gândit că n-are a lua mănuşi cu averea nou-venitului bancher-vistier Hagi-Moscu…

Pe fiii lui Scarlat, Iancu, din prima soţie, şi Grigore, din a doua, cu Lucsandra Ghika, îi avem în mai multe poze, şi tablouri, şi fotografii. Posedam înainte de război o foarte frumoasă acuarelă de Chladek, din 1845, semnată, care-l reprezenta pe marele clucer Iancu din profil. Era bărbat frumos, de mare distincţie, şi mă frapa extraordinara asemănare cu el a surorii mai mari a mamei, Constanţa de Reineck, nepoata lui de fiu. Tabloul, din păcate, a dispărut din apartamentul meu, unde rămăsese mama după plecarea mea la Stockholm la 23 august 1944, apoi şi al nevestei mele, în octombrie a anului următor. Am încercat zadarnic să dau de el după întoarcerea mea în ţară, în 1990. N-am regăsit nimic. Am găsit în schimb o mare fotografie a lui, ciudată, în sensul

că e uşor colorată (de pildă, jiletca) şi acoperită cu un strat subţire de ceară protector.109 Îl arată vreo 20 de ani mai târziu, bănuiesc că pe la începutul anilor 1860, când era de-acum sexagenar, iar fotografia e mai puţin grăitoare.

Pe fratele său vitreg, Grigore, „omul de la 1848“, îl avea unchiul meu prin alianţă, colecţionarul Alexandru Saint-Georges, în muzeul său, într-un portret de tinereţe, probabil chiar din 1848, când avea 32 de ani. Nu ştiu ce s-o fi făcut acest tablou după împrăştierea colecţiilor Saint-Georges sub comunişti.

Fotografii de ale lui Grigore la bătrâneţe avem mai multe, arătându-ne un bărbat deosebit de frumos. Dau aici una din ele110.

La generaţia următoare avem câteva portrete şi multe fotografii ale celor doi fii ai lui Iancu, în special colonelul Nicolae Grădişteanu (bunicul meu) şi omul politic Petrache Grădişteanu. Amândoi sunt chipeşi şi arătoşi111. În sfârşit, la ultima generaţie, cele cinci fete, patru ale lui Nicolae şi una a lui Petrache, au fost toate frumoase şi distinse.

Spiţa marelui clucer Şerban (1785–1833)

Am povestit păţania lui cu prima soţie, Elena, fiică a marelui ban Dinu Filipescu, care l-a părăsit în 1812 pentru generalul rus Laptev. Şerban nu s-a reînsurat decât în 1825 cu Aristiţa Buzescu, de numai 18 ani. El a murit însă opt ani mai târziu, la 48 de ani, ea supravieţuindu-i până în 1884.

Avem un portret al lui, din păcate tardiv, o comandă făcută pictorului Tattarescu în anii 1880 (sau poate chiar începutul anilor 1890 – pictorul a murit în 1894) de către nepotul de fiu al lui Şerban, ministrul Ionaş Grădişteanu. E făcut pesemne după o miniatură, sau o gravură, sau o frescă: îl reprezintă tânăr, cu mustăcioară – aşadar, înainte ca rangul său boieresc să-i impună barbă, din ce în ce mai mare – şi e împopoţonat cu acel uriaş calpac în formă de dovleac112, la modă atunci la boieri şi care-i dă un aspect, pentru noi, cam caraghios. Altfel, figura, în măsura în care i-ar fi cu adevărat asemănătoare, e, să zicem, „oarecare“ (expresia franceză pe care probabil am calcat-o, *il est quelconque*, fiind şi mai categoric peiorativă).

Pe a doua lui soţie, Aristiţa Buzescu, care i-a dat cinci copii şi a trăit bătrână, n-am găsit-o în nici o fotografie de familie. Ar fi totuşi de mirare, cu „pedigree“-ul ei, să fi avut un fizic greoi, lipsit de distincţie. În schimb, fiul lui Şerban şi al Aristiţei, Constantin, a luat pe Elena Sihleanu, fiica unui Zamfir Sihleanu, boier de clasa a doua sau a treia, dar foarte bogat. Am auzit în copilăria mea că aceşti Sihleni ar fi originari din Bulgaria. Acelaşi lucru îl spune şi Constantin Sion în a sa *Archondologia Moldovei*: „SIHLEANU. Bulgari, pripăşiţi şi corciţi în Ţara Românească, unde până la 1840, au fost cunoscuţi între boerii de neam, cu locuinţa la satul Sihlele, judeţul Slam-Râmnicul“…

Elena era sora delicatului poet Alexandru Sihleanu. O fotografie a lui arată un june frumuşel – dar a murit la 23 de ani! Nu putem şti cum ar fi arătat la maturitate şi bătrâneţe.

În 1876, a apărut în *Revista contimporană* (a lui Petre Grădişteanu) un lung articol semnat de Ang. Demetriescu şi consacrat poetului113. S-a născut la Bucureşti la 9 ianuarie 1834, „creatură delicată şi maladivă“. Elev strălucit în „Academia“, şcoală secundară fondată de vodă Bibescu, a fost întâi format de profesorul francez Monty. Colegiul îşi închide porţile în 1848, după căderea lui Bibescu, dar Monty deschide un pensionat privat, unde Sihleanu merge până la clasa a II-a (franceză, adică ultima înainte de bacalaureat). Intră apoi la prestigiosul liceu Louis le Grand de la Paris. Excelent elev, face şi muzică, şi pictură, apoi, cu toată aplecarea lui către litere, e împins să se înscrie la Drept. În 1855 însă, bolnav, se întoarce în ţară. „Bucurându-se de o avere însemnată“, duce o viaţă mondenă… „Însă chiar în mijlocul plăcerilor celor mai sensuale şi al numeroaselor sale amoruri, el găsi timpul de a cultiva poesia […]. În 1857, ca şi când ar fi presimţit că ultima oră i se apropie, Sihleanu scoase la lumină primele sale producţiuni poetice, sub titlul aşa de nemerit *Armonii Intime.* La o lună de zile după această publicaţiune (1857 martie 23) expiră în etate de 23 de ani şi două luni, după o boală stranie care-l chinui trei zile.“ Odobescu, care-i fusese coleg la Paris şi-i rămăsese bun prieten, scrie: „Ş’acele daruri ale naturei, însoţite de toate desmierdările lumii noastre, tinereţe, graţie, avere toate s-au stins acum patru ani,

printr-o boală estraordinară necunoscută chiar de medici, trist fenomen al naturei, care dintr-o mică bubă eşită pe buza junelui, cangrenă în câteva ore tot trupul său.“[114] Nicolae Manolescu, în recenta lui *Istoria critică a literaturii române*, îl citează în treacăt la articolul *Macedonski*; apoi îl trece într-o lungă listă de *Autori de dicţionar*. Călinescu i-a consacrat în schimb mai multe coloane din istoria lui a literaturii, considerându-l un începător plin de avânt al romantismului la noi şi expune şi o fotografie.

Pe soră-sa Elena Grădişteanu o avem însă în multe fotografii care ne dezvăluie o femeie grăsună, greoaie, cu totul lipsită de graţie şi de fineţe. Şi această siluetă greoaie a transmis-o şi copiilor ei, viitorul ministru Ionaş Grădişteanu şi sora sa Maria Scarlat Ghica, şi, mai avan, nepoţilor legitimaţi, copiii lui Ionaş, Maria, care era bondoacă şi tare urâtă, şi Mihai (Bebe) Grădişteanu, o namilă de om, inteligent şi simpatic, dar la care greu puteai să mai găseşti un rest de „alură“ aristocratică.

A treia spiţă, a Vornicului Grigore

A treia spiţă, a Vornicului Grigore, e şi ea interesantă în felul ei. Dat fiind că în 1805, la împărţeala moştenirii lui Manolache Vornicul, moşia Grădiştea, care a dat numele familiei, i-a revenit, cum am spus, lui Grigore, şi că el s-a dovedit şi cel mai ambiţios şi pretenţios dintre cei patru fraţi, pesemne că spiţa lui a fost şi cea care în afară, adică în ochii unui public mai larg, a întruchipat o imagine a „familiei Grădişteanu“. Portretul pe care am privilegiul de a-l poseda[115] ne arată (pe la 50 de ani) un om trufaş, cu nas şi buze subţiri şi o privire tăioasă. Pe strănepoata lui, Alexandra Grădişteanu, măritată Mavrocordat, am cunoscut-o bine şi pot afirma că semăna extraordinar, leit, cu strămoşul, în toate trăsăturile – şi pesemne şi în caracter. Din toate acestea, precum şi din fotografiile tuturor membrilor acelei spiţe, îmi îngădui să trag o caracterizare: au fost arătoşi, dar şi semeţi, la limita, în unele cazuri, cum vom vedea, a megalomaniei şi mitomaniei.

Acestea sunt caracteristicile – desigur subiective – pe care mă încumet să le atribui fiecăreia dintre cele trei ramuri Grădişteanu din secolele XIX–XX, a lui Scarlat, a lui Şerban şi a lui Grigore. Voi începe, cum am spus, cu ramura acestuia din urmă şi voi descrie pe scurt destinul generaţiilor care i-au urmat.

Urmaşii Vornicului Grigore Emanoil Grădişteanu (1788–1856)

Trec repede pe la cele trei fete ale lui. Cea mai mare, Maria (1820–1895), căsătorită cu logofătul Nicolae Manu, a avut, între alţi copii, o fată Ana, care l-a luat pe viitorul ministru George Cretzianu. *A fost, aşadar, bunica fraţilor gemeni Alexandru şi George Cretzianu*, care vor juca un rol important în vremea noastră, în special în jurul actului de la 23 august 1944.

A doua, Elena (1823–1873), a fost soţia lui Iancu Paleologu (din familia Paleolog-Guliano, fără legătură cu familia conului Alecu Paleologu). În sfârşit, Eufrosina (cu numele mamei sale, Eufrosina Rosetti, care a murit la naşterea ei sau puţin după) a fost căsătorită cu Teodor Assan. O fiică a lor o vom regăsi mai departe, compromisă nevinovată într-un scandal la castelul Peleş, în care, cum vom vedea,

verişoara ei, Eufrosina Grădişteanu, era şi ea implicată… ceva mai vinovată!

Ne oprim un moment la singurul fiu al lui Grigore Vornicul cu Eufrosina Rosetti, Emanoil (1821–1895) – zis Manolache (III) ca şi bunicul său şi un văr primar al său, mort copil.

A fost căsătorit cu Anastasia (Siţa) Darvari, fata Căminarului Mihail Darvari (fiul doctorului) şi al Elenei Buzescu. Anastasia e numele pe care l-am găsit în toate hârtiile Grădiştenilor, dar într-o genealogie a Dărvăreştilor pe care mi-a dat-o ultimul reprezentant al familiei, Şerban (Banu) Darvari, mort la Paris în 1991, ea apare cu numele de Alexandrina. Cred mai probabilă prima formă, din cauza diminutivului Siţa, poate să fi avut însă două prenume.

Manolache s-a implicat de tânăr în viaţa publică: îl găsim prefect în mai multe judeţe, bunăoară Ialomiţa, Muscel, Olt, Ilfov; a avut rang, pe rând, de mare pitar, mare serdar, mare paharnic, mare clucer, mare agă. Îl vedem apoi într-o carieră juridică: procuror la Curtea de Apel din Bucureşti, iar mai târziu, pe o lungă perioadă, de la 1875 până la moartea lui în 1893, e preşedinte al „Curţii de Compturi“ (acum zicem Conturi).

Voi lăsa pe copiii lui Manolache (III), odată cu generaţiile următoare ale celorlalte două ramuri, pentru ultimul veac al Grădiştenilor, deoarece cu unii dintre ei începe seria nenorocirilor, care au îndemnat-o pe o soră mai mare a mamei, Nica Alexandrescu (*tante Nyka*), să-mi spună odată, când eram tânăr, că un fel de blestem apasă de-acum pe neamul Grădiştenilor.

Urmaşii marelui clucer Şerban (II)

Cu Elena Filipescu, cea care-l va părăsi, în 1812, pentru generalul Laptev, Şerban Grădişteanu a avut o fată, Zinca, pe care, cum am văzut, Divanul, la despărţirea soţilor, a lăsat-o tatălui, cu asentimentul Înaltului „Comandir“ rus. Fetiţa va muri însă de copil.

Cu Aristiţa Buzescu, Şerban a mai avut patru copii, dar primii doi, un băiat şi o fată, vor muri şi ei de mici copii. Vor veni apoi, în 1831, o fată căreia i s-a dat un nume rar, probabil de origine greacă, Teoni, iar în 1832, un an abia înainte de moartea lui Şerban, un băiat, Constantin.

Teoni se va căsători foarte tânără, la 17 ani, cu un francez care dădea lecţii de pian şi de franceză, Raoul de Pontbriant. A fost un bun profesor de limbă şi a lăsat o seamă de lucrări pedagogice. Ce fel de refugiat putea fi înainte de 1848 acest francez cu nume sonor n-am lămurit-o niciodată.

> Fapt este că descendenţi de-ai lui prin femei, la a doua sau a treia generaţie, refugiaţi la rândul lor în Franţa după cel de-al Doilea Război Mondial, n-au putut căpăta nici o lămurire de la membrii familiei nobile Pontbriant din Franţa. Lucrul nu înseamnă neapărat că Raoul nu făcuse parte din acea familie. Am cunoscut şi alte cazuri de reticenţă a familiilor franceze nobile de a-i recunoaşte ca rude pe descendenţii unor

„aşchii“ desprinse din trunchiul familiei – probabil de teama unor pretenţii de moştenire, sau, mai simplu, din snobism faţă de o ramură pesemne „corcită“ în străinătate – de pildă, cazurile familiilor Du Lac de Fugères şi de Hillerin – unde nu era nici o îndoială de autenticitate.

Fata perechii Raoul şi Teoni de Pontbriant, purtând şi ea un nume ciudat, Médgé, va lua pe un mic boier oltean, Grigore Stoenescu, totodată magistrat şi rămas cunoscut în „societate“ ca fiind de o prostie legendară (dar lumea e rea). Oricum o fi, au fost părinţii excelentului pictor portretist Eustaţiu Stoenescu şi ai coanei Aristiţa Şerbănică Ghica (purtând numele străbunicii Buzescu Grădişteanu).

Fiul lui Şerban Grădişteanu şi al Aristiţei Buzescu, Constantin (1832–1890), a avut o carieră bogată. A fost prefect în mai multe judeţe, deputat în mai multe legislaturi, ministru de Finanţe în 1870 (în guvernul conservator), în fine, preşedinte al Camerei Deputaţilor în 1888–1889.

A fost căsătorit, cum am spus mai sus, cu Elena Zamfir Sihleanu. Ea a adus în familie moşia Sihlea, în judeţul Râmnicu-Sărat, moşie întinsă, care le-a permis să trăiască destul de larg, iar la generaţiile următoare, de pildă la nepoţii de fiică Şerbănică şi Aristiţa Ghica, cu oarecare fast şi chiar fandoseală. Se clădise la Sihlea un conac mare şi pretenţios[116] şi se ridica un drapel când veneau boierii de la oraş…

Din cei patru copii ai lui Constantin cu Elena Sihleanu, doi au murit de mici, Alexandru şi Scarlat. Fiica, Maria, născută în 1859, a fost căsătorită întâi cu Scarlat Ghica, al doilea fiu al lui Ion Ghica, cu care a avut un fiu, Şerban, care va fi cunoscut cu numele de Şerbănică şi se va însura, cum am văzut, cu vara lui de al doilea, Aristiţa Stoenescu. Căsătoria Maria–Scarlat Ghica se va strica însă şi Maria se va recăsători cu magistratul Constantin Ştefănescu, consilier la Curtea de Casaţie.

Băiatul lui Constantin, Ion, rămas cunoscut sub numele de Ionaş Grădişteanu, va fi un om politic important, unul dintre fruntaşii Partidului Conservator, de mai multe ori ministru, în special ministru al Lucrărilor Publice, în care răstimp va pune să se clădească ministerul masiv şi încărcat din faţa Cişmigiului, care găzduieşte acum şi Primăria Capitalei, şi Prefectura. Între cele două războaie se dăduse numele lui unei străzi între strada Brezoianu şi Cişmigiu. Sub comunişti, numele străzii a fost schimbat şi nu mai ştiu care din ele era.

Ionaş moştenise, cum am mai spus, de la străbunicul său căminarul Constantin Buzescu, ultimul dintre Buzeşti, mort în 1833, o seamă de preţioase documente, printre care şi faimosul hrisov din 1656 al lui Constantin Şerban Basarab, întărind Buzeştilor nu mai puţin de o sută de moşii moştenite; document pe care Ionaş l-a dat Arhivelor Statului. Prin el şi-au dat seama istoricii că, departe de a fi fost *homines novi* în vremea lui Mihai Viteazul, Buzeştii coborau, prin femei, din mari boieri din veacurile XIV– XV, ca de pildă vornicul Dan Durduc sau Durduca, cel cu nume cuman.

Dar altul a fost meritul lui mai de seamă: a fost un apărător

stăruitor, în tot timpul carierei sale politice, al ideii unirii Transilvaniei şi Banatului cu România. În somptuoasa reşedinţă pe care o clădise, împreună cu soră-sa, pe Calea Victoriei, colţ cu actuala stradă Nicolae Iorga[117], el a adunat şi a sprijinit pe ardelenii refugiaţi în vechiul regat, un popa Lucaci, un Octavian Goga, şi această opinie a apărat-o şi în dramatica şedinţă a Consiliului de Coroană din 3 august 1914, când bătrânul rege Carol a încercat cu disperare să-i convingă pe membrii Consiliului – dintre care făcea parte Ionaş – că România trebuie să intre în război alături de Germania şi Austro-Ungaria. Acest sprijin a fost cunoscut de Iuliu Maniu, care, la moartea lui Ionaş în 1932, a ţinut să i se facă funeraliile naţionale.

Casa din Calea Victoriei, clădită în anii 1890 în stil cam greoi, dar foarte luxoasă înăuntru, se afla la capătul unui teren aparţinând Grădiştenilor cam până la cotitura străzii Iorga. La acel capăt a avut casă bunicul meu, generalul Nicolae Grădişteanu, şi acolo s-a născut mama, în 1883; cred că trebuie să fie casa în care fiinţează de zeci de ani o şcoală primară.

„Palatul" Grădişteanu-Ghica, Ionaş l-a lăsat nepotului său Şerbănică, fiul surorii sale cu Scarlat Ghica, deoarece el, când şi-a făcut testamentul, n-avea, cum vom vedea, copii legitimi. A fost, aşadar, revendicată şi – minune! – îndată obţinută, puţin după decembrie 1989, de cei doi fii în viaţă ai lui Şerbănică, Constantin (Mimi) şi Şerban (Bani) Ghica. Neputând nădăjdui să-l renoveze şi să-l întreţină, l-au vândut unui îmbogăţit din „epoca de aur", care l-a restaurat cam kitsch şi face acolo comerţ.

Ionaş a avut o viaţă privată cam în afara rigurozităţii sociale, motiv pentru care maică-mea şi surorile ei nu-l prea frecventau; nici pe el şi şi mai puţin pe copiii lui din flori. (Pe vremea aceea eram încă departe de moda, pornită întâi în Ţările Scandinave, de a face copii în afara căsătoriei, fără ca aceasta să poarte o pecete infamantă. Acum, s-au făcut în acest domeniu „progrese" minunate. Mi s-a spus că în Suedia, de pildă, o treime din nou-născuţi sunt din perechi necăsătorite sau de la o fată singură). Într-adevăr, Ionaş trăia, împreună cu perechea Constantin şi Maria Poenaru, un *ménage à trois*, ca în vodeviluri. A avut cu Maria Poenaru doi copii, pe care nu i-a recunoscut decât la maturitatea lor, când aveau peste 20 de ani şi le murise „tatăl lor putativ".

Că soţul Mariei Poenaru tolera această promiscuitate o dovedeşte povestea următoare: plecat odată într-o călătorie cu scopuri politice undeva în provincie, Ionaş primeşte o telegramă de la Poenaru, astfel redactată: „Întoarce-te de grabă, ne înşală pe amândoi."

Ionaş mai avea, pentru vremea lui, o particularitate: purta la o ureche un cercel; oare pus de vreo dădacă superstiţioasă? Apoi păstrat ca un talisman.

Urmaşii marelui vornic Scarlat Grădişteanu

Scarlat, cum am văzut, s-a căsătorit la 23 de ani, în 1793, cu Catinca, fiica marelui vistier Ioan Hagi-Moscu. Din acea căsătorie se va naşte din primul an un fiu, Ion, care va trăi 82 de ani. I se zice mai totdeauna Iancu. Catinca moare însă foarte tânără, când Iancu n-are decât cinci ani. Scarlat se recăsătoreşte, vreo 6–7 ani mai târziu, cu

Lucsandra Ghica, fiica cea mai mică a marelui ban Scarlat Ghica (frate bun cu Grigore IV Ghica, primul „domn pământean“ de după 1821 şi frate vitreg cu Alexandru Vodă Ghica, care-i succedă) – a fost, aşadar, nepoata celor doi domni ce au fost în scaun după 1822.

Cu Lucsandra, Scarlat va mai avea 4 copii, trei fete şi un băiat. Mai întâi, în 1808, gemenele Maria şi Elena. Prima, care trăieşte bătrână (1808–1885), se va căsători cu Dimitrie Fălcoianu (dintr-o nepoată de fiică a acestora, măritată cu generalul Alexandru Băbeanu, va ieşi o familie cu care am avut în copilărie cele mai strânse şi afectuoase legături). Elena va lua pe marele logofăt Ştefan Gănescu. A murit la 38 de ani. O a treia fată, Anica, va fi soţia lui Alexandru Jianu-Racoviceanu.

Mai interesant e băiatul, Grigore (IV) (1816–1891), care va juca un rol în Revoluţia de la 1848.

Grigore Scarlat Grădişteanu, „Omul de la 1848“

Grigore, născut în 1816, făcuse studii de drept în Franţa şi trăise deci, în anii 1840, în atmosfera liberală şi revoluţionară a tinerilor români de la Paris, ca şi vărul său primar Ion Ghica, de o vârstă cu el. În iunie 1848, la Bucureşti, a făcut parte din echipa guvernamentală ca secretar al Guvernului şi director al Internelor, trimis apoi în misiune la Constantinopol. Când a fost însă înăbuşită revoluţia, s-a refugiat la Paris, unde a stat multă vreme, chiar după ce mai toţi revoluţionarii noştri s-au întors în ţară. S-a căsătorit acolo cu o tânără franţuzoaică, Alexandrine Durand, din burghezia medie, frumoasă şi distinsă, cu care va reveni mai târziu în ţară, împreună cu cei doi copii ai lor, un băiat şi o fată. Maică-mea a mai apucat-o pe *tante Alexandrine* şi i-a fost dragă. Colecţionarul Adrian-Silvian Ionescu mi-a procurat o fotografie a ei din 1870[118].

Ca şi ceilalţi paşoptişti de la Paris, el s-a străduit să influenţeze opinia publică în favoarea ţărilor noastre, prin contacte cu oameni politici şi cu ziarişti. La 19 septembrie 1855 publica un memoriu intitulat *Mémoire relatif à la solution de la question Moldo-Valaque, dans l’intérêt de l’équilibre européen*, pe care l-am găsit şi fotocopiat la Biblioteca Naţională de la Paris. Are 16 pagini format mare; semnează „Grégoire Charles Gradisteano. Roumain né a Bucarest, demeurant actuellement à Saint-Cloud“. După un scurt istoric al colonizării Daciei de către Roma şi a părăsirii sale sub Aurelian, face o paralelă cu riscul nou de „balcanizare“ prin ocuparea ţării de către ruşi. Atacă virulent politica rusă de cucerire până la Constantinopol şi pledează pentru unirea Principatelor Române, ca o stavilă în faţa înaintării Rusiei. Suntem în plin război al Crimeii de un an de zile şi – coincidenţă – chiar în acel septembrie 1855 a căzut fortul Malakoff, antrenând căderea Sevastopolului şi în curând încetarea războiului şi negocierile de pace de la Paris, de importanţă hotărâtoare pentru Principatele

Române.

Interesant e de notat că, cu toată rudenia lui cu Ion Ghica, Grigore Grădişteanu n-a făcut parte din grupul destul de radical al lui Ghica şi al lui Nicolae Bălcescu. Într-una din scrisorile sale către Bălcescu, Ion Ghica îl ceartă pe acesta că de ce a arătat o anumită scrisoare „Grădişteanului"! Era, bineînţeles, şi mai puţin apropiat de gruparea „roşie" fraţii Brătianu–C.A. Rosetti, ci mai mult de Heliade-Rădulescu, cea mai moderată.

Aş fi putut reda aici pe larg acţiunea lui Grigore Grădişteanu în 1848, deoarece o lucrare în franţuzeşte, de Zossima, *Biographie politique des hommes du mouvement national de la Roumanie*[119], este, după părerea lui George Bibescu (fiul), un ecou al amintirilor lui Grigore Grădişteanu, căruia Zossima, şi el participant la Revoluţie, îi făcuse biografia. Ar depăşi însă cadrul acestei monografii a unei familii.

Voi pomeni însă, fiindcă veni vorba de George Bibescu fiul, de cartea acestuia asupra domniei tatălui său[120]. Acolo, în tomul 2, p. 398, scrie următoarele:

> *„Jean VOINESCO et GRADISTÉANO (Grégoire) se font remarquer par leurs idées un peu exaltées et par une profonde honorabilité. Gradistéano, le plus influent des deux, a pris position contre Bibesco, par haine de la Russie, sans s'apercevoir que son attitude conspirait avec la politique du cabinet de St. Petersbourg. Directeur de l'Intérieur, il refusa tout salaire. Le Prince a toujours tenu ce membre de l'opposition dans une estime particulière"* (Ion VOINESCU şi GRĂDIŞTEANU (Grigore) se disting prin ideile lor cam exaltate şi printr-o profundă onorabilitate. Grădişteanu, cel mai influent dintre cei doi, a luat poziţie împotriva lui Bibescu, din ură împotriva Rusiei, fără să-şi dea seama că atitudinea lui se potrivea cu politica Cabinetului de la Sankt-Petersburg. Director al Afacerilor Interne, a refuzat orice salariu. Principele [Bibescu] a avut întotdeauna o deosebită preţuire pentru acest membru al opoziţiei)."

Reiese, aşadar, şi de aici portretul unui om ponderat şi de mare rectitudine morală.

Grigore (IV), „omul de la 1848", a avut cu Alexandrina Durand doi copii: un băiat, Grigore (V) (1856–1896), care a intrat în armată, a ajuns căpitan, dar a murit înainte de a împlini 40 de ani, n-a fost căsătorit şi n-a lăsat vreo amintire deosebită. Fata, Maria-Alexandrina (1861–1893), a murit şi mai tânără, la 32 de ani, şi a fost căsătorită doar în ultimul an al vieţii cu George Grant, din simpatica familie engleză stabilită la noi după Effingham Grant, secretar al Consulatului britanic de la Bucureşti, a cărui soră Maria, măritată cu C.A. Rosetti, a intrat în Istorie.

> E faimoasa Maria Rosetti, figură emblematică a Revoluţiei de la 1848, al cărei profil, pictat de pictorul Rosenthal, evreu ungur pasionat de revoluţia de la Bucureşti – probabil şi îndrăgostit platonic de Maria – va reprezenta Renaşterea României! Rosenthal va muri la Viena, în 1851, arestat şi schingiuit de poliţia austriacă fiindcă purta, de la Paris la Bucureşti, manifeste pentru foştii revoluţionari din ţară.

Marele clucer Ion (Iancu) Grădişteanu, fiul mai mare al vornicului Scarlat

Trebuie să ne întoarcem acum la singurul copil al lui Scarlat Grădişteanu cu Catinca Hagi-Moscu, Ion sau Iancu (1794–1876), bunicul mamei mele. Am pomenit de el mai sus, când am evocat frumoasa acuarelă pe care i-a făcut-o Chladek în 1845 şi care a dispărut din apartamentul meu după plecarea mea în Suedia. Iancu a ajuns mare clucer, dar în cei 82 de ani de viaţă ai lui nu pare a fi făcut lucruri care să-i reţină memoria. După fotografia din bătrâneţe de care am vorbit, care arată o figură blândă şi o privire prietenoasă, şi chiar din lipsa de suvenire pe care să le fi lăsat urmaşilor săi, reiese o personalitate cam ştearsă.

Soţia lui, al cărei portret în miniatură, foarte probabil datorat şi el lui Chladek, am norocul să-l fi păstrat, arată a fi fost foarte frumoasă. După spusele mamei – era bunica ei, dar a murit în chiar anul naşterii mamei, 1883 – ar fi fost o femeie foarte voluntară, pesemne, deci ea era „bărbatul“ în perechea lor. Era fiica unui boier de modestă origine, Ion Poroineanu, familie din Dâmboviţa, în care cea mai mare parte rămăsese cu statut de moşneni, pe care-i găsim în procese cu boierii dimprejur. Totuşi, printre înaintaşii lui Ion găsim deja boieri şi polcovnici de seimeni. El însuşi se va angaja în armata rusească în timpul războiului din 1828–1829 şi va cădea în luptă ca ofiţer rus. Sora mamei, Nica, mi-a arătat odată, la Găeşti, în conacul ei, o scrisoare semnată de ţarul Nicolae I propunând văduvei lui Ion Poroineanu, Safta, să educe pe fiica ei Maria, deja de 13–14 ani, într-un pensionat de fete nobile de la Sankt-Petersburg. Ea n-a vrut să se despartă de unicul ei copil şi astfel a ajuns Maria soţia clucerului Iancu Grădişteanu – pentru ca vreo 85 de ani mai târziu să apar şi eu în lume, acum 93 de ani.

Safta era, în schimb, de neam, născută Bujoreanu, strănepoată a unui mare dregător din vremea lui Constantin Brâncoveanu, Şerban Bujoreanu, ajuns mare ban în 1716, sub Ştefan Vodă Cantacuzino. Amintirea acestui strămoş era păstrată vie, dar în formă confuză: mama credea că Poroinenii coborau dintr-un mare ban! O am pe Safta Bujoreanu Poroineanu într-o fotografie colorată, când era deja foarte vârstnică, poate din anii 1860[121]. Pare mai puţin frumoasă decât fiică-sa, dar putem oare judeca după poza unei bătrâne de, probabil, vreo 80 de ani?

Privitor la Poroineni mai am o întrebare rămasă fără răspuns: unul dintre monumentele cele mai curioase şi frumoase din cimitirul Bellu e un grup de marmură, la figura 19 b (a doua după figura 9 cu marii poeţi şi scriitori), reprezentând un tânăr bărbat în redingotă, îngenuncheat la căpătâiul unei tinere moarte, soţia lui. Se zice că e urmarea unei tragedii de stil antic: acel tânăr Poroineanu s-a îndrăgostit de o fată de curând întoarsă dintr-un pensionat în străinătate. S-au căsătorit şi se iubeau, când au aflat, în urma unei neaşteptate dezvăluiri, că fata era sora lui din flori, ascunsă, oarecum, până atunci în străinătate. La această veste, fata s-ar fi sinucis.

N-am putut stabili eventuala rudenie cu Poroinenii mei, adică cel căzut în 1828 în rândurile armatei ruseşti şi care, cel mai probabil, era fiul lui Badea Poroineanu, polcovnic de seimeni pe care-l aflăm în „Catagrafia boierilor“ din 1829[122] sub

următorii termeni:

„*Badea Poroineanul*, n. sud Mehedinţi la Poroinica, 50 de ani, polcovnic de Seimeni, al lui Logofăt Andrei, şade în Târgovişte, are puţintică moşie la Pietrari sud Dâmboviţa, *davalma cu moşnenii* (s. mea) i o vie de 2 pogoane şi o prăvălie în Târgovişte care au ars i o casă în care şade.“ Am subliniat cele trei cuvinte pentru a confirma că acest mic boier şi fiu de boier era desprins dintr-un neam mai numeros de moşneni.

VI - ULTIMUL LOR VEAC

Încet, neamul se stinge în dureri: moarte timpurie, sinucideri, copii din flori, alienaţie mintală

Copiii lui Manolache Grigore Grădişteanu şi ai Anastasiei Darvari

Manolache (III) Grădişteanu (1821–1895) a avut cu Siţa Darvari şapte copii, patru fete şi trei băieţi. Trei dintre cele patru fete au murit la vârstă fragedă, de asemenea unul din cei trei fii, al şaselea născut, Alexandru, mort în 1873 la vârsta de trei ani. Au supravieţuit, aşadar, numai fiica Eufrosina (1858–1918) şi doi băieţi, Grigore (1861–1921) şi Emanoil (1865–1894), toţi trei cu destine ieşite din comun – în deosebite sensuri.

Eufrosina

Eufrosina era înaltă, frumoasă, puţin spătoasă. Era deşteaptă şi făcuse şcoală bună. De prisos să spun că vorbea perfect franţuzeşte. Dat fiind şi statutul social al Grădiştenilor la acea vreme, nu e de mirare că a fost aleasă printre domnişoarele de onoare ale reginei Elisabeta, împreună cu verişoara sa primară Maria Assan şi câteva alte tinere „din lumea bună“.

> În 1882, are 24 de ani şi în acelaşi an se pregăteşte inaugurarea castelului Peleş, clădit de Carol I cu atâta grijă şi râvnă şi trudă, vreme de şapte ani. Vor fi mari festivităţi la inaugurare, prezenţă permanentă la Sinaia a unor ofiţeri şi a unor diplomaţi străini acreditaţi pe lângă curtea regală. Regina Elisabeta ţine foarte mult ca micul ei anturaj să participe la şedinţe de muzică, de lectură, de jocuri educative… Dar iată că foarte curând tineretul din jurul reginei – după ce se retrage regina seara – mai tânjeşte şi după alte jocuri, altfel educative.
>
> Domnişoarele de onoare încep să dea mici recepţii nocturne cu invitaţi dintre tinerii ofiţeri şi diplomaţi străini, la ore târzii, invitaţii pătrunzând în Palat prin uşi dosnice şi cu complicităţi domestice. Dar, în noaptea de 26 octombrie (1882), catastrofă! O santinelă de curând schimbată somează pe un tânăr care „sărea pârleazul“ ca să iasă dosnic din castel. Era secretarul legaţiunii belgiene. Mare-mare scandal, se trezeşte regele. Se dezvăluie astfel că domnişoara Grădişteanu primea, de la o vreme, în odaia ei, pe secretarul legaţiei belgiene, baronul Paul Guillaume; o domnişoară Lucia Ghica (pe care vă cer iertare dacă nu m-am ostenit ca s-o identific precis în uriaşul tabel genealogic al Ghiculeştilor) primea pe maiorul Rudeanu, comandantul garnizoanei Sinaia, iar sărmana Maria Assan era la curent, dar, de dragul verişoarei Eufrosina şi al celeilalte prietene, se făcea vinovată de complicitate.
>
> Nu mai ştiu pe unde a scos cămaşa (dacă se poate folosi în ocurenţă această expresie românească!) Ghiculeasa, dar, în cazul Grădiştencei, tânărul baron belgian, îndemnat şi de ministrul său, s-a purtat ca un gentleman, şi regele Carol în persoană l-a logodit cu Eufrosina Grădişteanu!
>
> Unii observatori străini, ca de pildă F. Lachmann, corespondent de presă al unui ziar austriac, relatând faptele cu de-amănuntul, mai aruncă vina şi asupra ministrului plenipotenţiar al Belgiei, Jooris, care, fiind la curent cu isprăvile secretarului său de legaţiune, n-a ezitat să le divulge în mica societate de la Sinaia. Regele l-a convocat a doua zi după scandal şi i-ar fi cerut, destul de aspru, ca tânărul baron s-o ia de soţie pe domnişoara Grădişteanu.
>
> Regina, de mâhnire, a căzut la pat, după ce regele îi făcuse o scenă şi severă dojană pentru lipsa ei de supraveghere a domnişoarelor de onoare. Acestea au fost „date afară“ şi când, două zile mai târziu, toată Curtea a luat trenul către Bucureşti, pentru deschiderea Camerei, domnişoarele au călătorit în vagoanele de persoane… Nevinovata

Maria Assan (fiica Eufrosinei Grigore Grădişteanu), talentată muziciană, a primit o bursă de studii la Paris, unde a stat ani de zile, de asemenea la Strasbourg şi la Toulouse, lucrând cu celebrităţi ale vremii. A fost apoi, mulţi ani (a trăit până în 1931), profesoară la Conservatorul de Muzică de la Bucureşti, pe vremea când mama mea, Tinca Grădişteanu, şi-a făcut Conservatorul, ieşind a doua din promoţie după George Boscoff, care va ajunge virtuoz pianist internaţional.

Ziarele epocii, după cum vă închipuiţi, au fost, zile de-a rândul, pline de comentarii mai mult sau mai puţin aspre sau picante despre „scandalul de la Palatul Peleş“ – le puteţi afla şi astăzi prin Internet, dacă vă amuză… Am crezut că e de prisos să întârziem asupra incidentului. Eufrosina l-a luat deci pe tânărul baron Paul Guillaume şi au trăit în pace amândoi până în 1918.

Aceşti Guillaume erau „baroniţi“ în Belgia de puţine generaţii. Aparţineau mai curând categoriei de înalţi slujitori ai statului pe care francezii (şi belgienii francofoni) îi numesc *Les Grands Commis de l'Etat*. Tatăl lui Paul Guillaume fusese locotenent-general în armata belgiană, ministru de Război şi aghiotant al regelui Belgiei.

Paul şi Eufrosina au avut patru băieţi, dintre care primul şi ultimul, Gustave şi Jules, au făcut frumoase cariere în diplomaţie; şi găsim în toată familia înrudiri în marea aristocraţie occidentală. Gustave, care a fost ministru plenipotenţiar şi la Bucureşti (l-am apucat în anii 1928–1930) era căsătorit într-o ilustră familie genoveză, cu Agata Imperiali dei Principi di Francavilla.

Pe Jules, care a făcut o carieră şi mai briliantă, l-am cunoscut şi când a venit ca secretar de legaţie la Bucureşti, în anii 1920, şi când, după o lungă perioadă în China, a fost ambasador al Belgiei la Paris şi decan al Corpului Diplomatic în anii 1947–1950. A jucat şi un rol deosebit pe lângă regele Belgiei când a fost chemat să medieze între guvernul belgian şi regele Leopold al III-lea, care a fost silit de opinia publică să abdice, în cele din urmă, în 1951.

Mai tinerii baroni Guillaume din Belgia au păstrat până azi bune legături cu noi, mai cu seamă prin intermediul rudelor lor mai apropiate, fetele Mavrocordat. Au pus, de pildă, mână de la mână ca să-i cumpere un apartament la Bucureşti Monei Mavrocordat, când, în 1990, după moartea maică-sii, centenară, Alexandra Grădişteanu, s-a aflat dramatic fără locuinţă. Tot ei au subvenţionat în Belgia o foarte costisitoare operaţie pentru Dan Hulea, al doilea fiu al Ilenii Mavrocordat Hulea.

Emanoil

Emanoil sau Manolache (IV) (1865–1894) a făcut studii bune de inginer care l-au promovat de tânăr în posturi destul de înalte ca să primească Ordinul Coroana României în grad de ofiţer. La 29 aprilie 1893 se însoară cu Irina Pherekide, fiica lui Scarlat Pherekide (consilier la Curtea de Casaţie şi frate al omului politic liberal Mihail Pherekide). Pleacă cu ea într-o lungă călătorie de nuntă prin

Mediterana până în Egipt. Se întoarce la Paris, unde în septembrie 1894, într-o criză de demenţă, se sinucide.

> I-am văzut mormântul la Cimitirul Père Lachaise din Paris, unde socrul său Scarlat Pherekide, sosit în grabă, a cumpărat o concesiune perpetuă. O piatră mare, frumoasă, de marmură albă, fără cruce. Ierarhia bisericească – atât cea ortodoxă, cât şi cea catolică – era neînduplecată faţă de sufletul nefericitului creştin căruia boala îi întunecase cu totul mintea şi liberul arbitru. Au fost poate câteva lacrimi care să atârne mai greu la Judecata de Apoi, spre iertarea în cer a cumplitului păcat de pe pământ.

Grigore (VI) Grădişteanu (1861–1921)

Va trebui să stărui mai mult asupra cazului său fiindcă e autorul acelui „Nobiliaru Familiei Grădişteanu“ apărut în 1883 – când n-avea decât 32 de ani, lucrare care, mie, mi-a adus un tezaur de informaţii şi mi-a fost un prilej de nenumărate şi exasperante iritări.

Personalitatea lui Grigore Emanoil e greu de conturat. A fost un om destul de cult şi cu un incontestabil gust artistic. Dar l-a înăbuşit un snobism cum rar am întâl-nit – poate, la noi, doar o Martha Bibescu, născută Lahovari, să fi atins aceleaşi culmi. Şi, ca şi în cazul acesteia, eu m-aş încumeta să găsesc rădăcini psihanalitice (evident, de amator!) unei asemenea obsesii.

Mai întâi, cercetările lui genealogice nu se poate să nu-i fi destăinuit că stră-străbunicul său patern, Petru Clucerul, soţul Chiajnei Grădişteanca, deşi şi-a zis Petru Grădişteanu, nu era născut Grădişteanu, ci era un parvenit. Cunoştea poate chiar porecla răutăcioasă, ce-i dăduse pesemne clanul Câmpineanu, de „Petru Bacalu“! În monografia lui, cum am mai spus, Grigore Emanoil camuflează faptul. Trebuie spus că, după o sută cincizeci de ani şi patru generaţii trecute, e mai mult decât probabil că nimeni în familie nu mai ţinea minte de identitatea primului Petre al neamului; bănuiesc, de pildă, că, dacă ar fi ştiut, clucerul Iancu, unchiul lui Grigore, nu şi-ar fi botezat Petre ultimul băiat…

Apoi, cred că Grigore Emanoil avea un al doilea complex: numele Darvari al maică-sii. Nu erau pe vremea lui lucrări care să arate adevărata carieră a unor asemenea familii, de la Moscopole sau din restul spaţiului aromân, ajunse mari bancheri la Viena, şi oameni de înaltă cultură. El ştia doar că bunicul mamei sale, Constantin Darvari, fusese „iatros“, doftor, şi că-i rămăsese porecla, printre boierii bârfitori, de „Clistirache Cacanache“, fiindcă se ducea cu clistirul pe la boierii bolnavi acasă. Asta pesemne că-l râcâia neplăcut pe conu Grigore, iar faptul că fiul doctorului, căminarul Mihalache Darvari, luase o Buzească – bunica sa maternă! – probabil că nu-i ajungea ca să şteargă în ochii lui lipsa de boierie a Dărvăreştilor.

Aş adăuga în fine, în al treilea rând, chestiunea căsătoriei lui cu Zoe Zefkar. Alt motiv de nemărturisită insatisfacţie. Cine erau aceşti Zefkar sau Zefkari? Catagrafia boierilor de la 1829, pe care am pomenit-o de mai multe ori, ne dă la Bucureşti doi Zefkari:

„Costache Zefhari, n. Ţarigrad, 40 ani, cămăraş, şade în Buc. mahalaoa bisericii Enii «în casele mele», văpseaua de galben No. 2369“. Mai departe, un „Manoil Zefcari, n. Constantinopol, 54 ani, paharnic, al lui Balasache, şade în Buc., are 510 galbeni împărăteşti“.

După cum se vede, probabil fiind scrise de doi „anchetatori“ deosebiţi, două ortografii ale patronimului, Constantinopol în loc de Ţarigrad şi indicaţia, a doua oară, a numelui tatălui. Greu de tras concluzii. Nu putem şti nici dacă erau fraţi sau rude, erau însă ambii veniţi în ţară de la Constantinopol şi deja purtători de ranguri de boieri.

Avem pe de altă parte o genealogie a Zoei Zefkar, soţia lui Grigore, scrisă (recunosc scrisul) de Emanuela Grădişteanu-Mavrocordat, fiica lor cea mai mică, prin anii 1930. Ea nu ne dă, de fapt, decât ascendenţa ilustră a Zoei prin mama ei Alexandrina Filipescu, nepoată de fiu a marelui ban Dinu Filipescu, şi cea prin bunica ei Sultana Ghica, fiica marelui ban Beizadea Constantin Ghica. Dincolo de tatăl ei, generalul Alexandru Zefkar, nu ne dă decât pe taică-său Constantin, mort în 1874. Ce legătură să fi avut acest Constantin cu cei doi Zefkari din Catagrafia din 1829? Ştim doar că aceşti Zefkari erau zarafi greci, să le zicem, cu un cuvânt mai nobil, bancheri. În ce împrejurări să fi luat, în 1830, domniţa Sultana Ghica pe acest fiu de zarafi nu ştim şi ne putem închipui la ce bârfă va fi dat prilej, în protipendadă, această mezalianţă. De reţinut e că generalul Alexandru Zefkar a făcut o foarte frumoasă carieră, în special în timpul războiului din 1877, şi că fiica lui, Zoe, soţia lui Grigore Grădişteanu, era foarte frumoasă – dar şi, îmi spuneau nepoatele sale Mavrocordat, foarte dură şi puţin afectuoasă.

Iată care au fost, cred eu, mănunchiul de frustrări, motivele tainice, inconştiente, de agravare a snobismului lui Grigore Emanoil Grădişteanu.

„Nobiliaru familiei Grădişteanu“

„Nobiliaru“ începe cu cea mai fantastică istorie despre originea familiei. Sunt silit să v-o transcriu textual, căci parafrazat sau în rezumat poate n-aş fi crezut:

> „După cucerirea Daciei de către Traian, cu primii coloni trimişi din Roma a venit în partea Daciei numită astăzi Transilvania, un anume Gratidianus, descendent al unuia din capii revoluţiunelor agrarie [!?].
>
> Acesta se stabili cu numeroasa sa familliă pe unul din piscurile celle mai înalte ale rîului Sargeliu, astăzi Streiul, în ţinutul Hatzegului, în preajma Samirgetusei [sic] sau Ulpia Traiană, actualmente Vazhéli [Grădiştea].“

M-aş opri după acest minunat început, dacă n-ar veni îndată şi cu un pretins temei documentar, anume cartea *Die Alterthümer Daciens*, de Baron de Hohenhausen, Wien, 1775, p. 23, care cică spune că „Guvernul Roman clădi un Castel [pe acel pisc] şi unul din Gratidieni fu numit Comes al acelui Castel“.

> Continuă explicând că slavii, care au invadat locurile, după obiceiul lor au tradus numele „Castelului Gratidian“ în Grădiştea – şi „Famillia Gratidianus luă atunci numele de Grădişteanu“. Povestea continuă cu explicaţia trecerii Grădiştenilor din Transilvania în Ţara Românească: un căpitan Grădişteanu a însoţit pe „Împăratul Sigismund când acesta se osti în contra Turcilor […] la Nicopole la anul 1396. […] În urma înfrângerii creştinilor, Căpitanul Grădişteanu rămase în Ţarra Românească […] şi luă serviciu în armata lui Mircea Vodă cu care se şi trase după bătălia de la Nicopole“. Un urmaş al acelui căpitan, numit Vâlcul, ar fi cumpărat „în judeţul Vlaşca, pe malul drept al Argeşului, uă moşiă pe care după numele său şi după posiţiunea ei o numi Grădiştea“.

E însă interesant de notat că n-a fost singurul să creadă că Grădiştenii ar fi botezat satul Grădiştea-Vlaşca după numele lor. Eu însumi am avut întâi ideea că Bunea Vistierul botezase aşezarea din Vlaşca după posesiunea lui strămoşească de la Grădiştea-Muscel! Până am descoperit documente că moşia Grădiştea din Vlaşca fusese cumpărată, din vremea lui Mihai Viteazul, de către banul Dumitru Zemţea din Mogoşeşti, care avea să fie al doilea soţ al mamei lui Bunea şi îl va înfia pe acesta, lăsându-i lui moşia Grădiştea-Vlaşca şi, în apropiere, şi Mogoşeştii care vor da numele de Mogoşescu unei ramuri din urmaşii lui Bunea. Stăpânirea de către acesta, la maturitate, a două moşii Grădiştea, una în Muscel şi alta în Vlaşca, e aşadar pură întâmplare.

Imaginaţia lui Grigore Emanoil, cum vom vedea, n-are limite. Interesant e însă că preia, în continuare, ideea susţinută de unii istorici (între alţii, Ionnescu-Gion, în a sa *Istoria Bucureşcilor*) că Grădiştenii au deţinut din tată în fiu dregătoria de mare armaş şi că de acolo s-ar trage posesiunea, în familie, a acelui mare teren urban din jurul fostei Puşcării, pe care, cum am mai spus, abia bunicul meu, Nicolae Grădişteanu, a mai vândut ultima parte primăriei în 1880. Aici, probabil, trebuie să fie un grăunte de adevăr.

Când, în continuare, începe genealogia, constatăm că începe cu Vâlcu, tatăl lui Bunea (I), pe care-l face, bineînţeles, mare logofăt, când de fapt n-a deţinut mari dregătorii şi a fost doar logofăt. O numeşte pe soţia lui, Maria, fiindcă e pomenită în biserica de la Grădiştea-Vlaşca, dar nu-i cunoaşte neamul. Nu-l cunoaşte nici pe Neagoe, tatăl lui Vâlcu, iar la capitolul Bunea nu-i cunoaşte prima soţie, care e tocmai mama tuturor copiilor săi şi care era din vechiul neam al Cocorăştilor; o ştie numai pe a doua soţie, Grăjdana, fiica lui Racotă-Leca, fiindcă apare în pomelnice.

Mai departe face confuzie între Bunea (I), marele vistier al lui Matei Basarab şi al lui Constantin Şerban, şi nepotul său de fiu, Bunea (II), mare dregător sub Constantin Brâncoveanu, mare vornic până în 1715, ceea ce dovedeşte, din partea autorului, o lipsă totală de perspicacitate şi chiar de bun-simţ, căci Bunea Vistierul ar fi trăit atunci 120 de ani! Urmează, cu numele fiilor şi urmaşilor lui Bunea, un mare număr de documente citate, dar toate trebuie căutate în culegeri sau la Arhivele Statului, şi cercetate atent, căci adesea le

interpretează greşit.

În cele din urmă, cele mai exacte în „Nobiliaru“ sunt datele despre contemporanii autorului, căci pentru cei decedaţi a putut verifica unele date de pe pietrele de mormânt, iar pentru cei în viaţă a putut cunoaşte direct unele date de naştere, de căsătorie, de moarte. Dar dezamăgirea şi iritarea pe care ni le provoacă lectura „Nobiliarului“ e nimica toată (e „floare la ureche“, cum se zice în popor) faţă de altă faptă a lui Grigore Emanoil, de altă poznă mult mai gravă: *clădirea noului conac de la Grădiştea-Vlaşca în anii 1890.*

Prin anii 1880, o revărsare, o viitură a Argeşului surpând malul din dreptul Grădiştei unde sus pe deal se afla vechiul conac al Grădiştenilor, Grigore, proprietar al întregii moşii, a trebuit să clădească un nou conac. Dar megalomania lui l-a împins la un proiect gigantic, disproporţionat cu nevoile unei gospodării de proprietate de ţară, şi mai curând asemănător unor castele de nobili din Franţa sau din Anglia. Stilul ales a fost însă cel brâncovenesc, de pildă ca la reşedinţa stareţului de la Horezu, însă mult mai mare[123]. Locul ales era în imediata apropiere a bisericii clădite de Bunea Vistierul în anii 1650 şi restaurată, cum am spus, de Chiajna Grădişteanca şi al doilea soţ al ei, Petru, în 1750. Mai făcuse lucrări – îndeosebi noi zugrăviri – şi bunicul lui Grigore, marele vornic Grigore, în anii 1820–1830, reprezentând pasă-mi-te pe Bunea Vistierul şi soţia sa Grăjdana, însă cu chipurile şi îmbrăcămintea lui şi a soţiei sale a doua, Eufrosina Rosetti!

Lucrările înaintau cu greu la noul mare conac, cheltuielile depăşeau îndoit, înzecit, prevederile. Grigore apelează la ajutorul mamei sale, bogată de moştenirile Darvari şi Buzescu. Dar bătrâna, neam de bancheri, e zgârcită rău şi se lasă greu. Atunci când a ajuns enorma clădire în cărămidă aparentă („la roşu“, cum se zicea), Grigore, disperat că nu o poate isprăvi cu desăvârşire, recurge la un procedeu pe care cu indulgenţă îl putem califica „indelicat“, mai simplu, necinstit: iscăleşte în fals cecuri de ale maică-sii. Aceasta, indignată la descoperirea falsului, intentează proces fiului ei. Scandalul e public.

Azi, după 120 de ani, au mai evoluat mentalităţile; ne punem chiar întrebarea, cine-i mai vinovat, fiul care comite o indelicateţe preluând anticipat o parte dintr-o moştenire, sau bătrâna, care-l târăşte pe propriul copil într-un scandal public? Francezii, de câteva zeci de ani, au schimbat Codul Penal, în sensul că nu mai există furt între ascendenţi şi descendenţi – sunt lucruri care trebuie drese prin mutuală înţelegere. În România nu s-a păşit încă la asemenea modificare. E drept că avem alte multe preocupări şi priorităţi mai urgente!…

Iorga, aflând de fapta Grădişteanului, porneşte, în stilul lui inconfundabil, într-o explozie de indignare când, cu prilejul unei

călătorii cu trenul de la Bucureşti spre mănăstirea Comana, zăreşte pe faleza Grădiştei, silueta conacului neisprăvit:

„Pe o înălţime stăpânitoare, un puternic castel nou, din că-rămidă aparentă, se desfăşură nemântuit încă: el aminteşte risipa nechibzuită a unui coborâtor dintr-un vechi neam, care s'a ruinat, s'a pângărit, a fugit şi a căpătat în urmă osânda tribunalelor."124

Indignarea lui Iorga mi se pare excesivă, cam umflată şi o leg de alte impresii pe care le am: el a vorbit de Grădişteni de nenumărate ori, de multe ori elogios, despre Bunea Vistierul, despre Vâlcu Vornicul, cel tras în ţeapă de Şerban Vodă Cantacuzino, despre Manolache, fiul Chiajnei, în secolul al XVIII-lea, despre Scarlat la începutul secolului al XIX-lea; (despre faimosul document din 1621, înţelegerea dintre moşnenii care cedează Muntele Vâlcana şi cei trei boieri, Vâlcu, Grigore şi Bunea, vorbeşte şi el după Şincai şi Hasdeu, fără să precizeze că e vorba de Bunea Grădişteanu şi tatăl său). Dar constat că pe Grădiştenii contemporani cu el nu prea îi agreează, pe senatorul Petrache Grădişteanu, liberal independent, pe ministrul conservator Ionaş Grădişteanu – ambii ultranaţionalişti ca el însuşi şi partizani ai unirii Transilvaniei cu ţara; la un moment dat se întreabă, cu iritare, ce căuta Ionaş Grădişteanu în Consiliul de Coroană al Regelui Carol I!

Informaţia însă, despre Grigore Emanoil, indicând că a fugit şi a fost condamnat în procesul intentat de maică-sa, e corectă.

Într-adevăr, faţă de convocarea tribunalului, Grigore Emanoil a ales escapada. Profitând de o protecţie politică (mi s-a spus în copilărie că ar fi fost Vintilă Brătianu), a părăsit ţara cu soţia şi cele trei fete şi s-a stabilit în sud-vestul Franţei, pe coasta bască, la sud de Biarritz, aşteptând prescripţia delictului. Dacă Iorga exagera într-un sens, Grigore al nostru exagera în celălalt sens, adică al zicalei bătrâneşti „Nici usturoi n-a mâncat, nici gura nu-i miroase". Probabil că moşia lui, arendată acum, îi raporta destul ca să se apuce să clădească pe o faleză din sătuleţul Bidart, la un kilometru de frumoasa staţiune balneară Guétary, o vilă frumoasă reproducând, în miniatură, castelul său de la Grădiştea125!

A rămas în picioare, cu toate că zona a fost intens bombardată în 1944. Despina Mavrocordat Wittgenstein, nepoată de fiică a lui Grigore, s-a dus s-o vadă în 2008, cu fiică-sa, şi ne-a adus poze noi. Interesant – chiar pasionant şi simptomatic pentru personaj – e mitul care s-a păstrat despre el în micul sat: cică un prinţ român, venind din Spania şi văzând locul acela frumos, l-a cumpărat şi a clădit un castel cu materiale aduse din România… În Franţa există o expresie privitor la cei ce fac visuri de avere nemaipomenite: „*Bâtir des châteaux en Espagne*" (a-şi clădi castele în Spania). Grigore al nostru, dimpotrivă, vine din Spania şi-şi clădeşte aievea un castel în Franţa!

Ceea ce noii proprietari (o societate) au păstrat din interiorul original revelă amănunte cu mult gust, ca de pildă un cămin din marmură adusă cică din România.

Zece ani după proces, prin 1910, Grigore a îndrăznit să-şi retrimită fetele în ţară; dar numai două au vrut să plece, cea mai mare, Nadejda, care avea talent la scris şi era foarte legată de tatăl ei, n-a vrut să plece atunci şi nici soţia Zoe, cu toate că au vândut

proprietatea de la Bidart şi s-au instalat la Paris. Grigore, cu soţia şi fiica mare, nu s-au întors decât după Primul Război Mondial. Alexandra şi Emanuela, întoarse în anii 1910 şi bine primite de verii şi verişoarele lor, s-au reintegrat repede în societatea bucureşteană. Cea mai tânără, Emanuela, a fost prima de care să se îndrăgostească locotenentul Dimitrie D. Mavrocordat (viitor colonel) şi s-au căsătorit în august 1913. Câteva luni mai târziu, sora ei Alexandra se căsătorea cu fratele geamăn al lui Dimitrie, Constantin.

> Vădit nu erau gemeni univitelini, căci n-am pomenit niciodată mai mare deosebire fizică şi de caracter între doi fraţi. Dimitrie era subţire şi negricios, cu mustăcioară, portretul viu al strămoşului său Constantin Vodă, cel pictat de Liotard în anii 1740; Constantin era blond şi spătos, pesemne o moştenire din Sturdza sau Balş sau alt neam moldovenesc dintre ascendenţi. I-am îndrăgit pe amândoi… Mai mult decât pe soţiile lor, rudele mele de sânge.

Grigore a revenit în ţară după Primul Război Mondial. A murit în 1921, de un stop cardiac, în prezenţa ginerelui său Constantin Mavrocordat, care mi-a povestit, vreo zece ani mai târziu, cum l-a văzut, în plină conversaţie cu el, căzând cu capul pe sticla biroului. Moarte instantanee.

Nu ştiu bine care a fost soarta moşiei Grădiştea după marea expropriere. Când eram copil, mătuşile Alexandra şi Emanuela ţin minte că mai primeau din când în când merinde de la ţară. Mama lor, Zoe, şi sora Nadejda, nu s-au întors definitiv în ţară decât după al Doilea Război Mondial, din lipsă de mijloace de trai. Cât despre marele conac, el a încăput pe mâna Securităţii, devenind cazarma miliţiilor ei. Când, la începutul lui 1990, întors în ţară, m-am dus să vizitez biserica de la Grădiştea şi am vrut să fotografiez conacul de alături, m-am trezit cu o puşcă mitralieră în burtă. *Interzis!* De atunci, şi mai simplu, instituţia moştenitoare a Securităţii a ridicat jur-împrejur un zid atât de înalt, că nici nu mai poţi vedea nimic, nici din stradă, nici din curtea bisericii. Nimic nu e mai trist simbolic al perpetuării în ţară a vechilor structuri comuniste!

Fetele Mavrocordat mi-au afirmat că bunica lor, Zoe Zefkar Grădişteanu, văduva lui Grigore, ar fi donat conacul, înainte de moarte, unei şcoli din Giurgiu şi am auzit că ar exista un litigiu în curs. Mărturisesc – cu oarecare tristeţe în suflet – că mă dezinteresez acum de acest leagăn secular al familiei mele materne. Cu moartea, pe rând, a celor trei fete ale lui Grigore Emanoil (Emanuela în 1963, Alexandra în 1989, la trei luni de a fi centenară!), s-a stins ramura cea mai mică a Grădiştenilor, posesoarea satului eponim al familiei.

Venind vorba de soţia lui Grigore, Zoe Zefkar, reamintesc că Grigore – şi de altfel şi fiică-sa Emanuela, judecând după genealogia scrisă de ea şi pomenită mai sus, „făcea impasul“ asupra ascendenţei Zefkar, pentru a nu reţine decât ascendenţa maternă (adică soţia generalului Zefkar), Alexandrina Filipescu. Grigore Grădişteanu a mers atât de

departe încât şi-a ticluit un blazon combinat Grădişteanu-Filipescu[126], figură cu totul neobişnuită, adică asocierea armoariilor sale cu ale soacrei sale… fiindcă Filipeştii erau de vreo 150 de ani în vârful piramidei boiereşti. Profit de această ciudăţenie pentru a întrerupe un moment povestea ultimelor două generaţii de Grădişteni din celelalte două ramuri (în ordine, ramura Şerban şi ramura Scarlat, *la branche aînée*, cu un capitol despre blazonul Grădiştenilor. Fac iarăşi ceva neobişnuit, dar nu vreau să dau prioritate unei ordini formaliste asupra plăcerii povestirii, aşa cum îmi vine.

Despre blazonul Grădiştenilor

În „Nobiliaru“ său, Grigore Emanoil dă, din primele pagini, sub stema de dimensiuni relativ reduse şi cu titlul „Armele Familiei“, următoarele Notiţe:

> „Ecuison roşu, pe dînsu Marele Armaş (*Grand Maître d'Artilerie* [cu o greşeală, probabil, a copistului] ţiind în dreapta sabia sau gladiul, în stînga măciuca de arme (Massue d'armes), insigniile Domniei Ţărei; sub picioare un şarpe verde încolăcit, simbolu secretelor de Stat.
>
> Se ştie că Marele Armaş era tot de o dată şi şefu închisorilor Statului, de aci semnu şarpelui.
>
> Asupra ecuisonului Akvila Romană care este şi a Ţărei, ţiind în una din ghiarele sale o sabie de vârf şi în cioc crucea simbolul creştinătăţii, d'asupra coroana de Comite, drept ţiitori ai ecuisonului doi lei de aur cu gurile căscate şi limbele roşii.
>
> Din jos o panglică albastră căptuşită cu roşu şi pe dânsa scris cu litere albe argintii [scris deasupra cu creionul: galbene (n. mea)] deviza familiei „Datoria înainte de toate“.
>
> Slujba de Mare Armaş au fost ereditară în Familia Grădiştenilor, de aceia şi dreptu dat de a purta pe ecuison Akvila Ţărei.
>
> Coroana Contală o are Familia pe insigniile sale în dreptu recunoscut de către Carol VI Imperatorul Germaniei familiei în persoana lui Şerban Grădişteanu.“

Aproape toată această lungă descriere pretins conformă ştiinţei heraldice e bazată pe informaţii eronate sau pe curate născociri ale autorului.

Mai întâi afirmaţia că ostaşul sau cavalerul cu gladiu şi măciucă în mâini ar fi reprezentarea marelui armaş e fără temei. Pecetea cu această figură apare prima oară la Bunea Grădişteanu deja la maturitate. Regretatul Jean Mănescu, cel mai distins heraldist al nostru, mi-a spus că Bunea a avut o altă stemă în tinereţe şi abia când era vistier al doilea apare cu personajul ţinând cele două arme şi călcând un şarpe încolăcit, figură care va rămâne de atunci a întregii familii, cu toate că am văzut o pecetie a fiului său Grigore, cel ce vinde Grădiştea-Muşcel mănăstirii Câmpulung, purtând doar o pajură.

Cercetând bine *cursus honorum* al lui Bunea, îl găsim logofăt, logofăt de vistierie, vistier al doilea şi mare vistier, mare sluger şi mare stolnic, dar nicicând mare armaş. Aşa că preluarea acelui blazon atât de încărcat de simboluri are cu siguranţă altă origine, dar în nici un caz o explicare a sarcinilor marelui armaş, cum ne povesteşte autorul nostru cu lux de amănunte. Primul mare armaş în familie am văzut că a fost al doilea fiu al lui Bunea, Cernica sau Nica, care a ţinut de altfel

şi alte dregătorii; apoi şi fiul său Bunea (II), timp de opt ani (1692–1700), dar nu de la ei poate veni semnificaţia stemei familiei, deoarece fusese luată întâi de tată, respectiv bunicul, lor. Toate accesoriile care ne apar pe pecetiile membrilor familiei la începutul secolului al XIX-lea, afară poate de acvila de deasupra scutului, cu crucea în cioc, adică leii susţinători ai scutului, coroana contală şi deviza de jos sunt, vădit, adausuri de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea.

Dau în fasciculul de ilustraţii, pentru exemplificare, întâi combinaţia lui, Grădişteanu-Filipescu, de care am vorbit mai sus127; apoi pecetia marelui clucer Iancu128, bunicul mamei, care prezintă particularitatea că şarpele nu e chiar călcat de personaj, ci sub scut, iar acvila cu crucea în cioc nu e deasupra scutului, ci înăuntru; în fine, pecetia, la generaţia următoare, a lui Constantin, ministru de Finanţe, din ramura Şerban129, care e aceeaşi cu a lui Petrache din ramura Scarlat, unchiul mamei, precum şi al mamei mele, într-o şevalieră pe care o purta şi mi-a dat-o mie, deoarece dorea să port numele mai departe; şevalieră pe care am dăruit-o soţiei mele şi care i-a căzut din deget din cauza apei reci, când s-a salvat înot, singură, în noaptea de 31 decembrie 1955, la prăbuşirea unui avion militar francez în largul coastelor algeriene. Această şevalieră a uneia din ultimele Grădiştence, cu armele familiei, zace de-acum, parcă simbolic, în nisipul de pe fundul mării!

Ultima generaţie din ramura marelui clucer Şerban

Am pomenit mai sus, pe scurt, de cariera politică a lui Ionaş Grădişteanu – şi de viaţa lui privată mai specială. De asemenea, de sora lui, Maria, cu cele două căsătorii ale ei, întâi cu al doilea fiu al lui Ion Ghica, Scarlat, apoi cu magistratul Constantin Ştefănescu, Consilier la Curtea de Casaţie. Cu Scarlat Ghica a avut un fiu, Şerban, zis totdeauna mai curând Şerbănică, care s-a însurat cu verişoara lui de al doilea (*cousine issue de germain*), Aristiţa Stoenescu. Ei au stăpânit mai departe, cum am spus, moşia Grădişteanu de la Sihlea şi au avut trei fii, care au fost printre ultimii Ghiculeşti din ramura munteană, Ion, mort tânăr, Constantin (Mimi) şi Şerban (Bani) – care s-a distins prin dârzenia lui în timpul prigoanei comuniste, cu 11 ani de Canal şi de închisoare.

Mimi şi Bani Ghica coborau, astfel, de trei ori din Chiajna Grădişteanca! O dată prin Câmpineni şi străbunicul lor Ion Ghica, a doua oară prin bunica lor paternă, Maria Grădişteanu, a treia oară prin străbunica lor maternă, Teoni Grădişteanu-Pontbriant.

Ionaş, cum am mai spus, a recunoscut când erau deja maturi pe cei doi copii pe care-i avusese cu Maria Poenaru, Mihai, zis Bebe, şi Maria. Bebe Grădişteanu a fost un distins magistrat, dar naşterea lui ilegitimă a atârnat oarecum asupra personalităţii sale. Când era tânăr judecător, nişte colegi glumeţi – dar şi răutăcioşi – i-au făcut odată surpriza să găsească pe biroul lui, în dar, cărţi de vizită astfel redactate:

BEBE GRĂDIŞTEANU
născut Poenaru

A fost căsătorit cu Maria, fiica reputatului jurist Vespasian Pella, dar n-au avut urmaşi.

Pe Vespasian Pella, care făcuse o strălucită carieră de profesor universitar, de

judecător la Curtea Internaţională de la Haga şi de delegat la diverse conferinţe internaţionale, l-am apucat şi eu, un scurt moment, când intrasem, în vara anului 1943, ca tânăr ataşat de legaţie la Ministerul de Externe; şi grupul „conspirativ“ condus de Niculescu-Buzeşti şi Victor Rădulescu-Pogoneanu izbutise să-l impună lui Mihai Antonescu ca ministru plenipotenţiar la Berna, în speranţa că ar încerca şi el, acolo, să ia contact cu anglo-americanii pentru ieşirea noastră din război.

Sora lui Bebe Grădişteanu, Maria, a fost căsătorită cu Aurel Bogdan şi n-a avut nici ea urmaşi.

Cu cei doi copii din flori ai lui Ionaş Grădişteanu s-a stins a doua ramură a Grădiştenilor noi (adică de după Chiajna), descendenţa clucerului Şerban Grădişteanu şi a Aristiţei Buzescu.

Ramura mare (la branche aînée) a Grădiştenilor urmaşi ai Chiajnei Grădişteanca

Isprăvesc, aşadar, povestea seculară a Grădiştenilor din veacurile al XVIII-lea, al XIX-lea şi XX, cu soarta ultimelor două generaţii ale ramurii mai mari, copiii şi nepoţii marelui clucer Iancu (1794–1876), fiul din prima căsătorie a vornicului Scarlat Grădişteanu.

Clucerul Iancu a avut, cu Maria Poroineanu, patru copii: o fată, moartă copil, şi trei fii: Ion, Nicolae şi Petre.

Ion a făcut studii de inginer agronom şi, persoană extrem de rezervată, s-a stabilit la o moşie în Oltenia, nemaiapărând în viaţa familiei de la Bucureşti. Nu s-a căsătorit şi nici n-a lăsat copii din flori recunoscuţi. Bănuiesc însă că trebuie să am câţiva verişori necunoscuţi prin regiune.

Ca de altfel şi de partea străbunicului patern, Iorgu Djuvara, care, după ce a divorţat străbunica mea de el, s-a aşezat zeci de ani în satul Plopu de lângă Ianca, în judeţul Brăila, ca arendaş al moşiei de 20 000 de pogoane a Eforiei Spitalelor Civile – donaţii Ghica şi Cantacuzino. Sămânţa ambelor mele familii cred că nu s-a stins decât în aparenţă…

Nicolae Grădişteanu (1837–1909), bunicul meu, a intrat de tânăr în armată. N-am simţământul să fi făcut o carieră strălucită. De tendinţă liberală, ca toţi cei din ramura lui, tânăr locotenent la Iaşi, a fost iniţiat în francmasonerie[130]. Nu cred să fi rămas însă multă vreme, cel puţin nu după 1878, căci nu ştiu să se fi găsit insigne masonice în casa lui, după moarte.

Cariera militară a lui Nicolae Grădişteanu a cunoscut două crize. Intrat în armată la 19 ani, în 1856, iese sublocotenent de la Şcoala de Ofiţeri, în iulie 1858, sub căimăcănia lui Alexandru Ghica, fostul domn. În 1860 e locotenent, iar în 1863, la 30 august, de ziua lui Cuza Vodă, e făcut căpitan. Constatăm însă că la 18 august 1867 *e trecut în neactivitate*. Ce se întâmplase? Iscălise, alături de o seamă de alţi ofiţeri, printre care şi ofiţeri superiori, o petiţie ca să fie daţi în judecată ofiţerii care, călcând jurământul de credinţă, participaseră la arestarea şi detronarea domnitorului Cuza. Vom vedea îndată că şi fratele său, Petre, om politic, şi-a manifestat ataşamentul faţă de Cuza

la începutul domniei lui Carol de Hohenzollern.

Nicolae va fi reîncadrat în noiembrie al aceluiaşi an, dar e probabil că gestul va atârna greu în progresiunea la ranguri superioare. În august 1869 e maior, în ianuarie 1874 locotenent-colonel, grad cu care participă la războiul din 1877, cu Regimentul 1 Călăraşi (lăncieri), iar în aprilie 1879 e ridicat la gradul de colonel. În septembrie 1885 însă e pus în disponibilitate – pentru a fi reintegrat zece luni mai târziu, dar în iunie 1893, la vârsta de 56 de ani, îşi dă demisia din armată. Am înţeles, din spusele mamei, că ar fi avut o decepţie profesională, nefiind înaintat în noua promoţie de generali; îi fusese preferat generalul Băicoianu.

> Într-adevăr, Băicoianu a fost înaintat general de brigadă în 1893. Unii istorici militari insinuează că generalul Băicoianu s-a bucurat, în tot timpul carierei sale, de naşterea lui ilegitimă. El era într-adevăr rodul, în 1841, al unei tainice legături între Alexandru Vodă Ghica şi o nepoată a lui. Copilul a fost încredinţat surorii mamei sale care şedea la Băicoi la o moşie ghiculească şi era căsătorită cu un prinţ rus prenumit Sergiu – de unde numele copilului, Sergiu Băicoianu. Favoarea de care s-ar fi bucurat mai târziu la înaltele sfere ale armatei ar fi venit de la cultul pe care acestea le păstrau memoriei lui Alexandru Ghica, care, înainte de a se urca în scaun, pe vremea când era hatman, a fost primul şef al armatei române constituite în epoca regulamentară!
>
> (Eu pe generalul Băicoianu nu l-am mai apucat, dar am călcat adesea, pe la 16–17 ani, în palatul ce-şi clădise pe bulevardul Lascăr Catargiu şi unde locuia încă superba lui nepoată de fiică, Domnica Cesianu, aflându-mă printre nenumăraţii ei admiratori… Casa a fost vândută la mijlocul anilor 1930, de s-a clădit marele bloc, colţ cu strada Povernei, unde l-am vizitat într-un apartament la etaj, la începutul anilor 1990, pe Dan Amedeo Lăzărescu…)

La 1 ianuarie 1896, Nicolae Grădişteanu e trecut în cadrele de rezervă şi în 1907 ridicat la gradul de general de brigadă în rezervă.

La 40 de ani, în 1877, în timpul războiului, era locotenent colonel de lăncieri. Un an mai târziu, cu pieptul acoperit de decoraţii, se însura, la 41 de ani, cu Smaranda Olănescu, cu 15 ani mai tânără.

Smaranda era fiica Mariei Ghica (soră mezină a lui Ion Ghica) şi a lui Pană Olănescu, care, prin bunică-sa Safta Costescu-Olănescu şi străbunica Sultana Grădişteanu, era văr de al doilea (*cousin issu de germain*) cu Nicolae Grădişteanu! Smaranda era deci un fel de nepoată a lui, coborâtoare ca şi el – chiar de două ori, şi prin Costeşti, şi prin Ghica – din Chiajna Grădişteanca.

Olăneştii erau boieri vechi din valea Oltului, care pot fi urmăriţi documentar până la mijlocul veacului al XV-lea, dar nu s-au urcat la dregătoriile mari, înrudindu-se totuşi cu neamuri de rangul întâi, ca Otetelişenii, Măneştii, Bujorenii sau Pârşcovenii. Personajul cel mai de seamă pe care l-au dat e Goran din Olăneşti, născut probabil puţin înainte de 1600, dar care a trăit bătrân şi a avut un rol interesant cu prilejul urcării în scaun a lui Constantin Şerban în 1654, îndată după moartea lui Matei Basarab. Într-adevăr, el apare ca simplu logofăt, singurul alături de trei mari boieri (Gheorghe Băleanu, Drăghici Cantacuzino şi Ghinea din Măneşti), care au făcut parte din cele două

„ambasade“ trimise de Constantin Şerban la Constantinopol pentru a cere confirmarea de către Poartă a alegerii făcute grabnic de boieri în persoana lui. Prima, după ce fusese anunţată printr-un curier alegerea, pentru a cere acordul; a doua, după câteva săptămâni, pentru a duce primul haraci şi nişte plocoane şi a aduce de la Stambul insignele domniei.

Ştefan Andreescu s-a interesat de aproape de acest personaj în lucrarea sa *Istoria Românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV–XVII)*[131], fiindcă dintr-o seamă de amănunte ale carierei acestui învăţat boier – stăpânea bine slavona şi îl găsim pe un manuscris slavon de la mănăstirea Bistriţa (Vâlcea) pe care l-a scris el, iscălindu-se în caractere latine: Goran Logofăt! – Andreescu deduce că el trebuie să fie cronicarul care a redactat adaosul la cronica pe care o numim „Letopiseţul cantacuzinesc“, anume pasajul cu sfârşitul domniei lui Matei Basarab şi cu urcarea în scaun a lui Constantin Şerban. În acelaşi capitol, Andreescu semnalează dezvăluirea pe care a făcut-o examinând de aproape lungul şi faimosul hrisov al lui Constantin Şerban din 10 iunie 1656 prin care întărea Buzeştilor stăpânirea asupra imensei lor averi: de acolo într-adevăr reiese că şi Goran din Olăneşti ar fi avut parte într-o pără pentru revendicarea unei părţi de moştenire de la strămoşii Drăgoeşti ai Buzeştilor şi că i s-ar fi dat şi lui dreptate.

În fine, Andreescu subliniază voita modestie a lui Goran, care, ca şi contemporanul său Udrişte Năsturel, marele învăţat, cumnat al domnului, n-a vrut nici o înaltă dregătorie şi s-a mulţumit cu rangul de logofăt.

> Venind vorba despre Udrişte Năsturel, vreau să ne oprim o clipă asupra omului, fiindcă sunt încredinţat că nu e un caz izolat printre boierii sau înalţii clerici din veacul lui, cum o dovedeşte şi Goran din Olăneşti, al cărui nobil *low profile* l-a subliniat Ştefan Andreescu, şi cum o vor dovedi, o generaţie mai târziu, fraţii Radu şi Şerban Grecianu, traducători ai *Bibliei*. Cunoştinţele de limbi străine pe care le aveau aceştia erau cu atât mai meritorii, cu cât fuseseră căpătate pe loc, în ţară, căci ei erau practic împiedicaţi de suzeranul otoman de a călători în Occident; scurta şedere în Italia a viitorului stolnic Constantin Cantacuzino şi pribegia prin străinătăţi a lui Nicolae Spătarul (căruia îi zicem azi Milescu) sunt cu totul excepţionale. A existat deci o elită intelectuală cunoscând neapărat slavona de biserică şi de cancelarie, unii şi greaca şi turca, şi iată, în cazul lui Udrişte, şi latina, destul de temeinic încât să se încumete să traducă din latină faimoasa *Iminatio Christi*, cartea mistică cea mai răspândită şi populară din Occidentul catolic. Şi în ce limbă a tradus-o? În româneşte, pentru uzul tuturor? Nu. În slavonă, fapt care aproape ne stupefiază, dar înseamnă mai întâi că, sfintele cărţi bisericeşti fiind aproape toate până atunci numai în slavonă, trebuie să fi părut firesc ca tot în slavonă să fie tradusă o rugăciune latinească. Dar, mai cu seamă, dovedeşte *că trebuie să fi fost destui cititori potenţiali printre clerici şi boieri pentru o asemenea lectură în slavonă*.
>
> Aceasta îmi confirmă convingerea că slavona de biserică şi cancelarie a fost negreşit cunoscută de acei fii de boieri care râvneau să urce către mai înalte dregătorii. Posedând deci curent această limbă, probabil că o foloseau între ei şi ca limbă de distincţie socială faţă de rumâni şi chiar faţă de moşneni şi târgoveţi, cum vor folosi greaca în secolul al XVIII-lea şi franceza în secolele al XIX-lea şi al XX-lea.
>
> Despre Udrişte aş mai adăuga un amănunt: printre sutele de documente din veacul al

XVII-lea am găsit şi un hrisov al lui Constantin Şerban din primele luni de după urcarea lui în Scaun, prin care, într-o pâră a unor boieri şi a unor moşneni împotriva rudelor lui Matei Basarab şi în speţă şi împotriva lui Udrişte, noul domn dă dreptate pârâţilor şi le restituie bucăţi de moşii sau de păduri, pe care favoarea precedentului voivod le dăduse pasă-mi-te pe nedrept Năstureilor. Dacă cumva hotărârea lui Constantin Şerban nu e la rândul ei nedreaptă şi dictată doar de o pică împotriva lui Matei vodă, simpaticul nostru învăţat n-ar fi fost nici el ferit de pofta de înavuţire. E „reversul medaliei".

Din fratele lui Goran, Tudor, a coborât ramura care a ajuns la bunica mea. Dintr-un nepot al lor, Drăghici, s-a tras o ramură mai lăturalnică, din care a ieşit originalul diplomat, poet şi om de teatru cunoscut sub numele de Ollănescu-Ascanio (1849–1908), precum şi Margareta Ollănescu, soţia avocatului, primar al Brăilei, şi ministrul Radu Portocală – a cărui mamă era născută Djuvara, şi care a murit în vremea comunistă, după ani de detenţie la sinistra închisoare de la Sighet.

Alt moment, important pentru mine, din genealogia Olăneştilor, e căsătoria în 1733, la 22 de ani, a lui Constantin sin Radu vornicul Olănescu cu Ancuţa Pârşcoveanu, strănepoata celeilalte Ancuţa Pârşcoveanu, născută Brâncoveanu, soră cu tatăl lui Constantin Vodă Brâncoveanu. Ancuţa e cea care va aduce moşia Găeşti Olăneştilor, care o vor păstra 200 de ani. Constantin a murit în chiar anul nunţii, la 22 de ani, dar Ancuţa (cu toate că se va recăsători mai târziu cu un Colfescu) va păstra moşia fiului lor postum, tot Constantin Olănescu. Fiul acestuia, Ştefan, căsătorit cu Safta Costescu – de care am văzut că era fiica Sultanei Grădişteanu, fata Chiajnei – va avea un fiu, iarăşi Constantin (Dincă), care măreşte considerabil averea familiei, luând arenda Poştelor şi căsătorindu-se cu Catinca Bellu, o fiică a marelui logofăt Ştefan Bellu, a cărui familie de origine aromână avea bancă mare la Viena şi a fost baronită de împăratul Austriei în 1817. Fiul lui Dincă şi al Catincăi Bellu, Pană Olănescu, căsătorit cu Maria Ghica, va fi tatăl Smarandei Grădişteanu şi bunicul mamei mele.

*

Nicolae Grădişteanu a avut cu Smaranda Olănescu, între 1879 şi 1886, cinci copii, patru fete: Constanţa, Ana-Adelaida (Nyka), Ecaterina-Elena (Tinca) şi Ioana, şi un băiat, Scarlat. Smaranda s-a îmbolnăvit apoi şi a murit relativ tânără, la 50 de ani, cu mult înaintea soţului ei, când ultima fată, Ioana, avea 15 ani.

Când m-am întors în ţară în 1990, la vârsta de 73 de ani, am aflat un eveniment trist din viaţa bunicului meu, care nu-mi fusese niciodată destăinuit, anume că avusese şi un copil din flori, pe care nu-l recunoscuse.

Tânărul (pe atunci) genealogist Miki Rădulescu m-a prezentat ocazional unei doamne din generaţia mea, Ketty Costinescu, născută Schiná – o familie din care cunoscusem alt membru, Maranda Schiná, prietenă cu mama. Era cu scopul de a discuta cu dânsa câteva

amănunte genealogice, din familii acum stinse.

Incidental, Kitty Schiná mi-a revelat că defunctul ei soţ, Scarlat Costinescu, era fiul unei Natalia Budişteanu, care de fapt era fiica, în 1873, a Elenei Budişteanu (divorţată de un domn Cioranu) dintr-o legătură nelegitimă cu colonelul Nicolae Grădişteanu! Fetiţa purtând numele mamei a fost dusă la Viena şi crescută la călugăriţele ursuline. Întoarsă cu maică-sa în ţară după vârsta de 20 de ani, s-a măritat în 1898 cu Silviu Costinescu –
dintr-o familie ardelenească, întâi Costin –, băiat subţire, cu studii în Elveţia.

În 1900 l-a avut pe Scarlat Costinescu, care, mult înainte de a se însura cu Kitty Schiná, avusese un fiu, dintr-o primă căsătorie cu Florica Bolintineanu (din familia poetului), pe care am cunoscut-o când eram copil… şi-i admirasem frumuseţea. Acest copil e cunoscutul pictor Radu Costinescu (n. 1931). Am putut lua recent legătura cu dânsul şi mi-a confirmat toate detaliile de mai sus; căci familia Budişteanu, şi ea din boieri vechi, nu a tăinuit naşterea nelegitimă a Nataliei Budişteanu. Pe tabelul genealogic al familiei, din care am obţinut o copie, tatăl Nataliei e notat cu semnul „legătură ilegitimă generalul Nicolae Grădişteanu“.

Nu ştiu dacă mama a avut cunoştinţă de această misterioasă soră vitregă mai mare. Mie, oricum, nu mi s-a spus niciodată nimic.

*

La scurt timp după ce fusese înaintat general, Nicolae Grădişteanu s-a îmbolnăvit de cancer la colon. În vremea aceea, operaţia pe care a suferit-o nu era atât de perfecţionată ca acum, când se poate practica o pungă artificială care îngăduie prelungirea unei vieţi cvasinormale, chiar zeci de ani. Pe atunci, fistula lăsată cerea o îngrijire deosebită, dificilă şi umilitoare. Ostaşul a ales să nu-şi impună o astfel de prelungire a vieţii, dureroasă şi pentru el, şi pentru cei din jur, şi s-a sinucis.

În ziua gestului fatal era vreme de vacanţă şi nu se afla nimeni din familie acasă, ci doar o slujnică. Aceasta a văzut un câine străin culcat la uşa bătrânului şi l-a alungat. Un ceas mai târziu, a auzit un foc de puşcă. A alergat speriată către camera stăpânului. Câinele era din nou la uşă. Înăuntru, generalul Grădişteanu zăcea cu capul însângerat – pistolul îi căzuse din mână.

Făcuse un al doilea păcat de moarte, curmându-şi viaţa, după ce nu recunoscuse pe fiica sa din flori. Nu ştim care din două atârnă mai greu în socotelile cereşti. Ştim doar că şi mai fierbinte ar trebui să fie ruga noastră pentru el.

Petrache Grădişteanu (1839 sau 1841–1921), om de cultură şi politician „teribilist“, al treilea fiu al clucerului Iancu şi al Mariei Poroineanu, a fost o figură a „societăţii“ bucureştene de la sfârşitul

veacului al XIX-lea.

Dau aici, în fasciculul de ilustraţii, două imagini ale lui: prima, copil de patru ani, lângă maică-sa clucereasa Maria Grădişteanu, în 1845, într-o frumoasă acuarelă132 de care am auzit mereu în copilăria mea că era de Popp de Szatmary. Mai târziu am avut îndoieli, din cauza stilului, şi regretatul critic de artă Radu Ionescu mi-a spus că trebuie să fie de penelul lui Chladek. Părere destul de verosimilă, deoarece aveam şi un portret al soţului ei, clucerul Iancu, de acest pictor, de data asta semnat, portret care, cum am mai spus, a dispărut în timpul exilului meu. A doua imagine e o gravură de prin anii 1900 care a circulat alături de ale altor personalităţi politice; i-am găsit astfel, în aceeaşi serie, pe Ion I. Câmpineanu şi pe bunicul meu, Trandafir Djuvara.

George Călinescu a publicat şi el două destul de bune fotografii ale lui Petre Grădişteanu în a sa *Istoria literaturii române*.

Mama mea şi surorile ei au avut o mare afecţiune şi admiraţie pentru *nenea Petrache*. A fost o perioadă, în timpul celei de a doua căsnicii ale sale, când a crescut pe fiică-sa Marie-Jeanne, cu puţini ani mai tânără decât ultima dintre cele patru fete ale lui Nicu, aşa că au fost de-atunci ca cinci surori, mai cu seamă ultimele trei: Tinca, Jeana şi Marie-Jeanne. L-au admirat poate şi fiindcă era o personalitate foarte „publică“, am zice azi, mediatizată, şi trebuie să fi fost desigur şi puţin fudul în familie!

Petrache a făcut studii de drept la Paris. Am, într-un vechi album de fotografii Grădişteanu şi Olănescu, o fotografie a lui, student acolo. Am găsit la „Aşezământul Ion I.C. Brătianu“, în Fondul Alexandru Saint-Georges, şi un curs de la Facultatea de Drept, policopiat caligrafic şi cu numele studentului destinatar, regăsit probabil undeva de colecţionarul Saint-Georges, care a fost căsătorit cu sora mamei, Jeanna. A făcut de tânăr avocatură cu succes şi s-a implicat de asemenea în viaţa politică şi literară a capitalei – ca şi la chefurile tipice ale „societăţii“ bucureştene de atunci. Mama mi-a recitat câteva versuri dintr-un cântec care zicea că ar fi al lui Barbu Lăutaru:

„Beizadea Mitică
Trage dintr-o sticlă.
Petre Grădişteanu
Îi trage cu ciocanu'…“

Atribuirea acestor versuri lui Barbu Lăutaru e desigur eronată, căci celebrul lăutar a murit în 1858, când conu Petrache avea doar 17 ani – sau cel mult 19. Chefurile lui alături de beizadea Mitică, pomenite lăutăreşte, nu pot fi decât din anii 1870, sau chiar, mai curând, 1880 (beizadea Mitică a murit octogenar, în 1897).

Beizadea Mitică e Dimitrie Ghica, fiul lui Grigore Vodă Ghica (primul domn pământean de după 1821), de mai multe ori ministru şi chiar de două ori prim-ministru, la începutul domniei principelui Carol. Cu toată frumoasa lui activitate, mai cu seamă în domeniul Eforiei Spitalelor Civile, beizadea Mitică a avut şi o solidă reputaţie de chefliu.

Am găsit o variantă a acestei asocieri a lui nenea Petrache cu beizadea Mitică în recenta carte a lui Viorel Cosma, *Bucureşti, citadela seculară a lăutarilor români (1550–1950)133*. Evocă, după Constantin Bacalbaşa, în perioada anilor 1873–1890, pe un cântăreţ/

cobzar, cam cretin, căci suferea de epilepsie, şi căruia i se zicea Ionică Frumosu.

A rămas de la el un cântec pomenind de nişte crunte alegeri parlamentare:

„Popa Tache, und' te duci
Numa'n halat şi papuci?
Mă duc, taică-n mahalale
Ca s-adun la haimanale,
Zidăraşi şi dulgheraşi
Că sunt buni de ciomăgaşi
[…]
Pe la *Şapte Nuci*
Bătăi cu măciuci,
Junele Missir
Suge la clondir,
Petre Grădişteanu
Îi trage cu borcanu',
Beizadea Mitică
Găsi oala mică" etc.

S-ar putea ca versiunea pe care a ţinut-o minte mama ca fiind a lui Barbu Lăutaru să fie mai veche şi cea a lui Ionică Frumosu să fie o combinaţie mai tardivă, cu alt prilej, în alt context.

Petrache Grădişteanu a fost căsătorit de patru ori. Prima lui soţie, Nyca Nenciu, a fost o apariţie destul de neaşteptată în „lumea" lui. Era fiica unui bogătaş craiovean, cică originar din Bulgaria – numele sună însă românesc. Am o fotografie a ei în vechiul album pe care-l pomenii, care nu ne revelează însă frumuseţea ei atât de lăudată. Alecsandri, care se pricepea la femei frumoase, i-a dedicat *Legenda rândunicăi*[134].

Pesemne că era mai curând, cum zicem azi, *sexy*, decât frumuseţe clasică. Oricum, Petrache era foarte îndrăgostit de ea.

Nyka, mult după divorţul ei, la bătrâneţe, i-a povestit mamei – care păstrase afecţiune pentru ea şi o vizita regulat, cum, odată, când Petrache câştigase la un proces suma enormă de 3 000 de lei (lei-aur, egali cu francii francezi, la o vreme când un salariu lunar mediu al unui inginer sau profesor era de vreo 150 de lei!), venise acasă şi îngenunchease în faţa ei, îi vărsase în poală cei trei mii de franci, pentru poftelile ei!

Recepţiile ei trebuie să fi părut însă unora cam decoltate, aşa că, într-un an, Petre Grădişteanu şi soţia nu au mai fost invitaţi la recepţia anuală de la Curte. De unde a ieşit un scandal, Petrache vrând să-l provoace în duel pe şeful Protocolului, scandal potolit cu greu. Dar pesemne că şi nenea Petrache va fi avut cu vremea unele îndoieli asupra purităţii nevestei şi s-a ajuns la divorţ.

Nostim, în ce mă priveşte, e că Nyka, după un timp, s-a remăritat cu celălalt unchi al meu (*grand-oncle*), Alexandru Djuvara, fratele mai mic al bunicului meu, Trandafir! Alexandru aparţinea altui cerc social, dar era, ca Petrache, mare avocat, mare orator parlamentar şi – la fel – mare amator de femei… Dar nici de data aceasta n-a ţinut măritişul prea mult. După vreo 6–7 ani, Alexandru a început (mi-a povestit mama) să se teamă că Nyka voia să-l otrăvească! Şi nu mai mânca decât ouă fierte… Alt divorţ.

În cele din urmă, Nyka a făcut o căsătorie aşezată, de lungă durată, cu magistratul Teodor Căpitanovici, care a ajuns viceguvernator al Băncii Naţionale. El a fost omul

însărcinat, în 1916, să transporte tezaurul naţional la Moscova! Aceşti Căpitanovici erau macedoneni, iar fratele magistratului, Constantin, şi-a românizat numele în Căpităneanu şi a fost multă vreme, ca locotenent-colonel, şeful Serviciului Geodezic al Armatei. Căsătorit, la Paris, cu o nobilă scoţiană din clanul Douglas-Grey, a fost tatăl simpaticului colonel Douglas Căpităneanu, care, luând pe Elisabeta Hagi-Moscu, ne-a devenit astfel rudă. Fiul său, Nicky, căpitan la 4 Roşiori, va muri, ca şi vărul meu – şi al lui – Robert de Reineck, în noiembrie 1942, la încercuirea Stalingradului.

A doua căsătorie a lui Petrache, cu Elena Otetelişanu, a fost de mai lungă durată şi i-a dat o fată, Marie-Jeanne, şi frumoasă, şi talentată. Multă vreme, maică-mea şi sora ei mai mică, Jeana, s-au dus câteva săptămâni, în fiecare vară, la Merişani, unde Elena Otetelişanu Grădişteanu avea un conac şi un parc mare.[135]

Nici această mai lungă căsnicie n-a ţinut până la moarte. Bănuiesc că iniţiativa divorţului a venit de astă dată de la Elena. Limba de viperă a lui Constantin Argetoianu (care era fiul unei vere a Elenei, Constanţa Otetelişanu), îl face cu ou şi cu oţet pe Petrache Grădişteanu, pentru atitudinea lui ultranaţionalistă, dar adăugând şi că „era bolnav, putred de bolnav“ – amănunt pe care trebuie să-l fi aflat din familia Otetelişanu.

Probabil că Petrache, ca atâţia din contemporanii lui, trebuie să fi avut sifilis şi, îngrijindu-se necontenit, să fi dus totuşi în continuare o viaţă aventuroasă până la bătrâneţe. Cunoaştem atâtea cazuri similare şi la noi, şi în Occident. În Franţa, cei mai des pomeniţi sunt Alphonse Daudet şi Guy de Maupassant (care a şi murit în stare de demenţă).

Petrache s-a căsătorit a treia oară cu Maria Piteşteanu, din boieri mai mărunţi. Mama a apucat-o şi pe aceasta, de unde s-a întâmplat să-i cunoască nepoata, Aretia, care va fi soţia lui Gheorghe Tătărescu şi va lăsa un nume, fiind cea care s-a luptat ca să ne aducă opere de ale lui Brâncuşi la Târgu Jiu. Nu ţin minte de cum a luat sfârşit şi această a treia uniune, fapt e însă că neastâmpăratul bătrân, bolnav şi spitalizat la Sinaia, a găsit cu cale să se însoare la 80 de ani pentru a patra oară, cu infirmiera lui, Maria Ştefănescu; într-o genealogie a Grădiştenilor întocmită de cunoscutul amator de genealogie, inginerul Ferdinand Bartsch, şi care mi-a fost dată de Miki Rădulescu, am găsit-o însemnată Ştefănescu-Savigny. N-am dibuit care i-a fost sursa de informaţie.

Nenea Petrache a murit în 1921, la 80 sau 82 de ani, anul naşterii variind în documente – poate, ca şi Vasile Alecsandri, să se fi îmbătrânit cu doi ani, în vremea studiilor în Franţa, din pricina vreunei limite de vârstă şcolară.

*

Petrache a avut, de tânăr, o intensă activitate politică şi culturală. De tendinţă liberală, ca şi unchiul său Grigore, omul de la 1848, ca şi acesta, n-a simpatizat însă cu Brătienii. Pe de altă parte, mama-mi spunea că a rămas toată viaţa „cuzist“, adică un adversar al răsturnării

lui Cuza şi a aducerii domnului străin. De aici, poate, relaţiile ambigue pe care le-a avut tot timpul cu Carol I. El a povestit de pildă în familie că odată, cu prilejul unei crize guvernamentale, regele l-ar fi întrebat de ce nu vrea să intre în guvern. I-ar fi răspuns, pe nemţeşte: „Sire, nu vreau să mă arate lumea cu degetul pe stradă, zicând «Noch ein Esel!»“

(Încă un măgar, adică un prost – că nemţii, ca şi franţujii, dovedind o mult mai slabă cunoştinţă a psihologiei animalice, îi zic prostului *Esel*, respectiv *âne*, pe când românul îl face bou! Măgarul nu-i prost, e doar… măgar: zvârle în lături când treci neprevenit pe lângă el. Acum, o fi ştiind el, sărmanul, de ce zvârle în bruta de stăpân… Dar stăpânul îl face „măgar“.)

Totuşi îl găsim pe Petre Grădişteanu, când era senator, alături de regele Carol la 5/17 iunie 1883, la Iaşi, cu prilejul inaugurării statuii lui Ştefan cel Mare. A doua zi, la un banchet la Teatrul Naţional, în prezenţa regelui, Petrache ţine un discurs care a rămas vestit, dat fiind că a fost la originea unui incident diplomatic, o frază din discursul lui provocând o reacţie vie din partea împăratului Franz Joseph al Austro-Ungariei. Întrucât nu ni s-a păstrat o stenogramă a discursului, trebuie să ne luăm după raportări ulterioare ale unor asistenţi la banchet. Cele două versiuni care se citează de obicei şi care sunt destul de deosebite, sunt:

1. „Coroana Majestăţii Tale e frumoasă, Sire, dar îi lipsesc câteva perle. Fie ca într-o zi să le aibă.“

2. „Majestatea Voastră va recăpăta pietrele scumpe care mai lipsesc din coroana lui Ştefan cel Mare“…

Mie îmi pare mai apropiată prima de stilul lui nenea Petrache şi mai susceptibilă să fi iritat cabinetul de la Viena. În „coroana lui Ştefan cel Mare“ nu figura perla „Transilvania“! Pe de altă parte, dacă e adevărat ce spun unii, că era filorus, n-a făcut desigur aluzie la Basarabia.

Oricum o fi, fraza a fost interpretată la Viena ca o aluzie la unirea Transilvaniei cu România, şi Franz Joseph a protestat energic pe lângă regele Carol. Şi regele, şi Brătianu trebuie să fi fost foarte incomodaţi de această „ieşire“ publică a senatorului, la un moment când pregăteau în mare taină iscălirea unui tratat de alianţă cu Austro-Ungaria şi Germania; ceea ce a şi avut loc la Viena în chiar anul acela, 1883 la 18/30 octombrie; tratat reînnoit periodic şi rămas în vigoare până la intrarea noastră în război: în 1916, alături de coaliţia adversă.

Se cuvine aici să relev că în 1876, în *Revista literară şi sciinţifică*, în rubrica „Studii constituţionale“, apăruse, la momentul unei mari agitaţii în Parlament în jurul problemei inviolabilităţii principelui, un articol intitulat „Inviolabilitatea Domnului“ şi semnat Petru Grădişteanu. Regretând mai întâi că nu aveam încă o catedră de drept constituţional, iată cum prezintă autorul problema:

„Cestiunea […] s-ar putea formula astfel: *Într-o ţară constituţională se poate pune în discuţiune persoana şi actele Principelui?*“

Răspunzând, evocă întâi articolul 92 din constituţie care consacra principiul *inviolabilităţii domnului*, după modelul constituţiei belgiene. Interpretează însă termenul, după lungi comentarii, în sensul că inviolabilitatea nu priveşte decât interzicerea de a târî pe suveran în faţa Justiţiei, dar nu-l scuteşte de posibilitatea de a fi criticat de fiecare cetăţean şi de toată naţiunea şi – dat fiind că în cazul nostru nu era domn ereditar dintr-o veche dinastie, ci domn străin ales – să i se poată retrage încrederea. Concluzia e destul de caracteristică atitudinii lui Petrache Grădişteanu faţă de Carol I.

În Parlament, Petrache a fost mereu activ. În deceniul 1890 depune în Senat o propunere pentru „Reforma câtorva dispoziţiuni din Codul de Procedură Penală“, propunere care e publicată în *Monitorul Oficial*, care redă, pe 20 de coloane, lunga prezentare a proiectului în şedinţa Senatului din 14 ianuarie 1891. Petrache îşi dovedea iar, aici, tendinţele sale liberale inspirate din legislaţii occidentale. N-am căutat să ştiu care a fost soarta propunerilor sale, că ne-am fi pierdut în amănunte prea tehnice.

*

Dacă Petre Grădişteanu e încă pomenit azi în anumite lucrări şi chiar în dispute ziaristice recente, nu e din pricina opţiunilor sale politice, ci din cauza implicării sale în dispute literare, în special în înfruntările sale cu Titu Maiorescu. El a fost într-adevăr, în anii 1873–1876, administratorul unei publicaţii, *Revista contimporană*, apărută ca tribună adversă faţă de curentul junimist şi de revista *Convorbiri literare*, precum şi de persoana lui Maiorescu. Din cauza duelului publicistic între acesta şi Petru Grădişteanu apare fotografia lui în *Istoria literaturii române* a lui Călinescu, cu legenda „O victimă a lui Maiorescu“. A colaborat la acea revistă un mare număr de scriitori ostili curentului junimist, sau doar iritaţi de dogmatismul lui Maiorescu, ca de pildă Vasile Alecsandri, Esarcu, D. Aug. Laurian, Pantazi Ghica, Alexandru Papadopol-Calimah etc.

În numărul *Revistei contimporane* din „1 Martiŭ“ 1873 apărea un articol de 16 pagini al lui Petre Grădişteanu, care începea astfel:

„În *beţia de cuvinte* din *Convorbirile* de la 1 maiŭ, D. T.L. Maiorescu se crede autorizat a grămădi pe toţi «20, 30, seaŭ şi 40 de colaboriredactori» ai *Revistei con-timporane* şi a'i condemna ca descendenţi ai maimuţe-lor – dupe teoria lui Darwin […]. Nu relevez necuviinţa acestor expresiuni – stilul e omul…“

Mai grav însă e că spre sfârşitul aceluiaşi articol, Petre Grădişteanu critică aspru şi poezia lui Eminescu *Egipetul*, poezie de tinereţe, care e într-adevăr una dintre cele mai criticabile ale lui, relevând numărul mare de „licenţe poetice“ şi de invenţii de forme gramaticale. Nu ştiu dacă-şi va fi schimbat părerea mai târziu, odată cu apariţia marilor opere de maturitate ale lui Eminescu,

cum s-a întâmplat, de pildă, cu celălalt unchi al meu (*grand oncle*), Alexandru Djuvara, care făcuse întâi parte din cenaclul lui Macedonski, dar, când a descoperit într-o mică publicaţie românească de la Viena *Luceafărul*, a fost primul care l-a publicat în ţară, într-o foaie de la Brăila, cu câteva luni înainte de Maiorescu (şi, bineînţeles, fără intervenţiile în text pe care şi le-a permis Maiorescu, „Marele Patron", comportându-se ca un dascăl care face observaţiuni şi pune note la lucrarea unui elev).

Petre Grădişteanu s-a prezentat în diverse publicaţiuni nu numai ca un critic, ci şi ca literator. În mai multe numere din *Revista contimporană* din 1874 publică de pildă o comedie, dedicată lui Vasile Alecsandri, *Revizorul*, imitată după Gogol – într-un cadru românesc şi bineînţeles cu nume de-ale noastre. Preocupările lui literare l-au adus a fi un timp şi director al Teatrului Naţional.

S-ar putea ca animozitatea lui Petre Grădişteanu faţă de Eminescu să fie, înainte de toate, cea a mai vârstnicului publicist liberal împotriva înflăcăratului tânăr ziarist ultraconservator. Oricum ar fi, critica din *Revista contimporană* va fi amintită până în zilele noastre, situându-l pe nenea Petrache printre criticii lui Eminescu. În a sa *Istoria critică a literaturii române*, Nicolae Manolescu, aducând vorba de recentele reacţii contestatare ale formulei „Eminescu – Poet Naţional"[136], scrie: „Problema nu e atât dacă au dreptate (evident nu au), cât că au simţit nevoia unei contestaţii de care Eminescu n-a mai avut parte de pe vremea *Revistei contimporane* a lui Petre Grădişteanu, cu un veac şi un sfert înainte."

Manolescu relevă apoi extraordinara violenţă a protestelor izbucnite din toate părţile împotriva contestatarilor din *Dilema*. Voi adăuga şi eu că am citit de curând, într-o publicaţie, un lung rechizitoriu pe două pagini împotriva „trădătorilor de neam" care fac jocul unui complot internaţional împotriva culturii noastre. Se susţine teza că Eminescu n-a fost nicicum bolnav, ci victima unei sinistre maşinaţiuni uneltite de iudeo-masoneria internaţională. Telegrama către Maiorescu a lui P.P. Carp (îngrijorat de efectele politice pe care le aveau la Viena violentele atacuri din ziarul conservator *Timpul* sub semnătura lui Eminescu): „Mai potoliţi-l pe Eminescu", e interpretată ca însemnând: „Pregătiţi mai grabnic moartea lui Eminescu!" E de prisos să subliniez inepţia unor astfel de interpretări.

În acelaşi context, Petre Grădişteanu e arătat ca agent plătit al ruşilor. În faţa atâtor extravaganţe, nu m-ar mira ca mâine-poimâine să apară şi el, în asemenea foi, cot la cot cu adversarii săi politici Carp şi Maiorescu, ca unul dintre „asasinii" lui Eminescu…

*

În tot timpul Primului Război Mondial, când ţara păşeşte în sfârşit pe calea pe care Petrache Grădişteanu a dorit-o pasionat toată viaţa, bătrân şi bolnav, nu se mai aude de el. Mi-l închipui murind ca Giovanni Drogo, eroul lui Dino Buzzati din *Deşertul tătarilor*…

Ultima generaţie: copiii lui Nicolae şi Petrache Grădişteanu

Nicolae a avut, cum am zis, cinci copii, patru fete şi un băiat, în ordinea următoare: Constanţa, 1879, Adelaida-Ana (Nyka), 1880, Scarlat, 1882, Elena Ecaterina (Tinca), 1883, Ioana, 1886. Marie-Jeanne a lui Petrache s-a născut în 1890, dar strânsa afecţiune dintre ea şi vara ei primară Ioana (Jeana) a făcut ca trio-ul Tinca–Jeana–Marie-Jeanne să fie ca surori nedespărţite.

Constanţa s-a măritat în 1910 cu baronul Alexandru de Reineck (*oncle Alec* pentru mine).

> Un tânăr ofiţer prusac, Eduard von Reineck, a venit în 1821, ca Lord Byron şi atâţia alţi occidentali entuziasmaţi de răscoala grecilor împotriva turcilor, la Missolonghi asediat – credeau toţi că grecii din vremea lor, după o mie de ani de imperiu bizantin şi patru sute de ani de paşalâc turcesc, erau încă grecii lui Leonidas şi ai lui Pericle. Reineck luptă la Missolonghi alături de Alexandru Mavrocordat. După intervenţia occidentalilor şi instaurarea unui regat, cu bavarezul Otto I, Reineck a rămas în Grecia, deţinând, cu competenţă, mai multe slujbe înalte. Se însurase cu o soră a lui Mavrocordat137. Doi dintre cei cinci copii ai lor, Alexandru şi Kimon, gândind pesemne că pământul din Ţara Românească era mai mănos decât stâncile din Grecia, s-au stabilit la noi. Din Kimon s-a tras o întreagă familie care, pe trei generaţii, s-a înrudit cu o seamă de neamuri boiereşti de la noi, Cârlova, Grădişteanu, Suţu, Ştirbei, Ghica etc.

Fiul mai mare al lui Kimon, Alexandru, soţul mătuşii mele, n-a fost pentru Constanţa o alegere fericită. Înalt, chipeş, tip germanic (un frate al lui, pe care l-am apucat, era negricios ca Mavrocordaţii!), a fost un pierde-vară de o pedanterie aproape de ridicol. Ranetti, care-l cunoscuse la Aubomobil Clubul Român, i-a dedicat următorul catren:

> „Elegant, scos din cutie,
> Echipat pentru salon,
> Capul sus, irezistibil,
> Intră'n Club domnu' baron."

Fără un sfanţ, a aşteptat până peste vârsta de 60 de ani ca să moară maică-sa, moşiereasa Maria Ştefanopol, ca s-o moştenească… şi să mănânce în doi ani, în chefuri, averea ce-i mai rămăsese după marea expropriere; că, pe deasupra, era şi pederast.

Constanţa, cu bărbatu-său şi fiul lor Robert, născut în 1911, a trăit în tot răstimpul dintre cele două războaie pe seama surorilor ei. Au locuit întâi, vreme de vreo 15 ani, în conacul, plin pentru mine de dulci amintiri din copilărie, pe care şi-l clădise colonelul Grădişteanu prin anii 1880 la Câmpina, în mijlocul unei mari grădini povârnite spre cursul Prahovei. Din 1931 sau 1932, în timpul marii crize economice, i-a luat Nyka, care era foarte legată de Constanţa, în conacul ei de la Găeşti.

> Robert, care în copilărie se arătase dificil de caracter (parcă-l mai aud, când avea vreo 10 ani, ţipând la mama, care alerga să-l prindă în grădina de la Câmpina, după ce făcuse nu mai ştiu ce boacănă: „Eşti cea mai îndrăcită dintre Grădiştence… Arde-te-ar focul şi terciul mămăligii!…", până l-a înşfăcat mama şi l-a băgat în baie sub un duş rece). A făcut, după liceu, fără entuziasm, o licenţă în drept. Dar, când au început concentrările în armată în 1939–1940, s-a dovedit, ca sublocotenent de rezervă la 4 Roşiori, un ofiţer de o dârzenie şi un curaj extraordinare. N-a vrut să ia nici o zi de

repaus din prima zi de război şi până în noiembrie 1942, la încercuirea Stalingradului, când regimentul său a fost înconjurat de tancurile sovietice. Iar când a luat hotărârea colonelul regimentului, în faţa situaţiei fără ieşire, să transmită dramaticul ordin „Fiecare pe socoteala lui!“, mi-a raportat în 1990 sau 1991 comandantul său direct, maiorul Dinu Vasiliu, că Robert n-a urmat îndemnul, ci văzând sosirea unui tun-purtat german, venit (ajutor derizoriu) să înfrunte tancurile, Robert, ieşind din groapa sa individuală, a alergat să-i asiste pe nemţi, şi Vasiliu l-a văzut atunci căzând rănit. Nu s-a mai ştiut nimic de atunci şi toate încercările ulterioare de a-i cunoaşte soarta au rămas zadarnice: am încercat şi eu, odată ajuns în Occident, să am informaţii prin Crucea Roşie Internaţională. Sovieticii n-au răspuns niciodată. Constanţa a visat până la moartea ei, în 1970, la 91 de ani, că fiul ei mai trăia poate undeva în Siberia…

Nyka, a doua născută, s-a căsătorit prima, în 1905, la 24 de ani, şi singura care să fi făcut o căsătorie din interes – nu atât din interes personal, cât pentru mica lor familie. Cea mai energică şi ambiţioasă dintre cei cinci, vedea deja la fratele ei, pe care-l adora, semnele prevestitoare ale unei teribile maladii; apoi considera că, pentru vremea lor, cele patru fete n-aveau zestre atrăgătoare. A hotărât deci să se mărite ea cu un bogătaş şi l-a luat pe Constantin Alexandrescu, din Alexandreştii zişi Cafegibaşa.[138]

Un Nicolae Alexandrescu, născut în 1800, copil sărac, înzestrat însă cu o voce frumoasă, s-a întâmplat să cânte odată sub ferestrele marelui ban Grigore Ghica. Acesta, ajuns domn în 1822, l-a chemat la Curte, să-l audă cât mai des, şi i-a dat o slujbă de mic boier, inspirată din model turcesc, „Cafegibaşa“, cel ce are grijă de pregătirea cafelelor pentru Vodă la orice oră din zi şi din noapte. Pe urmă l-a făcut medelnicer, iar mai târziu, după căderea şi moartea lui Ghica, a ajuns şi paharnic, apoi clucer, dar a păstrat mai departe denumirea de Cafegibaşa, pe care au moştenit-o şi urmaşii lui. În scurtul răstimp al domniei lui Grigore Ghica, Nicolae a izbutit, prin favoarea domnului, să strângă o avere considerabilă în moşii. Şi, cum se întâmplă uneori cu acei boieri făcuţi peste noapte din nimic, a fost de o duritate nemaipomenită cu ţăranii de pe moşiile lui, în aşa măsură încât – lucru rarisim la noi – în aprilie 1860 a fost ucis de şase ţărani care l-au împuşcat în trăsura lui pe când se întorcea de la una dintre moşiile sale. Unchiul meu, nepotul lui de fiu (pentru mine *oncle Costică*), nu mi-a pomenit niciodată nimic de această dramă, am aflat-o de la alţii. El a păstrat însă întotdeauna un fel de sfială faţă de ţărani, pe când, în contrast, Nyka vorbea mereu de ţăranii ei dragi… Când îmi făceam serviciul militar, în iarna 1940–1941, în timpul unei manevre, am descoperit pe harta noastră, undeva între Bilciureşti şi Târgovişte, locul zis „Crucea Cafegiului“.

Copiii lui Nicolae Cafegibaşa au făcut căsătorii în boierime. Ion, al doilea fiu, a luat-o pe Anicuţa Lenş (sau de Linche) şi patru copii ai lor au intrat în „familii mari“ (Lahovari, Suţu, Răctivanu, Grădişteanu, Otetelişanu).

Bietul unchiu Costică a fost un om blând, pe care Nyka l-a dominat cu totul. Când au venit vremile grele de după Primul Război Mondial şi de după marea expropriere, cu toate că din miile de hectare pe care le moştenise nu-i rămăseseră decât vreo 300, el a acceptat să întreţină şi pe cumnatul său Scarlat, bolnav, şi trio-ul Reineck. Mie mi s-a părut dintotdeauna cam ridicol. Copiii sunt nemiloşi. Purta barbă şi monoclu şi era stângaci în mers şi în gesturi. Mi-aduc aminte ce întristat a fost când, pe la sfârşitul anilor 1920, i-a fost refuzată intrarea la Jockey Club, cu toate că avea acolo un văr primar Florescu şi probabil şi alte rude – sau poate tocmai de aceea…

Era, bineînţeles, complexat de numele său prea burghez şi în schimb tare mândru de numele mamei sale, *de Linche*. Poseda un frumos

album, alcătuit prin anii 1840 de un cunoscut genealogist francez, care-i trăgea din conţii de Linche de Moissac. Ce se ştia până atunci e că doi fraţi *Linchou* (forma provensală a numelui) veniseră la Constantinopol pe la 1750 ca să facă avere. Ambasadorul Franţei i-a angajat ca secretari francezi, pe François-Thomas, al lui Constantin Vodă Racoviţă, în Moldova, pe Jean-Baptiste, al lui Alexandru Vodă Ipsilanti, în Muntenia. Primul, încumetându-se (că-l întovărăşise Racoviţă la intrigile politice care au dus, în 1772, la prima sfârtecare a Poloniei între Rusia, Prusia şi Austria) să se amestece în marea politică, mergând la Constantinopol ca să încerce să-l înscăuneze din nou pe Constantin Vodă, mazilit în 1757, rezultatul a fost decapitarea lui, la 1760, de către turci, nimerindu-se atunci ca Poarta să fie supărată că Franţa îşi răsturnase alianţele; în loc să mai lupte ca de veacuri împotriva casei de Austria, se aliase, din 1756, cu aceasta împotriva Prusiei! François-Thomas căzuse victimă nevinovată a acestei răsturnări a alianţelor.

În schimb, Jean-Baptiste, rămas la Bucureşti, a agonisit o imensă avere. Fiul său, Filip Lenş, sau *de Linche*, s-a dus la Paris şi, pe bani grei, a căpătat de la cel mai renumit genealogist al timpului, Borel d'Hauterive, o superbă genealogie care-i făcea într-adevăr descendenţi din conţii de Linche de Moissac, de la Marsilia. Aşa că bietul *oncle Costică* se considera, de bună credinţă, coborâtor din conţi francezi şi, când mergea prin străinătăţi, iscălea

C. Alexandresko
de Linche.

S-a dovedit însă de atunci[139], prin lucrarea unui cercetător francez, între cele două războaie[140], că acei Linchou care au ajuns la Constantinopol şi în Principatele Române se trăgeau în realitate dintr-un pirat nord-african, probabil algerian (franţujii le ziceau *barbaresques*), capturat şi ajuns în mâinile unui conte de Linche (Linchou). Trecut la catolicism cu numele de Jean, a preluat şi numele stăpânului. După două generaţii, cu căsnicii burgheze de la Marsilia, îi avem pe cei doi Linchou de la noi – pe când vechea familie contală se stingea în Franţa.

Tante Nyka era o femeie extraordinară. Micuţă şi subţire de ai fi crezut că o răstoarnă şi vântul, era de o energie de bărbat neobosit. Când marea expropriere a redus traiul lor luxos de dinainte de război (aveau şi limuzină Rochet-Schneider!), a luat în mână cele două mici moşii ce le rămăseseră, la Găeşti şi la Cojasca, şi, sculată din zori, în cizme, pe jos sau călare, era până seara la câmp, în sat, la grânare, la pogoanele de zarzavat, la gară. Cu vremea ajunsese să nu mai aibă nici o grijă de toaletă, de arăta ca o săracă… Dar să nu fi îndrăznit cineva să nu-i arate respectul datorat unei autentice boieroaice! Ea e bunica eroului din romanul meu semiautobiografic *Însemnările lui*

Gheorghe Milescu.[141]

Mai tânără, se pare că ar fi avut şi câteva aventuri. De! Cu asemenea bărbat, vor fi poate şi mici iertăciuni la Marea Socoteală de Apoi! Eu – după felul cum vorbea despre el – bănuiesc că a avut o scurtă legătură cu faimosul George Mârzescu (ministrul liberal care a interzis partidul comunist), cu toate că era, ca şi bărbatu-său, dar singura din familie, violent de partea fostului Partid Conservator (parcă o mai aud: „Porcii de liberali!“). Am suspectat apoi afecţiunea trainică, neîncetată, pentru Constantin Mavrocordat, soţul divorţat al verişoarei Alexandra Grădişteanu – dar în acest caz să fi fost şi un fel de misiune ce-şi va fi asumat, aceea de a-l lecui de morfinomanie.

Nu cred să o pot evoca mai bine pentru cititor pe mătuşa mea Nyka Alexandrescu, decât transcriind aici în traducere română, scrisoarea pe care mi-a adresat-o France, nevastă-mea, de la Paris, pe când eu eram în Africa, după ce a aflat că murise la Bucureşti Nyka, pe care o cunoscuse chiar din anul nunţii noastre în 1937 şi mai apoi şi până în timpul războiului, şi care fusese persoana din familia mea pe care o îndrăgise cel mai mult. Pe unchiul Costică nu l-a apucat. Murise în 1935. [Scrisoare primită la Niamey la 20 ianuarie 1970]

Dragul meu,

În urma scrisorii pe care am scris-o ieri maică-tii după moartea lui tante Nyka, şi în cursul unei lungi insomnii, mă cufundam din nou în ambianţa trecutului şi mă întrebam de ce în anumite cazuri putem reda viaţă unor vechi amintiri scăldându-le în atmosfera lor de prospeţime şi de culoare a vremii, pe când alte evenimente care ar fi putut să însemne mai mult se înconjoară de un nimb cenuşiu cum trebuie să fie praful de pe lună.

Acest lung prolog, ca să-ţi spun că Găeşti a păstrat pentru mine tot farmecul, şi cum să mi-l explic? Dacă, după metodele actuale, ai diseca totul, ce putea găsi un locuitor al Parisului în acel sat, în acea casă mică, nu confortabilă, nici foarte curată (adu-ţi aminte de bucătărie), nici măcar tipic românească, cum era vechiul conac al familiei tale.

Şi totuşi această locuinţă veche, unde totul mirosea puţin a mucegai, unde obloanele erau totdeauna închise din cauza căldurii, unde sunetele-ţi veneau parcă filtrate, răspândea un ce misterios – tribul familiei adunat sub acoperişul ei, compus din fiinţe pe cât de stranii, tot atât de anacronice: bătrânul unchi Alexandru de Reineck, bătrân pederast mereu fără un sfanţ, preţios în sensul vechi al cuvântului, nepăsător la cei dimprejur, biata tante Constance, personaj şters, timorat, care nu trăia decât pentru şi prin fiul ei, oncle Constantin [Mavrocordat], mare senior ruinat, copil răsfăţat al lui tante Nyka, totul mânat de această extraordinară femeiuşcă pe care o suflare ar fi putut-o răsturna, dar în stare să stea pe câmp ceasuri de-a lungul, în picioare sub un soare dogorâtor şi care se întorcea seara cenuşie de praf.

O notă de veselie în timpul marilor vacanţe o aducea un cuplu de tineri, dintre care soţia venită de la Paris descoperea poezia malurilor Argeşului şi părea plină de bunăvoinţă ca să se asimileze clanului.

Toată lumea se regăsea seara în jurul unei lămpi fumegânde ca să asculte pe tante Nyka povestindu-şi viaţa de fostă orăşeancă, în „palasuri“ din capitale europene, îmbrăcată de mari croitori, asistând la gale de operă cu un bărbat şarmant bineînţeles, pe care-l adora (mai târziu) şi care întreţinea dansatoare de operă, cum se cuvenea oricărui domn pe atunci.

Ce fiinţă captivantă, cu atitudini schimbătoare, câteodată aproape arogantă când un burghez parvenit sau un funcţionar pretenţios părea să nu-i poarte destul respect, alteori aproape umilă şi omenoasă la maximum când un ţăran îi spunea de greutăţile lui.

Naţionalistă la extrem, consecinţă a convingerii că aparţinea clasei care făcuse măreţia României, nu cunoştea nici frica, nici pasivitatea. Iată cum aş schiţa personajul lui tante Nyka micuţei Sandra din Wisconsin [nepoata noastră de fiică, născută cu trei ani înainte].

M-am gândit că vei vrea şi tu să te cufunzi câteva clipe în trecut. Tu ai adăuga şi amintirile tale din adolescenţă, vacanţele, goana ta călare pe Roy [tânărul armăsar de la Găeşti], lecturile care te pasionau, la lumina unei vremi ce nu va mai reveni niciodată.

Hai să nu fim sentimentali […].

Te sărut,
France

*

Cu calităţile, dar şi cu defectele ei, Nyka, prea energică, prea voluntară, şi-a împins fratele şi surorile într-un proces împotriva unchiului lor, Constantin Olănescu, personalitate politică de prim rang, fost ministru conservator, care, pretindea Nyka, ar fi luat o mult prea mare parte din moştenirea Olănescu după moartea, în 1904, a bătrânei Maria Ghica Olănescu, atribuindu-şi toată moşia Găeşti, de mii de hectare şi cu cele două conace – căci, tăind în două parcul, îşi clădise, cu faţada la şosea (Bucureşti–Piteşti), un nou conac (actuala primărie a municipiului Găeşti), lăsând bătrânul conac fratelui său Grigore. Acesta, figură blândă, căsătorit cu Adina Ghica, vară de al doilea (*cousine issue de germain*) cu mama lui Grigore, deci cu soacra ei; fusese şi el senator conservator. Perechea Grigore–Adina, care n-au avut copii, o îndrăgeau pe nepoata lor Tinca, mama mea. Ei au scos-o prima oară din ţară, în lungi călătorii prin Franţa şi Italia, când ea avea 20–21 de ani. Au murit împreună în 1907, în ţară, într-un accident de tren. Mama mi-a spus că-i fuseseră mai dragi decât propriii părinţi.

Acum, din instigaţia şi insistenţa Nykăi, care tocmai era cea mai avută dintre ei prin căsătorie, moştenitorii Grădişteanu au făcut proces lui Constantin Olănescu pentru pretinsa proastă împărţire a moştenirii lui Pană Olănescu, de care dispusese, până la moartea ei, văduva lui, Maria Ghica Olănescu. Din cauză că cele două surori ale lui Constantin (şi mătuşe ale moştenitorilor Grădişteanu), Eliza Cretzianu şi Caterina Butculescu, n-au vrut să mărturisească împotriva fratelui lor, şi că Olănescu a luat pe unii dintre cei mai mari avocaţi ai vremii, cererea moştenitorilor Grădişteanu, după un lung proces, a fost respinsă.

Principalul avocat al lui Costică Olănescu a fost… Alexandru Djuvara, fost şi viitor ministru liberal! I-am găsit pledoaria la Biblioteca Academiei Române. Acesta nu putea să ghicească amănuntul că, favorizând succesul lui Olănescu, o sărăcea şi pe cea care va fi, peste puţini ani, soţia nepotului său Marcel…

Mai adaug alte urmări neprevăzute: mai întâi, marea expropriere din 1918–1922, care a relativizat însemnătatea averii de la Găeşti a ramurei Constantin Olănescu. Apoi faptul că fiul acestuia, Dinu Olănescu, diplomat de carieră, căsătorit cu Ioana Lahovary, sora Martei Bibescu, n-a iubit destul conacul secular al familiei ca să cuteze să-l întreţină şi acum, cu mai puţină moşie; şi, după divorţul său de Ioana Lahovary, l-a vândut unui măcelar bogat. Acesta, la scurtă vreme, l-a vândut avocatului Alexandrini, care la rândul lui, în anii 1930, l-a vândut inginerului petrolist britanic Bolton. Acesta şi-a permis modificări arhitecturale fără legătură cu stilul vechi românesc, inclusiv flancarea casei cu o înaltă campanilă de gen italian. În timpul celui de al Doilea Război Mondial, nemţii au confiscat această proprietate britanică. După care sovieticii au

confiscat această posesiune germană… În vremea comunistă, conacul a devenit instituţie pentru copiii bastarzi, în special din tată african sau coreean etc., clădindu-se, aproape lipite de casă, alte săli şi dormitoare. Azi, această mică bijuterie, acest model de casă boierească munteană din secolele XVIII–XIX142, cu ziduri de un metru şi ferestruici de apărare împotriva haiducilor sau pasvangiilor, e de nerecunoscut, iar parcul, cu superba alee de copaci mari ducând până la poartă, nu e decât o jalnică amintire.

Pentru a încheia tabloul acestei ramuri a Olăneştilor, adaug că fiul lui Dinu Olănescu şi al Ioanei Lahovary, care mi-ar veni văr de al doilea (*cousin issu de germain*), devenit francezul Jean Olanesco, a murit în armata franceză, în cursul marelui atac german din mai–iunie 1940.

Când am intrat şi noi în război în iunie 1941, Nyka, la 60 de ani, s-a angajat infirmieră militară, ca şi în Primul Război Mondial; îngrijea de răniţii de la spitalul din Găeşti şi era în stare să stea toată noaptea la gară, nedormită, ca să servească mâncare caldă soldaţilor în drum spre front sau întorşi la vatră.

În 1945 a venit prima confiscare de moşie care, din 180 de hectare la Găeşti şi 120 la Cojasca, i-a lăsat sub 50. În 1948 a venit confiscarea totală, însoţită de o descindere în mijlocul nopţii pentru a o deporta la 150 de kilometri, doar cu o manta peste cămaşa de noapte. Tot ce era în casă a pierit, confiscat şi mai ales prădat. Atunci s-a pierdut şi scrisoarea ţarului Nicolae I către văduva Poroineanului căzut în 1828 ca ofiţer rus (tatăl Mariei Iancu Grădişteanu) – de care am vorbit mai sus. O săteancă din Găeşti care a asistat întâmplător la brutala ridicare a bătrânei boieroaice a luat tiptil cele două inele ale ei de pe mescioara de noapte şi, câteva săptămâni mai târziu, când a aflat în ce oraş fusese deportată, i le-a adus. Au fost şi gesturi din acestea, slavă Domnului, spre cinstea neamului.

După mai multe cereri şi lungi insistenţe, Nyka a obţinut să fie mutată la Rucăr, unde (cum voi arăta îndată) izbutise să-l aşeze pe fratele ei bolnav, la coaforul Spiridon. Rolurile erau de acum inversate, nu mai putea ea plăti întreţinerea fratelui, era ea întreţinută de bravul Spiridon. S-a străduit să se răscumpere pe cât se putea, dând lecţii de franceză şi de germană copiilor lui Spiridon şi mai multor tineri din Rucăr. Când m-am întors în ţară în 1990, o doamnă din Rucăr m-a căutat ca să-şi exprime barem mie, nepotului, recunoştinţa ei faţă de bătrâna boieroaică prigonită, care o învăţase pe ea franţuzeşte. Cunosc şi alte cazuri similare de transmisiune a unor ştiinţe şi a unui stil de către bătrâne doamne din fosta „societate“.

Când a avut Nyka 90 de ani şi s-a apropiat ceasul morţii, a venit fratele meu Răzvan de a internat-o într-un spital la Bucureşti. Ea protesta mereu pe lângă doctori: „Lăsaţi-mă să mor!“, până s-a stins, cu nobleţe de suflet, cum fusese toată viaţa.

Scarlat (1882–1960), al treilea născut şi singurul băiat, trebuie că a

arătat de tânăr anumite semne îngrijorătoare privitor la echilibrul său psihic, dacă judec după grija ce a avut de el soră-sa Nyka, cu doi ani mai mare şi care avea pentru el cea mai mare afecţiune, precum şi după o fotografie a lui dinainte de 1914, unde parcă văd o privire turbure. A făcut totuşi o licenţă în drept şi a ieşit din serviciul militar sublocotenent de cavalerie. A avut însă o criză de paranoia din primele zile ale războiului, în 1916, pe front. A fost nevoie pesemne de mari sforţări pentru a se dovedi că era un caz medical şi a nu fi considerat dezertor. Mama l-a luat cu dânsa când s-a refugiat în Moldova cu copiii, alături de tata, care era căpitan la Geniu şi subdirector al Armamentului pe ţară. Am povestit în *Amintirile* mele odiseea noastră, din Rusia până în Franţa şi până în Elveţia, unde mama l-a internat într-un sanatoriu specializat în boli psihice. În mai bine de un an cât a stat acolo, până la sfârşitul războiului, nu s-a obţinut nici o vindecare. Când s-a putut, a venit Nyka de l-a adus în ţară.

Îl ţin minte, bineînţeles, de când eram copil, la Câmpina şi la Bucureşti. Nyka refuza categoric să-l interneze din cauza proastei reputaţii a spitalelor noastre specializate, „casele de nebuni“… Nouă, copiilor, ne era însă frică de el, iar mama şi Constanţa erau îngrijorate pentru copiii lor.

Şi totuşi, îmi aduc aminte că, pe când aveam şase ani şi ne aflam în căsuţa pe care mama o cumpărase în Fundătura Dr. Sergiu (din cartierul Buzeşti, dispărută în dărâmăturile ceauşeşti), mama l-a primit câteva zile în casă. Îi dăduse odaia Ioanei (care şedea cu noi, dar lipsea atunci pentru câteva săptămâni) – şi chiar a plecat mama destulă vreme din casă, de am rămas singur cu el, Răzvan, mai mare cu trei ani, fiind ziua la şcoală. M-a luat la el în odaie, m-a aşezat lângă el pe pat şi mi-a citit două poezii. Amândouă erau poeme „groaznice“, *Grui sânger* al lui Alecsandri şi *L’aigle du casque* al lui Victor Hugo – şi mă impresionaseră foarte mult, dar în înţelesul frumos al cuvântului. Şi ţin minte că mi-a spus atunci şi o glumă franţuzească pentru copii; să spui alfabetul recitând: „Le A sort du B, pour prendre le C“… când ajungeai la litera P, dădea: „Le P sort du Q pour prendre l’R“…[143]

Mi-a plăcut grozav – dovadă că o ţin minte după mai bine de 85 de ani!

*

În vara următoare însă, Scarlat a avut noi crize agresive (între altele, altercaţii, din senin, cu ofiţeri în uniformă întâlniţi pe stradă sau în tren – fără îndoială reminiscenţe de traumatisme, ori din copilărie faţă de severitatea tatălui militar, ori desigur şi de superiorii din armată în timpul războiului). După ce a avut o criză şi la Câmpina pe când eram noi, copiii, acolo, s-au speriat şi mama, şi Constanţa,

care au insistat energic pe lângă Nyka să găsească o soluţie pentru a îndepărta definitiv pe bolnav. Aceasta a avut atunci o foarte fericită inspiraţie: l-a rugat pe un fost valet, fecior de casă al ei dinainte de război, Spiridon, care se instalase coafor la Rucăr, de unde era originar, să-l ia acolo pe lângă familia lui şi să-l împiedice să mai plece către Bucureşti sau Câmpina – bineînţeles în schimbul unei sume lunare bine socotite. Formula a funcţionat admirabil şi bietul Scarlat a mai trăit acolo peste 30 de ani o viaţă „normală“. În ultimii 12 ani – cum am spus mai sus – a fost şi Nyka lângă dânsul.

> Cât de normală era ne-o revelează următoarea întâmplare: Scarlat a mers într-o zi în oraş, probabil cu Spiridon, şi au luat o băutură la o cafenea, cu mai mulţi cunoscuţi locali. La un moment dat, unul dintre aceştia văzând şevaliera pe care o purta Scarlat, i-a cerut s-o vadă mai de-aproape. Era un inel foarte frumos, cu o gemă de piatră scumpă, purtând gravate armele Ghiculeştilor, dar de la bunică-sa Maria Ghica Olănescu (ori că Scarlat o fi fost nepotul care-i era cel mai drag, ori că va fi socotit că, dintre toţi nepoţii ei, Grădişteanul era mai vrednic de a purta o şevalieră Ghica decât un Olănescu, un Cretzianu sau un Butculescu). *Zădărnicia zădărniciilor, totul e zădărnicie.* Dumnezeu are tainele lui: şevaliera trebuie că este acum la degetul vreunui burtă-verde de la Câmpulung sau Piteşti… Când s-au sculat de la masă, nimeni nu mai ştia unde e inelul. Mi-e ciudă şi mie, moştenitorul, azi. De n-ar fi decât pentru istoria heraldicii de la noi!…

Că ultimul Grădiştean era „insan“, o ştia toată lumea în societatea bucureşteană, dovadă acea însemnare de mâna lui Mateiu Caragiale în marginea capitolului „Grădişteanu“ din exemplarul lui al cărţii lui Octav-George Lecca, *Familiile boiereşti române:* „Scarlat nebun“[144].

Ecaterina (Tinca) (1883–1977), mama mea, a avut sentimentul că fusese cea mai puţin iubită dintre cei cinci – e, bineînţeles, felul de simţământ foarte subiectiv. (Eu, ca observator din afară, cred că, oricum va fi fost, ambii părinţi n-au fost foarte călduroşi şi, cu siguranţă, colonelul foarte sever, mai cu seamă cu fiu-su, al cărui caracter melancolic şi instabil trebuie să-l fi iritat, nebănuindu-i originea). Constanţa era iubită ca primul copil, Nyka dezmierdată de maică-sa fiindcă-i semăna leit – doar la înfăţişare. Scarlat fiindcă era singurul băiat. Mai târziu, Jeana, ca cea târziu venită, neaşteptat – pe franţuzeşte i se zice *la petite tardillonne*. Când mama a fost băgată internă la institutul secundar de fete al doamnei Bolintineanu, ea l-a luat ca un fel de semn că nu era iubită, când de fapt venea desigur de la constatarea că era cea mai inteligentă. A făcut deci studii secundare, ceea ce nu era încă răspândit pentru fete în anii 1890. Apoi, la cererea ei, a făcut Conservatorul de Muzică, de unde a ieşit, în anul ei, a doua după George Boscoff, care va face carieră de virtuoz şi de compozitor.

Talentul mamei de pianistă în stil romantic a încântat toată tinereţea mea. Chopin era, bineînţeles, de departe preferitul, aşa că un anumit *Impromptu* sau anumite *Nocturne*, când le mai aud cântate în acelaşi stil, îmi scot şi astăzi lacrimi. Dar erau şi bucăţi de Schumann, de Liszt, de Ceaikovski şi nu numai melodii dulcegi. Auzeam adesea

Rapsodia a doua a lui Liszt sau *Primăvara* de Grieg, ale cărei cascade de acorduri violente mă miraseră întâi, pentru o „primăvară“ – până mi-a pomenit mama de torentele năvalnice din munţii Norvegiei la topirea zăpezilor… La Câmpina, apoi la Bucureşti, am mai apucat marele ei pian cu coadă Bösendorfer, pe care a trebuit să-l vândă în 1928.

Tinca s-a căsătorit târziu, la 29 de ani. Ştiu că avusese mai mulţi peţitori, care nu-i fuseseră însă pe plac. E clar că marele ei cusur – aproape singurul – a fost o excesivă mândrie boierească. Coana Anicuţa Lenş (mama lui unchiu' Costică) pe care o vizitam anual de Anul Nou, în camera de la Capşa, pe care copiii ei milionari i-o plăteau cu zgârcenie, şi care avea limba ascuţită, zicea de mama: „Tinca e o snoabă tăcută“… fiindcă într-adevăr mândria ei nu se traducea prin infatuare şi obraznice atitudini exterioare. Ea nu s-a jenat, când eram copil mai măricel, să-mi mărturisească unele visuri pe care le avusese de a lua pe un Ghica, un Bibescu sau un Cantacuzin. În cele din urmă a cedat discretei asiduităţi, de ani de zile, a lui Marcel Djuvara, inginerul ieşit premiant de la Politehnica din Berlin-Charlottenburg, fiu de ministru plenipotenţiar şi nepot de ministru – dar mai cu seamă om de o calitate intelectuală şi sufletească superioare, pe care ea le-a simţit şi, mai târziu, chiar idealizat.

Dar nu mi-a ascuns că pentru lumea ei, încă atunci, Tinca Grădişteanu luând pe Marcel Djuvara făcea o mezalianţă – nu intuia clar că ea aparţinea unei familii care cobora, el uneia care urca… În primii ani de văduvie, ea îşi va mai face cărţi de vizită astfel redactate:

Ecaterina Marcel Djuvara
născută Grădişteanu

ca şi când, în anii '20 ai secolului al XX-lea, „născută Grădişteanu“ ar mai fi însemnat ceva!

La zece luni după nunta mare – la Domniţa Bălaşa, bineînţeles, în prezenţa a *le tout Bucarest* – s-a născut primul băiat (25 noiembrie/8 decembrie 1913). După lungi discuţii pentru a alege numele de botez, tatăl, mama, bunicii, fiecare având altă preferinţă, între prenumele noastre clasice, tata s-a supărat şi a hotărât să-l cheme Răzvan, după piesa lui Hasdeu, *Răzvan şi Vidra*[145]. Apoi, întrucât Marcel, care era atunci administrator-delegat al Societăţii Govora-Călimăneşti (el a construit marele hotel de la Călimăneşti, care mai există şi azi), nu putuse lua concediu, au lăsat copilul timp de trei luni bunicii, mama lui Marcel, şi şi-au făcut, cu întârziere, călătoria de nuntă în Italia.

Când a început marele război în august 1914 şi ţara a optat pentru neutralitatea armată, tata a fost numit director al cimentăriei de la Comarnic, a lui George-Valentin Bibescu, transformată în uzină de

armament (am regăsit de curând procura prin care Bibescu îl însărcina atunci pe tata cu administrarea întregii sale averi). Dar am intrat şi noi în război la 15/28 august 1916, iar trei zile mai târziu mă năşteam eu la Bucureşti, în apartamentul Nykăi Alexandrescu, sub primele bombe ale zeppelinului german. Mama, cu cei doi copii, cu Jeana şi o tânără guvernantă elveţiancă, a urmat în refugiu în Moldova pe tata, mobilizat căpitan la Geniu şi subdirector al Armamentului pe ţară. Apoi, după faza rezistenţei glorioase – Mărăşti, Mărăşeşti, Oituz –, a venit drama prăbuşirii armatei ruseşti şi a restricţiilor de alimente, la limita înfometării, în ce s-a numit „Triunghiul morţii“. Tata a luat atunci hotărârea, riscată, de a-şi trimite mica familie, prin Rusia, în Franţa, unde taică-su, ministru al României la Bruxelles, era refugiat la Le Havre, odată cu guvernul şi Curtea belgiană. Mama a luat cu ea, pe lângă copii, pe sora ei Jeana, pe elveţianca de 20 de ani, *Schwester Frieda* şi pe Scarlat, bolnav – şi s-a dovedit deodată, la 34 de ani, ea care n-avusese până atunci nici o răspundere gospodărească, o femeie de o energie, de o iniţiativă şi de o bărbăţie peste „normă“. Nu voi relata aici odiseea noastră în octombrie 1917 prin Rusia în plină revoluţie şi drumul prin Finlanda, Suedia, Norvegia, Marea Britanie, Franţa, Elveţia… Am povestit această aventură destul de extraordinară şi în *Amintiri din pribegie*[146] şi în mai multe interviuri, nu mă pot opri mai mult şi aici, că aş strica echilibrul acestei „saga“ de familie.

Tata a murit de gripa spaniolă, în timpul cumplitei pandemii, la câteva zile după Armistiţiul din 11 noiembrie 1918. Vestea n-a sosit mamei în Elveţia decât după trei săptămâni.

> E prima amintire a mea, de o precizie cinematografică: mama primindu-ne, pe Răzvan şi pe mine, în odaia ei de hotel de la Montreux, întinsă, cu o batistă pe ochi, pe patul ei, ce-mi pare foarte înalt; se aşază, ne sărută şi ne spune că a murit tata. Pentru Răzvan, de cinci ani, care-l mai ţinea minte, era ceva concret. Pentru mine, la doi ani şi trei luni, era o abstracţie: eram de atunci un copil fără tată, numai cu mamă.

Această mamă, care a trăit singură încă aproape 60 de ani, a fost dăruită atât de exclusiv copiilor ei, atât de afectuoasă – totuşi fără răsfăţare –, străduindu-se mereu să ia toate greutăţile asupra ei şi ferindu-ne pe noi, încât mă întreb acum, după atâta amar de vreme, dacă n-a fost cu exces că nu ne-a pregătit destul pentru capcanele vieţii şi, eventual, şi pentru potrivirea cu soţii cu tendinţe dominatoare.

În 1924, a vândut căsuţa din Fundătura Dr. Sergiu, pe care o cumpărase după ce vânduse cele 50 de hectare ce-i rămăseseră la Taşaul, şi ne-am mutat la Sinaia, la o climă mai prielnică pentru Răzvan care făcuse o gravă pneumonie. Nu stăteam la Sinaia decât iarna, mutându-ne din an în an, de fiecare dată, într-o vilă mai ieftină. În 1928, a hotărât să ne pună interni în Franţa, pentru o mai bună învăţătură şi fiindcă a socotit că-i revenea mai ieftin: bunicul Trandafir îmi plătea mie liceul, la Nisa, unde mergea în fiecare iarnă,

iar pentru Răzvan obţinuse mama o bursă privată. Când venea şi dânsa lângă noi, şedea în pensiuni de mâna a doua. În 1932 ne-am mutat la Paris, Răzvan vrând să facă medicina, şi la Nisa, pe atunci, nu era încă facultate de medicină. La Paris, după studii, ne-am însurat amândoi foarte tineri.

În timpul războiului, pe când eram militar, am luat-o pe mama în apartamentul pe care-l închiriasem pentru mine, France şi fetiţa noastră Domnica. A venit participarea mea la război, apoi „aventura“ mea diplomatică la Stockholm, din 23 august 1944.

Când, în toamna 1947, am ales să nu mă întorc în ţară, ea, cicălită de poliţie, a trebuit să spună că nu mai are nici o legătură cu mine; şi, într-adevăr, nu ne-am mai scris vreme de 16 ani, până când, fiică-mea măritându-se, în 1964, cu un diplomat american, ea a crezut că poate îndrăzni să facă schimb de scrisori cu mine. Apoi, în acelaşi an, a izbutit să obţină, după ani de cereri, să iasă o lună din ţară, ca să mă vadă pe mine la Paris şi pe Domnica măritată. Am povestit şi această întâlnire după 20 de ani de despărţire, în *Amintiri*. N-o mai evoc din nou – ca să nu pice şi aici o lacrimă pe ciorna mea…

Apoi, la 81 de ani, s-a întors în ţară şi a mai trăit 13 ani. A văzut murind, una după alta, pe cele trei surori ale ei, mai cu seamă cea mai mică şi cea mai dragă, Jeana. M-a îndemnat încontinuu, prin scrisori, să încerc să-l aduc pe fratele meu în Africa, fără a ţine seama că rămânea fără nici un sprijin. Şi, într-adevăr, patru ani după ce a plecat Răzvan şi a rămas singură în micul apartament pe care el îl improvizase într-un garaj din cartierul Piaţa Gemeni, săracă, dar fără să se plângă, şi tot mândră şi iubită de toţi în jur, s-a stins la 94 de ani, visând, în ultimele zile, că vine Maica Domnului s-o ia. Nu ştiu dacă visul era înşelător.

Ioana, tante Jeanne (1886–1974), cea mai dragă mamei şi care şi nouă, copiilor, Răzvan şi Neagu, ne-a fost ca o a doua mamă, locuind mai totdeauna cu noi, până am avut eu zece ani şi ea s-a căsătorit, în sfârşit, la 40 de ani. Avea un fizic delicat şi mama tot lăuda frumuseţea ei. Nu ştiu însă dacă era genul de femeie care atrage mai mult pe bărbaţi. Am multe fotografii de ale ei, dar prefer să dau aici[147] unul dintre portretele pe care i le-a făcut Eustaţiu Stoenescu, care a pictat-o de mai multe ori; exemplarul acesta a scăpat, nu mai ştiu prin ce minune, de jafurile din epoca comunistă.

N-am avut cunoştinţă de nici o legătură a ei, în tinereţe, bănuiesc doar, după multe semne, că a fost foarte îndrăgostită de faimosul Tilică Ioanid (avocatul care l-a apărat cu succes pe Codreanu la procesul pentru asasinarea prefectului Manciu), care făcea parte din grupul de prieteni şi intelectuali din jurul Marie-Jeanei Grădişteanu.

Tilică era căsătorit cu Georgeta Guran – o mătuşă a bine-cunoscutului doctor Matei Guran –, care era foarte prietenă cu Jeana

şi cu mama mea. Cum ea n-avea copii, mă iubea grozav pe mine, copil de 5 ani, şi venea foarte des la noi în casă, dezmierdându-mă, iar eu îi ziceam cu drag „Madame Bibi“… Dar Madame Bibi era atinsă grav de tuberculoză şi curând a murit. Sunt convins că Jeana a sperat atunci că Tilică o va lua pe ea. El a luat-o pe alta, şi bine a făcut, că l-au născut pe Ioan Ioanid, admirabilul autor al cărţii *Închisoarea noastră cea de toate zilele*.

După această decepţie de dragoste, Jeana s-a retras din lume şi s-a mărginit multă vreme la rolul de a doua mamă a nepoţilor Răzvan şi Neagu. În 1926, în sfârşit, când eram la Sinaia, s-a hotărât să-l ia pe Alexandru Saint-Georges, fost căpitan de cavalerie, colecţionar pasionat, care părăsise armata pentru a se consacra exclusiv pasiunii sale de a aduna tot ce putea din trecutul ţărilor noastre.

Pe când era sublocotenent în cavalerie, cum era bărbat frumos şi arătos şi vorbea bine şi franţuzeşte, şi nemţeşte, bătrânul rege Carol I îl alesese pentru a-l trimite un an stagiar în Germania, la faimoşii „Ulani-Cap-de-Mort“. Se întorsese de-acolo mândru de nu-i mai ajungeai cu prăjina la nas şi cu mania de a spune „bună dimineaţa“ pe nemţeşte în felul prescurtat, din *Guten Morgen* într-un fel de mormăit *Móhen!*, de-i rămăsese, în Moldova lui, porecla de „Móien“, după ce-l chemaseră toată familia şi cunoscuţii „Adorel“.

Numele franţuzesc al familiei e înşelător. „Arhondologia Moldovei“, a faimosului paharnic Constantin Sion, dă ortografia Sînjorj. Din Sînjorj, abia tatăl sau bunicul unchiului Alexandru s-a fandosit, în vremea maximei noastre francomanii, să-l prefacă în forma franceză, fonetic egală. Fratele vitreg al lui Alexandru, profesor germanist (şi legionar!) îşi românizase numele în Sângeorgiu. De fapt erau de veche origine ungară, probabil Szent Györgyi, şi Paul Cernovodeanu a descoperit că erau oarecum rudă cu soţia moldoveancă a lui Gheorghe Ghica Vodă148 (fiul acestuia, viitorul Grigoraşcu Vodă, era făcut, înainte de venirea lui Ghica la noi, cu o levantină).

Saint-Georges nu era nici foarte cult, nici, după judecata mea, foarte inteligent, dar făcea parte dintre acei oameni pe care-i stăpâneşte o idee în chip atât de pasionat, încât pot fi realizatori şi chiar creatori. Pe el îl obseda grija că, după moartea fiecărui om care reprezentase cât de cât o fărâmă din istoria noastră, multe dacă nu chiar cele mai multe din obiectele şi documentele pe care le posedase se pierdeau în neant. Aşa că se străduia să scape de distrugere sau risipire tot ce putea, după dispariţia unei personalităţi, uneori fără destul discernământ.

Constantin Mavrocordat, cu spiritul lui caustic şi răutăcios, îi făcuse următorul catren, pe care-l fredona pe aria şlagărului moştenit de pe vremea Expoziţiei Universale de la Paris în 1900, *Tarara boumdéré*…

„El prin case scotoceşte
Şi prin poduri se târeşte
Şi cu-o tinichea, pripit,
Se întoarce fe-e-ricit!“

Mie, unchiul Alexandru mi-a afirmat că adunase peste 10 000 de documente, mai multe decât avea Academia Română. Îmi spunea, de pildă, că avea peste 100 de documente asupra Grădiştenilor. (Eu, când am căutat în anii din urmă să dau de ele în aşa-numitul „Fond Alexandru Saint-Georges“, n-am găsit, la anexa Arhivelor Statului instalată la „Aşezământul I.I.C. Brătianu“, decât nimicuri, din epocă relativ recentă, ca fotografia lui Petrache Grădişteanu student la Paris şi cursul de drept policopiat, pe care le-am pomenit mai sus.) Îngrămădea şi fel de fel de obiecte-amintiri, sabia lui Cuza Vodă, călimara vornicului Cutare etc. După ani de zile de osteneală şi de

demersuri, profitând de faptul că făcuse serviciul militar împreună cu viitorul rege Carol al II-lea, a obţinut de la acesta ca „Muzeul Saint-Georges“ să fie inclus în Fundaţiile Regale şi să aibă un mic sediu (parterul casei din Strada Polonă nr. 24). Alexandru şi Jeana au locuit de-atunci acolo într-o cameră, trăind o viaţă strâmtorată, aproape de sărăcie. Când a venit regimul comunist, s-a desfiinţat Muzeul Saint-Georges şi colecţiile lui au fost risipite. Alexandru a murit curând după aceea, cum se zicea atât de bine odinioară, „de inimă rea“.

Mama s-a mutat la Jeana şi a trăit cu ea până când ea, care era mai fragilă în urma unei grele operaţii pe la vârsta de 42–43 de ani, s-a stins, în 1975, singura dintre cele patru surori care n-a atins vârsta de 90 de ani.

Marie-Jeanne (1890–1921), fiica lui Petrache Grădişteanu şi a Elenei Otetelişanu, era frumoasă, vie şi deşteaptă foc[149]. Nu e de mirare că a fascinat-o şi dominat-o pe verişoara ei puţin mai mare, Jeana. De tânără a adunat în jurul ei un grup de tineri iubitori de muzică şi de literatură şi a ţinut mai departe salon literar şi după ce s-a măritat.

> Pe când am lucrat ca *senior editor writer* la Radio Europa Liberă la München, în anii 1956–1958, am avut coleg mai vârstnic pe Jean Haralamb, nepotul de soră al lui Tilică Ioanid. Haralamb trebuie să fi avut puţin peste 60 de ani, dar, lucru rar la bărbaţi, îşi ascundea vârsta, ori din cauză că s-a însurat târziu cu o mai tânără aristocrată franceză şi aveau un copil de 12–13 ani, ori faţă de direcţia Postului de Radio. Oricum va fi fost, mi-a povestit de nu ştiu câte ori cum, la vârsta de vreo 17 ani, mergea, cât de des putea, la serile Marie-Jeanei şi, culcat la picioarele ei, o sorbea din ochi – şi de câte ori îmi vorbea de ea, atunci, după mai bine de 40 de ani, nu-şi putea stăvili lacrimile.

Când ea avusese vreo 19–20 de ani, apăruse, în grupul fetelor Grădişteanu, Dan Bărcănescu – tocmai pe vremea pe care am descris-o din prima pagină a capitolului II, când Dan afla de la bătrânul genealogist Ştefan Grecianu că Bărcăneştii descindeau din vechii Grădişteni.

Mama îmi povestea cât de excitate au fost cele trei de apariţia lui Dan Bărcănescu, *beau ténébreux*, întrebându-se, faţă de asiduitatea prezenţei sale, pe care din ele trei, Tinca, Jeana sau Marie-Jeanne, va s-o aleagă. A ales-o pe Marie-Jeanne, şi un an mai târziu se năştea o fată, botezată Elena, după numele mamei Marie-Jeannei.

Dar a venit Primul Război Mondial. Dan fusese reformat din pricina unui defect la ochi. În atmosfera de mobilizare parţială şi de îngrijorare generală, el a căzut în mania, chiar patima jocului de cărţi. Când şi-a dat seama Marie-Jeanne că-şi mâncase la joc toată averea şi risca de-acum să muşte şi din a ei şi a fetei, a divorţat, cu toate că-l mai iubea.

În 1920 a venit o altă dramă şi mai cumplită, a murit mica Elena în câteva zile, răpusă de o boală fulgerătoare. Marie-Jeanne era, şi aşa, atinsă de tuberculoză pulmonară de câţiva ani. A luat-o cu ea pe Jeana la Berlin, în speranţa unei lecuiri. A murit după puţine luni, lăsând prin testament Jeanei puţina moşie ce-i rămăsese după marea

expropriere, 120 de hectare în Vlaşca – rugând-o însă, cu limbă de moarte, să-i dea în fiecare an lui Dan jumătate din venit.

Întoarsă la Bucureşti, Jeana a fost cicălită neîncetat de Dan să-i dea jumătate din moştenire – şi ea, slabă de înger, excedată, a vândut jumătate de moşie şi i-a dat banii. A plecat la Monte-Carlo, a pierdut totul, apoi s-a sinucis.

*

Astfel, reunite întâmplător după trei veacuri, sfârşeau în tragedie ultimele două „ramuri mari“ ale boierilor Grădişteni – cea pe linie bărbătească, ce luase în veacul al XVIII-lea numele de Bărcănescu, şi cea pe linie femeiască, care, tot de-atunci, dusese mai departe numele de Grădişteanu.

*

En 1910, le dernier représentant de la branche aînée des Grădişteanu (qui avait pris au tournant du XVIIe au XVIIIe siècle le nom de Bărcănescu) épouse Marie-Jeanne Grădişteanu, la dernière née de la branche qui au XVIIIe siècle avait continué le nom par les femmes. Ils ont une fille, Hélène. Pendant la guerre de 1914–1918, Dan, qui avait été réformé à cause d'un défaut de la vue, devient un joueur de cartes effréné, y laissant toute sa fortune. Marie-Jeanne divorce, afin qu'il n'entame pas aussi la sienne et celle de l'enfant. En 1920, un malheur plus grand les frappe, la petite Hélène meurt lors d'une épidémie de maladie infantile. Marie-Jeanne, déja atteinte de tuberculose, part à Berlin avec sa cousine, Jeanne, dans l'espoir d'une guérison dans une clinique réputée. Elle meurt quelques semaines plus tard, en léguant à sa cousine le peu de fortune qui lui restait après la grande expropriation des terres de 1918–1920, 120 hectares, en lui demandant de verser annuellement la moitié du revenu à son ex-mari. Mais celui-ci insistera tellement auprès de Jeanne afin qu'elle lui cède sa part, que celle-ci, faible, vend la moitié de la terre et lui remet l'argent. Dan part à Monte Carlo, perd tout, après quoi il se suicidera.

C'est ainsi que, réunies par hasard après trois siècles, les deux principales branches des Grădişteanu finissaient ensemble, tragiquement, leur cycle.

agă, la turci, general; în Valahia, în sec. XIX, dregător însărcinat cu poliţia capitalei // chez les turcs, général; en Valachie, au XIXe siècle, haut dignitaire chargé de la police de la capitale.

armaş, odinioară dregător însărcinat cu păstrarea artileriei şi altor arme de foc în „puşcărie“; totodată răspunzător de executarea pedepselor // jadis, maître de l'artillerie et responsable de l'exécution des peines.

ban, în Ţara Românească, marele ban al Craiovei era boierul de cel mai înalt grad; începând de la mijlocul sec. XVIII, un fel de prim-ministru; în Moldova, grad boieresc mai mic // en Valachie, à partir du XVe siècle, le grand ban de Craïova a été le plus haut dignitaire de la principauté; à partir du XVIIIe siècle et jusqu'au milieu du XIXe, une sorte de premier ministre; en Moldavie, dignitaire de moindre grade.

beizadea (tc. *Bey-zadé*), fiu de domn // fils de prince reignant.

biv vel, fost mare (de pildă, biv vel vornic: fost mare vornic) // ancien haut (dignitaire).

caimacam, locţiitor al domnului Ţării Româneşti sau al Moldovei la vreme de lipsă a domnului sau de schimbare a domniilor; caimacam al banului Craiovei, de la mijlocul sec. XVIII, când banul şade la Bucureşti în situaţie de prim-ministru // lieutenant princier en cas d'absence du prince ou de vacance du trône; en Olténie, depuis le dernier tiers du XVIIIe siècle, remplaçant permanent du grand ban, qui réside désormais à Bucarest où il joue le rôle d'un premier-ministre.

capuchehaie, reprezentant al domnilor din Ţara Românească sau Moldova pe lângă Poartă // agent diplomatique des princes de Valachie ou de Moldavie auprès de la Porte ottomane.

capudan-paşa, comandant al flotei turceşti // commandant suprême de la flotte ottomane.

capudji, trimis al sultanului în misiune în ţările române, îndeosebi cu prilejul mazilirii domnului sau chiar al uciderii sale // envoyé chargé de mission spéciale par le sultan dans les Principautés, plus particulièrement lorsque le prince est démis ou arrêté ou – il y eût deux cas au XVIIIe siècle – étranglé sur place.

cămăraş, slujbaş care avea în grijă odaia domnului şi în special cămara // chambellan.

căminar, slujbaş însărcinat cu perceperea unor dări (la început numai pe vânzarea cerii) // boïar chargé de la perception de certains impôts ou droits de douane (au début, seulement la vente de la cire).

ceauş, curier, uşier sau aprod // tchaouche (du tc. *çavuş*), le terme se rencontre aussi dans la langue française, notamment dans les anciens pays colonisés, de langue arabe; courrier, huissier ou portier.

cihodar (**ciohodar**), lacheu al domnului // laquai du prince.

ciubucciu, slujitor însărcinat cu umplerea şi aprinderea ciubucului (pipă cu ţeavă lungă) // page chargé de bourrer et d'allumer la pipe à long tuyau du prince.

clucer, boier însărcinat cu aprovizionarea curţii (în sec. XIX, mare clucer putea fi doar un titlu nobiliar, fără funcţie) // dignitaire chargé de l'approvisionnement de la Cour (au XIXe siècle, grand clucer pouvait être un simple titre nobiliaire).

culă, conac boieresc din Oltenia în formă de turn fortificat, cu unul sau două caturi şi uneori cu o loggia (de origine sârbă sau bulgărească) // manoir fortifié des régions d'Olténie, avec un ou deux étages et une loggia à colonnettes (originaire de Serbie ou de Bulgarie, comme son nom).

divan, în Imperiul otoman, consiliu suprem prezidat de marele vizir; în Principate, începând din epoca fanariotă, numele dat sfatului domnesc // dans l'Empire ottoman, le haut Conseil présidé par le grand vizir; dans les Principautés, à partir de l'époque phanariote, le nom que l'on donne parfois au Conseil des grands boïars.

dragoman, interpret (uneori **drogoman**, de asemenea, **terziman**); marele dragoman al Porţii, începând de la mijlocul sec. XVII, a fost totdeauna un grec din Fanar şi era cel mai înalt dregător creştin din Imperiul otoman, un fel de subsecretar de stat; cronologic, al doilea mare dragoman a fost Alexandru Mavrocordat (1641–1709), Exaporitul („păstrătorul tainelor"), om a de mare cultură şi de remarcabilă inteligenţă; el a fost negociatorul păcii de la Carlovitz (1699), dezastruoasă pentru Turcia; cei doi fii ai lui, Nicolae şi Ioan, au fost primii domni numiţi în istoriografia noastră „fanarioţi" // intèrprete; le Grand Dragoman de la Porte était, depuis le milieu du XVIIIe siècle, le plus haut dignitaire chrétien de l'empire ottoman, toujours un grec du Phanar (sorte de sous-secrétaire d'Etat aux Affaires Étrangères); chronologiquement, le second titulaire fut Alexandre Mavrocordato „Exaporite" („gardeur de secrets"), personnage de vaste culture et de remarquable intelligence; c'est lui qui a été l'initiateur et le principal négociateur de la paix de Carlowitz, désastrueuse pour la Turquie; ses deux fils, Nicolas et Jean, sont, à partir de 1709, les premiers „princes phanariotes" des Principautés.

epitrop, tutore, administrator de bunuri bisericeşti // curateur; administrateur de biens ecclésiastiques.

firman, ordin emis de sultan, îndeosebi cel prin care erau numiţi sau maziliţi domnii din ţările române // ordre écrit du sultan, destiné aux provinces, notamment ceux nommant ou destituant les princes des pays roumains.

hainie, trădare, trecere la inamic // trahison.

hatişerif, ordin emis de sultan el însuşi // Hatti-chérif: ordre

émanant du sultan lui-même.

hatman (din germ. *Hauptmann*), comandant suprem al cazacilor, de asemenea, în armata polonă ; în Moldova, echivalentul marelui spătar din Ţara Românească // Le commandant suprême de Cosaques; également haut commandant en Pologne (de l'allemand *Hauptmann*); en Moldavie, boïar commandant suprême de l'armée.

hospodar, titlu dat de ruşi domnilor din Principate şi care a fost adoptat de cancelariile apusene ca şi când ar fi apelaţia locală a voivozilor // titre employé par les Russes pour désigner les princes des pays roumains et qui fut adopté par le chancelleries occidentales comme s'il avait été l'appelation autochtone.

ispravnic, dregător care ducea la împlinire o poruncă a domnului; din sec. XVIII, prefect al unui judeţ // dignitaire chargé de mener à bonne fin un ordre du prince; à partir de XVIIIe siècle, préfet d'un département (judet).

logofăt (din gr. *logothétis*), echivalentul, în Ţara Românească, a unui cancelar din Apus, marele logofăt venea după marele ban şi marele vornic; în Moldova era primul boier din sfat // haut dignitaire (du titre byzantin de *logothète*) équivalent du chancelier en Occident; en Moldavie il était le premier des boïars du Conseil, en Valachie le troisième, après le grand ban et le vornic.

marele ban al Craiovei, cel mai înalt dregător, de la mijlocul sec. XV, din Ţara Românească; marele ban îşi avea reşedinţa la Craiova şi se bucura de o anumită autonomie administrativă pentru Oltenia întreagă; din a treia treime a sec. XVIII, marele ban va rezida la Bucureşti, având rolul unui fel de prim-ministru şi fiind înlocuit la Craiova de un caimacam // à partir du milieu du XVe siècle, la plus haute dignité en Valachie; résidant à Craïova, le grand ban jouira d'une assez large autonomie administrative pour toute l'Olténie (portion de la Valachie à l'ouest de l'Olt, dite aussi „Petite Valachie"), à partir du troisième tiers du XVIIIe siècle, il résidera à Bucarest avec le rôle d'un premier ministre, étant remplacé à Craïova par un caïmacam.

mazil (din tc. „destituit", „revocat"), 1. calificativ aplicat unui domn scos din scaun de Poartă; a dat naştere verbului „a mazili"; 2. neam de boieri care, nemaiîndeplinind funcţii de mai multe generaţii, au decăzut la un rang aflat între boieri şi moşneni sau răzeşi // 1. qualificatif donné à un prince après qu'il fût destitué par la Porte; 2. boïars qui, n'ayant plus occupé des dignités depuis plusieurs générations, se trouvent désormais dans une catègorie intermédiaire entre les boïars et les paysans libres.

medelnicer, boier care, la masă, îi turna apă domnului ca să se spele pe mâini, apoi îi servea bucatele // boïar qui, pendant les repas du prince lui versait de l'eau pour se laver les mains, puis lui servait

les plats.

meterhanea (**mehterhanea**), ansamblu de muzică militară turcească // ensemble de musique militaire turque.

mitropolit, capul bisericii ortodoxe în Ţara Românească şi în Moldova, desemnat de către patriarhul de la Constantinopol // métropolite, chef de l'Eglise orthodoxe en Valachie et en Moldavie, nommé par le patriarche de Constantinople.

moşie, termen derivat din cuvântul de substrat „moş" şi desemnând întâi pământul moştenit de la moşi-strămoşi; mai târziu, mare proprietate / terme ancien ayant primitivement désigné la terre héritée des ancêtres; plus tard, grande propriété.

moşnean, ţăran liber, posesor în devălmăşie al unui pământ moştenit de la un străbun comun // paysan libre, en Valachie, possédant en famille une terre héritée d'un ancêtre commun.

paharnic, boier care avea grijă de băutura domnului şi, la mese, gusta vinul din paharul domnului înaintea acestuia // échanson; avait en charge les boissons du prince, et pendant les repas, goûtait le vin versé dans le verre du prince, avant ce dernier.

pârcălab (din germ. *burggraf*, printr-un intermediar maghiar), boier de rang înalt însărcinat cu comanda unei cetăţi // boïar de haut rang, commandant d'un chateau-fort ou d'une ville de frontière.

pârgar (din germ. *bürger*, printr-un intermediar maghiar), membru din sfatul unui oraş sau târg // membre du conseil municipal d'une ville ou d'un bourg.

paşalâc, ţară sau provincie din Imperiul otoman, guvernate de un paşă // pays ou province de l'Empire ottoman, gouvernée par un pacha.

pitar, la origine, boierul însărcinat cu aprovizionarea curţii cu pâine; din epoca fanariotă, simplu titlu, de rang secundar // Boïar chargé de l'approvisionnement en pain de la Cour; à partir du XVIII$_{e}$ siècle, simple titre de noblesse, de rang secondaire.

polcovnic, colonel în armata rusă şi în armata noastră, între epoca Regulamentului Organic şi 1848; uneori şi comandantul unei unităţi de seimeni sau dorobanţi // colonel dans l'armée russe et chez les Roumains dans la première moitié du XIX$_{e}$ siècle; également commandant d'une unité de mercenaires ou de gendarmes.

rumân, variantă a formei „român"; în Muntenia medievală şi până la reformele lui Constantin Mavrocordat (în anii 1740, în ambele Principate), ţăran fără pământ propriu, în opoziţie cu moşneanul; de unde şi termenul de „rumânie"; un ţăran eliberat de boierul său se zicea că „a fost iertat de rumânie" // serf attaché à la glèbe, paysan de Valachie qui jusqu'aux réformes de Constantine Mavrocordato (dans les années 1740, aux Principautés) n'était pas propriétaire d'une terre; le terme „rumânie" est un mot dérivé qui désigne l'état de servitude

de ce paysan.

scutelnic, ţăran al domniei sau al unui boier, care, în schimbul unor servicii, era scutit de dări // exempt; petit employé du prince ou d'un boïar, qui, en échange de quelques services, était exempté d'impôt.

seimeni, lefegii pedeştri (de cele mai multe ori străini, îndeosebi sârbi) // fantassins; mercenaires (le plus souvent étrangers, surtout serbes).

serdar, comandant, mai cu seamă de cavalerie; în Ţara Românească şi în Moldova, marele serdar era membru în sfat // *Cf*. fr. *sirdar*: commandant, surtout de cavalerie; dans les Principautés, le grand serdar était membre du conseil.

sfat domnesc, adunarea marilor dregători care reprezenta un fel de guvern al domnilor; din sec. XVIII i s-a zis şi divan // le conseil princier de gouvernement; a partir du XVIII$_{e}$ siècle, dit aussi „divan".

sluger (zis şi **sulger**), marele sluger era boierul însărcinat cu aprovizionarea curţii şi a oastei; în sec. XIX, sluger era un titlu acordat unor boieri mărunţi // le grand sluger était le boïar chargé de l'approvisionnement de la Cour et de l'armée; au XIX$_{e}$ siècle le titre de sluger était accordé à des nobles de rang inférieur.

spătar, în Ţara Românească, marele spătar era comandantul oastei şi se număra printre dregătorii de frunte în sfat; în Moldova, spătarul era un rang mai mărunt, capul oştirii fiind hatmanul // en Valachie, le grand-spathaire était le commandant de l'armée et figurait parmi les premiers membres du Conseil princier; en Moldavie, titre plus modeste, le chef de l'armée étant le hatman.

staroste, în Moldova, boier însărcinat cu conducerea unui ţinut de graniţă; în Ţara Românească şi, mai târziu, în Moldova, capul unei bresle de negustori sau meseriaşi // prévôt d'une corporation de marchands ou d'artisans; en Moldavie, dans les premiers siècles, également nom donné au commandant d'une région de frontière.

stolnic, boier însărcinat cu grija mesei domneşti / écuyer-tranchant.

şetrar (sau **şătrar**), marele şetrar era dregătorul în grija căruia se aflau corturile (şatre) oastei în vreme de război; în sec. XIX, şetrarul ajunsese printre rangurile cele mai mărunte // le grand şetrar était, au Moyen-âge, le haut dignitaire chargé du soin des tentes en temps de guerre; au XIX$_{e}$ siècle, „ţetrar" était devenu un des titres donnés à des petits boïars.

vătaf, supraveghetor al slugilor unui boier sau ale unei mănăstiri; vătaf de plai, şef al plăieşilor unei regiuni de graniţă muntoase // intendant, surveillant des domestiques d'un boïar ou d'un monastère.

vel, slavism folosit înainte de rangul unui dregător şi însemnând „mare" (vel logofăt: mare logofăt) // slavisme signifiant „grand", utilisé le plus souvent devant le titre d'un haut dignitaire (ex. vel-logofăt: grand logothète).

vistier (din latinescul bizantin *vestiarius*), marele vistier era trezorierul ţării, răspunzător de adunarea dărilor şi de plata tributului către Poartă / trésorier; le grand vistier (vistiernic) était responsable de la collecte des impôts et du paiment du tribut à la Porte.

voivod (**voevod** sau **voievod**), titlu pe care l-au purtat mai întâi, înainte de întemeierea statelor române medievale, unele căpetenii de mici ţinuturi; odată cu unificarea Ţării Româneşti sub Basarab I, acesta a fost zis mare voivod; după trei sau patru generaţii ale dinastiei, prefixul „mare“ a căzut; termenul slav, având conotaţie militară, a fost dintru început însoţit de vechiul cuvânt latin „domn“, ce se dăduse şi împăratului // titre des princes de Valachie et de Moldavie; d'origine slave, il avait une connotation militaire, aussi a-t-il été dès le début flanqué du terme *domn*, du lat. *Dominus*, qui avait également été donné aux empereurs.

vornic (scris veacuri de-a rândul şi **dvornic**, de la sl. *dvor* „palat“), titlu boieresc, specific ţărilor române, inexistent în ţările slave vecine sau la Bizanţ, şi probabil calchiat după *palatinus* al Ungariei; în Ţara Românească, marele vornic avea rang îndată după marele ban, în Moldova, după logofăt; avea atribuţii de ministru de interne, parţial şi de justiţie // (du slave *dvornic*, encore rencontré des siècles durant, dans les textes roumains), titre de haut dignitaire particulier aux pays roumains, au Moyen-âge, probablement calqué sur les palatins de Hongrie; en Valachie, il avait rang, le premier, après le grand-ban de Craiova, sorte de ministre de l'intérieur avec, également des pouvoirs judiciaires; en Moldavie, il venait après le grand logothète.

zapcii, agenţi subordonaţi ispravnicilor şi însărcinaţi cu strângerea dărilor, de unde au căpătat un renume de groază // agents subordonnés aux prèfets ou sous-prèfets, et chargés de la collecte des impôts, ce qui leur a apporté une horrible réputation de dureté.

Fig. 1. Hrisovul din 1493 al lui Vlad Călugărul cu danii către fiica sa Caplea şi ginerele său Stoica, din care se vor trage trei neamuri care prin femei se leagă de Grădişteni.
Chrysobule de 1493 du prince Vlad le Moine, demi-frère cadet de Vlad l'Empaleur, alias Dracula (1456–1462), faisant des dons de terres à sa fille Caplea et son gendre Stoica, dont descendront trois familles de „grands boïars" qui se rattachent aux Grădişteanu par les femmes.

Fig. 2. Hrisovul lui Radu de la Afumaţi din 1526 cu danii către Neagoe din Periş, care 3 ani mai târziu va fi unul din ucigaşii săi. Chrysobule de 1526 du prince Radu d'Afumaţi, héros des luttes contre les Turcs, par lequel il confirme plusieurs dizaines de terres au Grand Vornic Neagoe de Periş, qui sera, trois ans plus tard, son meurtrier.

Fig. 3. Hrisovul din 1657 al lui Constantin Şerban Vodă întărind zeci de moşii şi sate ale lui Bunea Grădişteanu (hrisovul măsoară peste 2,60 metri, nu s-au putut lua aici decât începutul şi sfârşitul). Chrysobule de 1657 du prince Constantin Şerban Basarab (en deux pièces, début et fin – du fait qu'il mesure plus de 2m 60) confirmant une trentaine de terres et villages au Grand Vistiar (Trésorier) Bunea Grădişteanu.

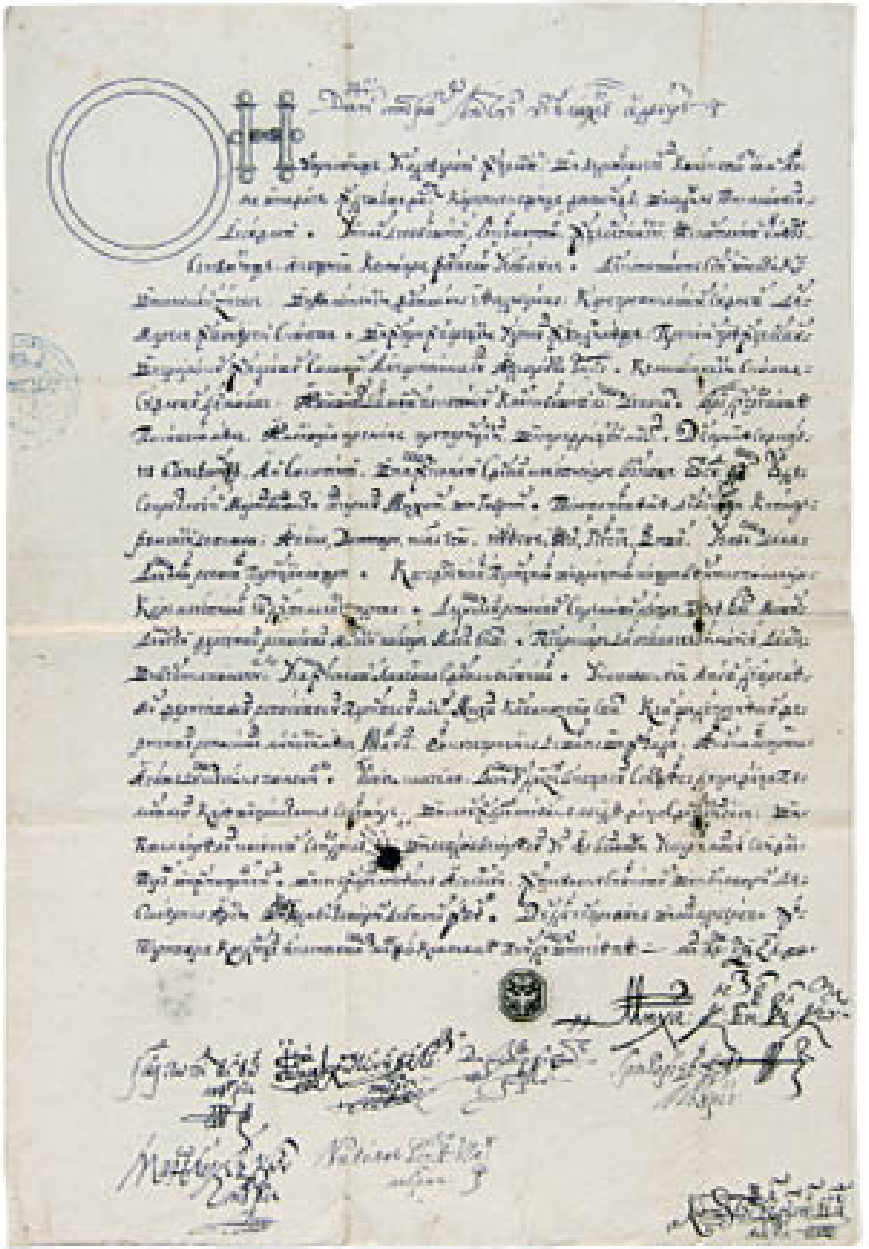

Fig. 4. Zapisul de danie al lui Mihai Cantacuzino, fiul spătarului Mihai Cantacuzino şi strănepot, prin mama lui, al lui Bunea Grădişteanu, dăruind Muntele Vâlcana schitului Bunea (1722).
Lettre de donation de 1722 de Mihai Cantacuzène, fils du Grand Spathaire Mihai Cantacuzène et arrière-petit-fils, par sa mère, de Bunea Grădişteanu, cédant le Mont Vâlcana au couvent Bunea.
(Le petit sceau près de la signature porte l'aigle bicéphale et la

courronne impériale.)

Fig. 5. Vedere din Mitropolia de la Bucureşti, la care Grădiştenii au fost ctitori şi unde zeci de ai lor au fost înmormântaţi între mijlocul veacului al XVII-lea şi mijlocul celui de-al XIX-lea.
Vue de l'église Métropolitaine de Bucarest (1654–57) dont les Grădişteanu sont co-fondateurs et où une douzaine des leurs ont été enterrés entre le milieu du XVII-e siècle et le milieu du XIX-e.

Fig. 6. Icoană a Adormirii Maicii Domnului, ferecată în argint, pe iconostasul Bisericii Albe, Calea Victoriei, Bucureşti, dată de marele vornic Scarlat Grădişteanu (†1841).
Icône de la Dormition de la Vierge, recouverte d'argent, sur l'iconostase de la Biserica Albă à Bucarest, donnée par le grand vornic Scarlat Grădişteanu (†1841), arrière grand-père de Tinca Djuvara.

Fig. 7. Schitul Bunea pe Muntele Vâlcanul (Vulcana Băi), ctitoria lui Bunea Grădişteanu (1654).
Le skite (couvent) Bunea, sur le mont Vâlcana, fondation de Bunea Grădişteanu (1654).

Fig. 8. Peştera de pe o faleză a Muntelui Vâlcana, unde s-a ascuns Bunea Grădişteanu în 1653, urmărit de seimenii răsculaţi.
Grotte dans une falaise du mont Vâlcana, où Bunea Grădişteanu s'est caché en 1653, pour échapper aux mercenaires révoltés qui le poursuivaient.

Fig. 9. Frescă din Schitul Bunea, ctitorul Bunea Grădişteanu, probabil de epocă (secolul al XVII-lea).
Fresque du skite Bunea, représentant le fondateur, Bunea Grădişteanu, probablement d'époque.

Fig. 10. Fresca ctitorilor din Mănăstirea Sinaia (în imagine apare la extrema stângă Marga Grădişteanca sau Mogoşeasca, prima soţie a spătarului Mihai Cantacuzino; la extrema dreaptă, pe peretele de nord apare Şerban Vodă Cantacuzino, care a tras în ţeapă pe vornicul Vâlcu, tatăl Margăi!).
Fresque du monastère de Sinaïa (la première église, environ 1700). On voit sur cette „photo de famille“, à l'extrême gauche, Marga Grădişteanu-Mogoşescu, première épouse du fondateur, le Grand Spathaire Michel Cantacuzène; à l'extrême droite, sur le mur du nord, portant couronne (ici peu visible), le frère de Michel, Şerban, prince de Valachie (1679–1688), qui avait fait torturer et empaler le père de Marga, le Grand Vornic Vâlcu Grădişteanu-Mogoşescu, en 1679.

Fig. 11. Fresca din biserica Olăneşti (cu strămoşii Smarandei Olănescu, bunica dinspre mamă a autorului).
Fresque des fondateurs de l'église d'Olăneşti (vers 1720), des Olănescu, ancêtres de Smaranda Olănescu-Grădişteanu, grand-mère maternelle de l'auteur!

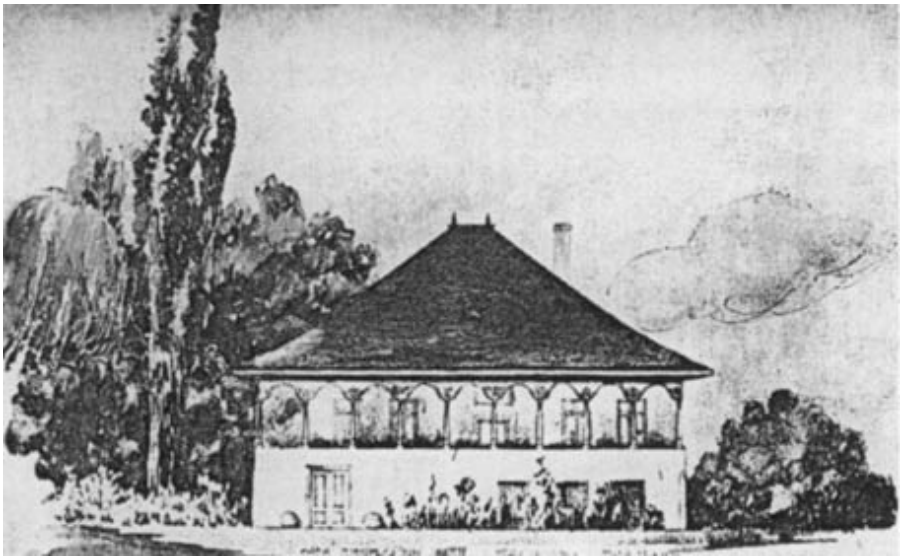

Fig. 12. Conacul Olănescu din Găeşti, sfârşitul secolului al XVIII-lea, desen de la mijlocul veacului al XIX-lea.
La gentilhommière des Olănescu à Găeşti, fin du XVIII-e siècle (dessin du milieu du XIX-e siècle) où, dans son enfance, la mère de l'auteur passait ses vacances.

Fig. 13. Noul conac de la Grădiştea-Vlaşca clădit de Grigore Em. Grădişteanu în anii 1890, în locul vechiului conac dărâmat de o viitură a Argeşului. (Foto din epocă, clădirea devenind cazarmă a Securităţii, a fost acum înconjurată de un zid înalt care o ascunde.)

Le château de Grădiştea-Vlaşca, construit dans les années 1890 par Grégoire (VI) Grădişteanu à la place de l'ancien, démoli par une inondation torrentielle de l'Argeş. (Photo d'époque, l'immeuble, devenu sous le régime communiste caserne de la redoutable Securitate, étant aujourd'hui caché de la chaussée par un haut mur.)

Fig. 14. Vila clădită de acelaşi Grigore Em. Grădişteanu la Bidart, pe coasta bască, Franţa, în anii 1900.
Réplique miniature du précédent, construite dans les années 1900 à Bidart, près Guétary, sur la côte basque, par le même Grégoire Grădişteanu (photo d'époque, les possesseurs actuels ayant ajouté un étage).

Fig. 15. Casa lui Constantin Olănescu, ministru conservator, unchiul matern al Tincăi Grădişteanu, actualmente sediul Institutului Francez din Bucureşti, aflat pe Bulevardul Dacia.
Hôtel particulier de Constantin Olănescu, ministre conservateur, grand-oncle maternel de l'auteur, à Bucarest, Bd. Dacia, aujourd'hui siège de l'Institut Français de Bucarest.

Fig. 16. Casa Grădişteanu-Ghica, la Bucureşti din anii 1880–1890, situată pe Calea Victoriei, colţ cu strada Nicolae Iorga (azi în mâna unui nou îmbogăţit).
Hôtel particulier construit dans les années 1880–1890 par Ionaş Grădişteanu et sa sœur Maria Ghica, Bucarest, Calea Victoriei (aujourd'hui, possession d'un enrichi de l'époque communiste).

Fig. 17. Casa Bărcănescu, faţadă refăcută între 1830 şi 1850. Fotografie ulterioară anului 1861, când casa a devenit primul palat al Poştelor. Dârâmat în 1902, după aplicarea planului urbanistic al lui Pake Protopopescu.
L'hôtel particulier des Bărcănescu (branche aînée des Grădişteanu), façade refaite entre 1830 et 1850. Photo prise après 1861, quand l'immeuble est devenu l'Hôtel des Postes. Démoli en 1902, après le passage à le Mairie de Bucarest de Pake Protopopescu, le „baron Haussmann" de Bucarest.

Fig. 18. Conacul de la Sihlea (jud. Râmnicul Sărat) al lui Constantin Grădişteanu şi al soţiei sale, Elena, născută Sihleanu; moştenit de nepotul lor de fiică, Şerban Ghica, şi de soţia lui, Aristiţa Stoenescu. Le manoir de Sihlea de Constantin Grădişteanu et de son épouse Hélène Sihleanu, passé à leur petit-fils Şerban Ghica et son épouse Aristiţa Stoenescu (elle aussi Grădişteanu par sa grand-mère maternelle). Photo probablement d'avant 1914.

Fig. 19. Grigore Grădişteanu, viitor mare vornic, tânăr boier numai cu mustaţă, probabil în timpul ocupaţiei ruseşti, când îndrăzneşte să poarte turban, interzis de Poartă necredincioşilor.
Grégoire (III) Grădişteanu, futur Grand Vornic, ici jeune, puisque son rang ne lui permet pas encore d'avoir la barbe; portrait datant probablement des années 1806–1812, sous occupation russe, car le jeune boïar se permet de porter le turban de cachemire, privilège que le suzerain ottoman interdisait aux chrétiens.

Fig. 20/21. Acelaşi Grigore Grădişteanu, mare vornic pe vremea căsătoriei sale cu Eufrosina Rosetti, portrete în posesia străstrănepoatei lui, Despina Mavrocordat, prinţesă zu Sayn-Wittgenstein. Portraits du Grand Vornic Grégoire (III) Grădişteanu et de sa seconde épouse, Eufrosine Rosetti, probablement d'avant 1826, année de la mort d'Eufrosine. Tableaux en la possession de la princesse zu Sayn-Wittgenstein, leur arrière-arrière-petite-fille.

Fig. 22/23. Acelaşi Grigore Grădişteanu după a treia lui căsătorie

(1836), portret presupus de Chladek, aflat în posesia autorului. Poartă „în cravată“ insigna de comandor al ordinului otoman Nischan-Efchar şi pe fermenea ordinul rusesc Sf. Vladimir. Luxandra Filişanu, văduva unui Bujoreanu, a treia soţie a vornicului Grigore Grădişteanu, portret presupus de Chladek, aflat în posesia autorului.
Portraits du même Grégoire (III) et de sa troisième épouse, Luxandra Filişanu, veuve d'un Bujoreanu, datant probablement de l'époque de leur mariage, novembre 1836; il porte en cravate l'insigne de commandeur de l'ordre ottoman de Nischan-Efchar et épinglé sur la fermenea, l'ordre russe de Saint-Vladimir. La femme est à la mode occidentale et ne porte aucun bijou, respectant son veuvage. (Tableaux en la possession de l'auteur, dûs, selon un critique d'art, au jeune peintre tchèque Anton Chladek.)

Fig. 24. Şerban Grădişteanu, purtând calpac, într-un tablou de Tattarescu, executat la comanda lui Ionaş Grădişteanu, anii 1880?, probabil după o miniatură sau o frescă.
Şerban (II) Grădişteanu, n. 1785. Portrait tardif (1880–1890) de

Tattarescu, probablement d'après une miniature de l'époque de sa jeunesse. Il porte l'énorme kalpak, dont les voyageurs étrangers soulignaient le ridicule.

Fig. 25. Petrache Grădişteanu, pe când era senator, într-o gravură de epocă (cca 1890).
Pierre (Petrache) Grădişteanu, grand-oncle de l'auteur. Gravure d'époque.

Fig. 26. Ion I. Câmpineanu (1841–1888), fiul lui Ion Câmpineanu (1798–1863), mentorul paşoptiştilor; el însuşi de patru ori ministru, la Justiţie, la Finanţe şi la Externe în guverne liberale; primar al Bucureştilor (1887–1888). Gravură de epocă.
Jean (II) Câmpineanu (1841–1888), fils du mentor des „quarante-huitards", lui-même quatre fois ministre libéral; maire de Bucarest (1887–1888). Cousin germain de Smaranda Olănescu Grădişteanu, grand-mère de l'auteur. Gravure d'époque.

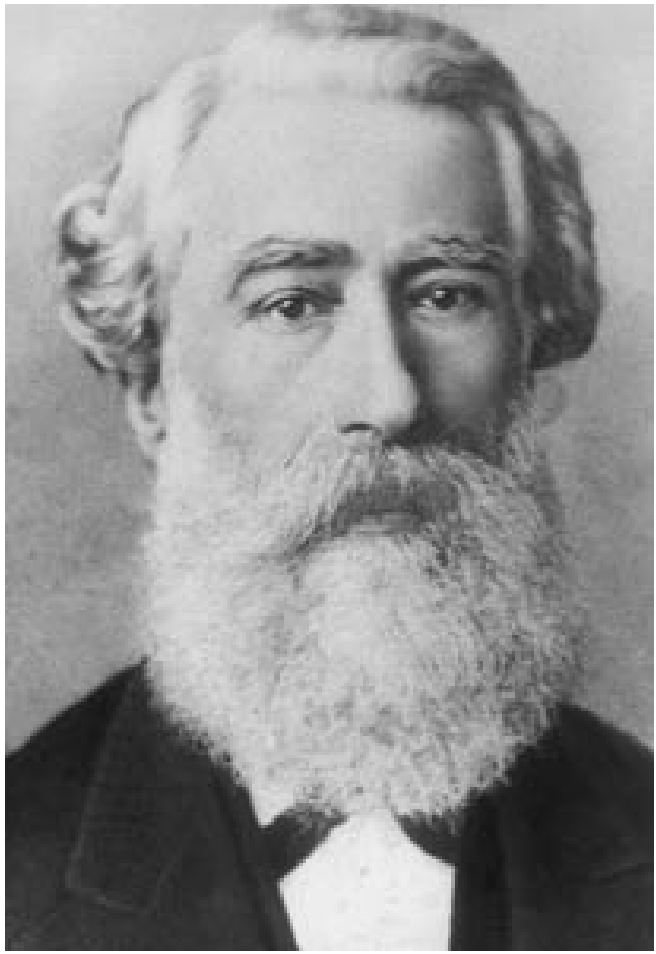

Fig. 27. Grigore (IV) Grădişteanu, omul de la 1848.
Grégoire (IV) Grădişteanu (1816–1891), le „quarante-huitard“.

Fig. 28. Probabil Emanoil Grigore Grădişteanu, tatăl Eufrosinei Grădişteanu, baroană Guillaume.
Probablement Emmanuel (III) Grădişteanu (1821–1895), étant donné qu'il se trouvait en la possession du baron Grégoire Guillaume de Bruxelles, un de ses arrière-petits-fils.

Fig. 29. Marele clucer Iancu Grădişteanu (1794–1876), sexagenar, fotografie colorată şi ceruită, în posesia autorului.
Le Grand Clucer Jean (Iancu) Grădişteanu (1794–1876). Photographie légèrement colorée et couverte d'une mince couche de cire, probablement des années 1860. Collection de l'auteur.

Fig. 30. Alexandrina Grădişteanu, născută Durand. (Fotografie de Popp de Szatmary, 1872, în posesia colecţionarului Adrian-Silvan Ionescu).
Alexandrine Grădişteanu, née Durand. (Photo de 1872, par Carol Popp de Szatmary, en la possession du collectionneur Adrian-Silvan Ionescu.)

Fig. 31. Fetele Alexandra şi Emanuela Grădişteanu, copile la Bucureşti (anii 1890), care se vor căsători cu doi fraţi Mavrocordat.
Emmanuelle et Alexandra, filles de Grégoire (VI) Grădişteanu, futures épouses Mavrocordato, avec leur petit landau (à Bucarest peu avant 1900).

Fig. 32. Vechiul conac de la Câmpina al generalului Nicolae Grădişteanu, la începutul secolului al XX-lea.
L'ancienne gentilhommière du général Nicolae Grădişteanu à Câmpina, début du XXe siècle.

Fig. 33. Clucereasa Maria Grădişteanu, născută Poroineanu, cu copilul ei mezin Petrache Grădişteanu (1845), acuarelă atribuită lui Chladek, colecţia autorului.
L'épouse du Grand Clucer Iancu Grădişteanu avec son fils puîné, Pierre (Petrache) (1845). Aquarelle, probablement du jeune peintre tchèque Chladek. Collection de l'auteur.

Fig. 34. Smaranda Olănescu, fiica lui Pană Olănescu şi a Mariei Ghica, soţia colonelului Grădişteanu, cărbune, semnat I. Băiculescu, 1890. Colecţia autorului.
Smaranda Olănescu, grand-mère maternelle de l'auteur. Fusain signé I. Băiculescu, 1890. Collection de l'auteur.

Fig. 35. Colonelul Nicolae Grădişteanu, fiul clucerului Iancu şi bunicul matern al autorului, cărbune, semnat I. Băiculescu, 1890. Colecţia autorului.
Le Colonel Nicolas Grădişteanu, grand-père de l'auteur. Fusain signé I. Băiculescu, 1890. Collection de l'auteur.

Fig. 36. Safta Poroineanu, născută Bujoreanu, stră-strănepoată a marelui ban Şerban Bujoreanu (1716), mama cluceresei Maria Grădişteanu. Fotografie colorată, în posesia autorului.
Safta Poroineanu, arrière-arrière-petite-fille de Şerban Bujoreanu, Grand Ban de Craiova en 1716, veuve de Ion Poroineanu, mort comme officier russe dans la guerre russo-turque de 1828. Mère de Marie Grădişteanu, épouse du Clucer Iancu. Photo colorée. Collection de l'auteur.

Fig. 37. Constanţa Grădişteanu, baroană de Reineck, fiica mai mare a colonelului Nicolae Grădişteanu, mătuşă a autorului.
Constance Grădişteanu, baronne de Reineck, sœur aînée de Tinca Grădişteanu Djuvara.

Fig. 38. Ecaterina (Tinca) Grădişteanu, mama autorului, acuarelă de contele Rendich, Nisa 1930.
Tinca Grădişteanu Djuvara, mère de l'auteur. Aquarelle du comte Rendich, Nice, 1930. Chez l'auteur.

Fig. 39. Ioana Grădişteanu, viitoarea doamnă Alexandru Saint-Georges, tablou de Eustaţiu Stoenescu, 1920, în posesia autorului. Jeanne Grădişteanu, future épouse Saint-Georges, sœur cadette de Tinca Djuvara. Peinture d'Eusthate Stoenescu, 1920, chez l'auteur.

Fig. 40. Marie-Jeanne, fiica lui Petrache Grădişteanu şi a Elenei Otetelişanu, căsătorită cu Dan Bărcănescu.
Marie-Jeanne Grădişteanu, fille de Petrache Grădişteanu et d'Hélène Otetelişanu, mariée à Dan Bărcănescu, cousine germaine de la mère de l'auteur.

Fig. 41. Ion Ghica (1816–1897), fratele bunicii materne a Tincăi Grădişteanu Djuvara, în mare uniformă de diplomat, probabil în timpul când era ministrul ţării la Londra.
Ion (Jean) prince Ghica (1816–1897) (c'est lui qui le premier adopte l'ortographe moderne avec „c" au lieu de „k"), grand-oncle maternel de Tinca Grădişteanu Djuvara. Personalité de premier plan, initiateur de la Révolution de 1848 en Valachie, nommé par le Sultan bey (prince) de Samos pendant la guerre de Crimée (1854–1856); plus tard plusieurs fois premier ministre en Roumanie. Ici en tenue de diplomate, quand il était ministre de Roumanie à Londres (fin des années 1880). Aujourd'hui surtout prisé comme un des grands prosateurs de la langue roumaine, fin du XIXe siècle.

Fig. 42. Adina Ghika, soţia lui Grigore Olănescu, unchiul dinspre mamă al Tincăi Djuvara. Aceasta va avea mare dragoste pentru amândoi, care, neavând copii, o îndrăgeau chiar mai mult decât părinţii ei. Vor muri împreună într-un accident de cale ferată în 1907. A fost femeie de înaltă cultură, Iorga o va lăuda pentru dragostea ei de limba română.
Adine, princesse Ghika, épouse de Grégoire Olănescu, oncle maternel de Tinca Grădişteanu. Celle-ci aura une grande affection pour les deux, qui, n'ayant pas d'enfants, l'ont chérie plus que les propres parents. Adine et Grégoire mourront tous les deux dans un accident de chemin-de-fer en 1907.

Fig. 43. Casa senatorului Grigore Olănescu de pe bulevardul Lascăr Catargiu, în imediata apropiere a Pieţei Victoriei. Va fi dărâmată în vremea lui Ceauşescu.
L'hôtel particulier du sénateur Grégoire Olănescu, oncle maternel de Tinca Grădişteanu Djuvara. Sera démoli à l'époque de Ceauşescu.

Fig. 44. Scarlat N. Grădişteanu (1882–1960), fratele Tincăi Djuvara, aici probabil în timpul serviciului militar sau într-o perioadă de concentrare. Va fi lovit de demenţă în timpul războiului (1916). A fost ultimul purtător al numelui.
Scarlat N. Grădişteanu (1882–1960), oncle de l'auteur, à l'époque de son service militaire ou d'une période de manœuvres. Sera frappé de démence pendant la guerre (1916). Il est le dernier porteur du nom.

Fig. 45. Nica (Nyka) Alexandrescu, născută Grădişteanu, soră mai mare a Tincăi, călare pe Turda, hunter irlandez aparţinând lui Constantin Mavrocordat. Pe scările conacului (modern) de la Găeşti, soţul ei, Constantin Alexandrescu Cafegibaşa (1931 sau 1932).
Nica (Nyka) Alexandrescu, née Grădişteanu, sœur plus âgée de Tinca Djuvara, à cheval sur Turda, hunter irlandais appartenant au cousin Constantin Mavrocordato. Sur les marches du manoir (moderne) de Găeşti, son époux Constantin Alexandrescu-Cafegibaşa (1931 ou 1932).

Fig. 46. Robert de Reineck, văr primar al autorului, rănit şi dispărut ca sublocotenent (r) la 4 Roşiori, în cursul încercuirii Stalingradului, noiembrie 1942.
Robert de Reineck, seul cousin germain de l'auteur, blessé et porté disparu comme sous-lieutenant (r.) du régiment de cavalerie „4 Roşiori", lors de l'encerclement de Stalingrad (nov. 1942).

Fig. 47. Răzvan Djuvara, fratele autorului, pictat de George Năsturel în anul când şi-a trecut doctoratul de medicină. Pictorul, ştiind că surorile Grădişteanu voiau să ceară fraţilor Răzvan şi Neagu să preia şi numele de Grădişteanu, a pictat în colţ la dreapta armele Grădiştenilor. Tablou în posesia nepoatei de fiică a autorului, Sandra Djuvara Melone, soţie Popovici.
Le Dr. Răzvan Djuvara, frère de l'auteur, à l'âge de 25 ans. Portrait de Gheorghe Năsturel. Le peintre, sachant que la mère et les tantes des frères Djuvara souhaitaient leur demander de relever le nom de Grădişteanu, a peint, en haut à droite, les armes de cette famille. (Chez sa petite-nièce Sandra Djuvara Melone, épouse Popovici.)

Fig. 48. Stema ticluită de Grigore Em. Grădişteanu, combinând armele Grădişteanu moştenite de la Bunea vistierul cu armele boierilor Filipeşti, familia maternă a soţiei sale.
Les armes des Grădişteanu combinées avec celles des Filipescu, famille maternelle de son épouse, par Grégoire Grădişteanu, l'auteur du „Nobiliaru" (1883) et reproduites dans celui-ci.

Fig. 49. Pecetea clucerului Iancu Grădişteanu, cu particularitatea că ostaşul nu calcă direct

pe şarpe, iar acvila care ţine crucea nu este deasupra blazonului (circa 1840).
Sceau du Grand Clucer Jean (Iancu) Grădişteanu, grand-père de Tinca Djuvara, avec la particularité que l'aigle tenant la croix dans son bec n'est pas au dessus du blason et que le serpent n'est pas sous les pieds de l'homme d'armes (env. 1840).

Fig. 50. Pecetea ministrului Constantin Em. Grădişteanu, „care ţin minte că era aceeaşi cu a mamei mele, şi unde personajul central este acelaşi ca la Bunea Vistierul Grădişteanu în anii 1630" (ambele luate după cartea lui Dan Cernovodeanu, Ştiinţa şi arta heraldică în România, Bucureşti, 1977, p. 403, planşa XCVIII).
Le sceau du ministre Constantin Grădişteanu (env. 1870). (Les deux dans l'ouvrage de Dan Cernovodeanu Ştiinţa şi Arta heraldică în România, Bucarest, 1977, p. 403, planche XCVIII.)

Note

1 *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki* (în continuare se va cita Hurmuzaki); vol. I, doc. CCCCXCVI, pp. 622–623.

2 Scrisoarea papei Grigore IX, datată la Perusa din 18 decembrie 1234, către Béla, moştenitorul tronului ungar, pentru a-i semnala că, la puţină vreme după înfiinţarea episcopiei Milcovului, nişte colonişti catolici, bunăoară secui sau saşi, în loc să meargă la biserica catolică de curând deschisă, se duceau să ia sfintele taine de la episcopi „schismatici" ai valahilor, fiindcă trăiau în mijlocul acestora (*quia populus unus facti cum eisdem Walathis*), Hurmuzaki I, doc. CV, p. 132.

3 Am discutat mai pe larg această frază în recenta mea lucrare *Thocomerius-Negru Vodă*, ediţia a II-a, pp. 51–52, deoarece o traducere literală a latinei din *Diplomă*, aşa cum s-a procedat în publicaţiile noastre, duce, neîndoielnic, la o greşită interpretare. E clar, prin comparaţie cu textul *Bulei de aur* acordate nobilimii ungare în 1222 de regele Andrei II, că termenii *sententia de sanguinis effusione* înseamnă aici o condamnare la moarte şi nu o condamnare într-o cauză de crimă.

4 Primul, publicat în *Documenta Romaniae historica* (în continuare se va cita D.R.H.), B. Ţara Românească, vol. I, Bucureşti, 1966, pp. 3–11; al doilea, în Hurmuzaki, vol. I, Bucureşti, 1887, doc. CXCIII, pp. 249–253.

5 „Quelques grandes familles valaques des XIVe–XVe siècles", în *12. Internationaler Kongress für genealogische und Wissenschaften*, München, 1974; *O ipoteză dar poate şi o explicaţie,* comunicare la şedinţa CRHGS din 29 februarie 1984; *Temeliile străvechi ale Ţării Româneşti*, *ibid.*, şedinţa din 29 noiembrie 1985.

6 *Erdély rövid története,* Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1989. Trad. franceză: *Histoire de la Transylvanie*, *ibid.*, 1992.

7 Când greco-macedonenii lui Alexandru trec Indusul, numele unui adversar de-al lor, regele indian Ciandragupta, devine Sandrocottos. În veacul următor, în nord-vestul subcontinentului indian, regele de origine greacă Menandros va fi transfigurat într-un adevărat erou de epopee indiană, *Milinda*. Ciandragupta era deci grec? Menandros indian? Sau amândoi simple născociri? Şi mai izbitor: în Evanghelia cea de la Ioan (3.1.sqq; 19, 39–42), Naqdimôn, fariseul credincios lui Isus, care-l îngroapă în mormântul pregătit pentru ai lui, are numele grecizat în Nicodemos, fiindcă evangheliştii, cu toate că sunt semiţi, scriu în greceşte şi cred de cuviinţă ca numele lui Naqdimôn să „sune" greceşte, din doi radicali tipici, *nikè*, victorie, şi *demos*, popor! Era Naqdimôn grec sau pură invenţie?

8 Am tratat această chestiune mai pe larg în cartea mea *Thocomerius-*

Negru vodă.
9 Săpături arheologice au revelat existenţa unor jupani în Transilvania în veacul al X-lea – termenul fiind dovedit de origine avară, descoperirea pare cu atât mai interesantă.
10 Text slavon în facsimile, cu traducere în română, în Henri Stahl şi Damian P. Bogdan, *Manual de paleografie slavo-română*, Bucureşti, 1936, pp. 114–117.
11 Tratatul de vasalitate semnat de Ştefan I în 1397.
12 *Documente privind istoria României* (în continuare se va cita D.I.R.), A., I, doc. 48, Bucureşti, 1954.
13 *Cf*. N. Stoicescu, *Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XV–XVII)*, Bucureşti, 1968, pp. 32–34.
14 Bucureşti, 1936, p. 84.
15 D.I.R., XVII (1), pp. 210, 281 şi *apud* Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. XIV–XVII*, p. 35.
16 Text latinesc integral al tratatului dintre Mihai şi Sigismund Báthori, în Hurmuzaki, III, Bucureşti, 1880, pp. 209–213, doc. CLXLVI.
17 În grupul foarte restrâns al „marilor familii“, această mentalitate s-a păstrat până mai ieri. Pot aduce o mărturie oarecum nostimă în acest domeniu: Micaela (Mic) Catargi, fiica colonelului Mihai Ghika şi a Elenei Văcărescu, foarte prezentă între cele două războaie în societatea bucureşteană şi în ziaristică, şi-a notat odată impresiile după o vizită la conacul Olănescu din Găeşti, puţin înainte de 1910; mai trăia atunci bătrâna văduvă a lui Pană Olănescu, născută Maria Ghica, soră mai mică a lui Ion Ghica, care era deci o mătuşă a autoarei. Am avut în mână, întâmplător, acea relatare care nu cred să fi văzut lumina tiparului. Descria farmecul conacului de la sfârşitul veacului al XVIII-lea, pomenea de fetele Grădişteanu, nepoatele Mariei Ghica Olănescu, acolo în vacanţă, catadicsind să spună că erau din boieri mari, dar pe Olăneşti îi face „boiernaşi“! E tipic pentru membrii acelei foarte restrânse categorii căreia îi aparţinea autoarea. Mai adaug că acea pretinsă scriitoare nu cunoştea nici sensul exact al termenului *boiernaş*, care i-a desemnat la începutul secolului al XIX-lea pe logofeţeii de cancelarie şi nicidecum pe boierii de ţară ca Olăneştii, care dăduseră, la cumpăna secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea, un distins cronicar – Goran din Olăneşti – şi se înrudiseră apoi, prin Pârşcoveni, cu Brâncovenii, prin Costeşti, cu Corbenii şi Văcăreştii, acum cu Ghica şi Grădişteanu… Fără să mai pomenim că fraţii Grigore şi Constantin Olănescu erau atunci oameni politici de prim rang, printre fruntaşii Partidului Conservator. Ghiculeasa măritată Catargi îi făcea „boiernaşi“!
18 V. Ion Ionaşcu, „L’influence des Grecs des Principautés Roumaines“, în *Actes du «symposium: l’époque phanariote», Institute for*

Balkan Studies, Salonic, 1974, p. 217 *sqq*. În acelaşi sens, Dan Berindei şi Irina Gavrilă, *Analyse de la composition de l'ensemble des familles de grands dignitaires de la Valachie au XVIIIe siècle* (Communication au XVe Congrès international de sciences généalogiques, Madrid, 15–25 septembrie 1982, Instituto Salazar y Castro – cu numeroase tablouri, care citează, de asemenea, pe Theodora Rădulescu, *Sfatul domnesc şi alţi mari dregători ai Ţării Româneşti din secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1972. V. şi Paul Cernovodeanu, „Mobility and Traditionalism: the evolution of the boyar class in the Romanian Principalities, in the XVIII th century", în *Revue des Études Sud-Est Européennes* (tome XXIV, juillet–septembre 1986, no. 3).

19 Odată cu abolirea şerbiei, în Muntenia, în cursul domniei sale din 1735–1741, în Moldova, în 1748–1749.

20 La sfârşitul veacului al XVIII-lea, strănepoţii marelui vistier Iordache Rosetti stăpâneau în Moldova 161 de sate, dintr-un total de 1 711 târguri şi sate recensate în 1803, aproape o zecime! Pentru Muntenia, la începutul veacului al XIX-lea, contele de Lagarde (Auguste Louis Charles de Messance, comte de Lagarde, *Voyage de Moscou à Vienne par Kiow, Odessa, Constantinople, Bucarest et Hermanstadt* ou *Lettres adressées à Jules Griffith*, Paris, 1824) socoteşte în 1813 că moşiile marelui boier Grigore Brâncoveanu erau evaluate la patru milioane de franci-aur. Şi totuşi, dacă privim ţările dimprejur, aceste *latifundia* rămân mult în urma fabuloaselor întinderi (sute de mii de hectare!) ale moşiilor magnaţilor unguri sau polonezi sau ale marilor boieri din Rusia.

21 E.R.R. [Eugène Rizo-Rangabé], *Livre d'or de la noblesse phanariote et des familles princières de Valachie et de Moldavie*, Athènes, 1904.

22 Care a suscitat adesea la noi şi în Occident şi chiar în Grecia aprecieri extrem de negative.

23 Editura Nemira, Bucureşti, 2002, p. 271.

24 Vezi în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 2.

25 Vezi, între altele, aluzia la această aventură în scrisorile către Vasile Alecsandri ale lui Ion Ghica, a cărui bunică paternă era sora Dudescului (cea din 15 august 1884, intitulată *Băltăreţu*). Figura originalului nostru boier, care avea şi infirmitatea de a fi cocoşat şi care s-a ruinat în această misiune, e, de asemenea, evocată în cartea contelui de Lagarde, citată în carte.

26 Vlad Georgescu, *Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române, 1750–1831*, Bucureşti, 1972, pp. 178 *sqq*.

27 Vezi fragmente din *Genealogiile* lui Ştefan Grecianu (operă postumă, 1916) referitoare la Bărcăneşti, în Mihai Dim. Sturdza, *Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească*, vol. I, Editura Simetria, Bucureşti, 2004, p. 342.

28 Impresionant e amănuntul că, la puţin timp după acel schimb de

corespondenţă, Dan Bărcănescu o va lua de soţie pe Marie-Jeanne Grădişteanu, fiica lui Petrache Grădişteanu şi vară primară cu mama.
29 Lucrare existentă doar în câteva exemplare caligrafiate, dintre care unul încă astăzi în posesiunea prinţesei Mavrocordat Wittgenstein.
30 D.I.R. sec. XVII, B, Ţara Românească, vol. IV, p. 583.
31 N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, p. 20.
32 Referinţe: Arh. Sf. Buc., Mitropolia Ţării Româneşti, CCXCIII/4 şi 5 copie rom. Altă copie din 1807, *ibid*. După care s-au făcut completările.
33 D.I.R. II, pp. 88–89.
34 D.I.R., Ţ.R. III, pp. 469–470, m. 428.
35 *Historical Yearbook*, II, 2005, pp. 61–74.
36 Autorul, după indicaţiile din *Dicţionar onomastic românesc* de N.A. Constantinescu, sugerează că numele de *Nan* se trage din *Anania*. Cred că e o eroare: găsim cu acest nume mai mulţi dintre primii dregători pomeniţi în documentele din secolele XIV–XV în Ţara Românească şi orientaliştii socotesc acest nume ca fiind de origine cumană.
37 D.R.H., B, XI, nr. 253, p. 333.
38 D.R.H., B, VIII, m. 282, p. 462.
39 D.I.R., B, XVI-5, nr. 88, p. 85. n. 1. De altfel am văzut că în 1597 şi Drăghici spătarul din Măneşti era prezent în Grădiştea de Jos.
40 D.R.H., B, XXII, nr. 289, p. 550.
41 Vezi Dan Pleşia, „Contribuţii documentare la istoricul mănăstirii Argeş în timpul lui Alexandru Iliaş (1627–1629)“ în *Mitropolia Olteniei*, XXIII, 1970, 1–2, pp. 75–76, n. 4.
42 Am folosit tălmăcirea nouă a hrisovului din 10 iunie 1656, păstrată la Institutul de Istorie „N. Iorga“ al Academiei Române.
43 Nedelea din Brăneşti şi cu fiul său: „nefiind eu atunci la tocmeala lor, dar şi văzând eu că se apucă dumnealor de sfânta mănăstire de la Vârful Vâlcănii, am dat şi eu moşie de m-am aşezat la ctitornicie […] pentru veşnica pomenire“ (Arh. St. Bucureşti, Mitropolia Ţării Româneşti, XL, V, 3, nr. 134, ff. 360–360 v.).
44 Ioan C. Filitti, *Banii şi caimacamii Craiovei*, Craiova, Scrisul Românesc, 1924.
45 Lipseşte în document.
46 Acad. Rom., CCCXCIX/30. Dos. I, 1629–30.
47 Constantin Giurescu (1875–1918) a arătat că li se zice boieri acestor juraţi chiar când nu fac parte din categoria „boieri cu rang“ şi sunt doar moşneni.
48 Acad. Rom., Mss. 5223, f. 3. V. Condica Mogoşeşti XXXII; III 1631. 12.8.
49 *Apud* Ioan C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Bucureşti, 1919.
50 Academia Română, suluri nr. 5. Vezi reproducerea parţială în

fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 3.
51 Arh. St. Buc. CXXXI-2, ms. 129, ff. 53 v–57.
52 St. doc., IV, pp. 64–65, şi Stoicescu 190.
53 După Lidia A. Demény, L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară?*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 35.
54 Vezi în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 8.
55 N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, pp. 32–33, Nr. XLI. *Cf.* şi Kemény, *Notitia*, pp. 357–358.
56 *Ibidem*.
57 Mitropolia Bucureşti L 27. Vezi fig. nr. 4.
58 Mitropolia Bucureşti pach. 285/104 netreb. Doc. 16 [sau 161, neclar din cauza ştampilei Arhivelor].
59 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 9.
60 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 7
61 Hurmuzaki XV, p. 1264, doc. MMCCCLIV şi MMCCCLV din 17 iulie 1657, amândouă Gheorghe al lui Bunea Grădişteanu către braşoveni „cu salutări surorii meale Catrinii“ – semnate Bunevsinovici şi Buneavici, dar prima nu înseamnă oare fiul fiului lui Bunea? Deci un fiu al acestui Gheorghe?
62 Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despreromâni în epoca fanariotă*, Editura Cronicar, Bucureşti, 2003, p. 23.
63 Gheorghe Şincai (ediţie nouă, Editura Minerva, Bucureşti, 1978, vol. III, pp. 124 *sqq*.).
64 *Istoriile Domnilor Ţării Româneşti*, de Radu Popescu Vornicul, ed. critică de Const. Grecescu, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1968, pp. 173–174.
65 *Magazin istoric pentru Dacia*, suptu Redacţia lui A. Treb. Laurian, Profesor de Filosofie în Collegiul Naţional, şi Nicol. Balcescu, Tomul V, 1847. Continuare din Vol. IV, unde începe la p. 231 *Istoria tierei romanesci de cându au descălicatu Românii*. Tom V, p. 39.
66 Şincai, *op. cit.*
67 Arhiva Cantacuzino 224; Mg. Ist. B.
68 Arhiva Sf. Mănăstiri Govora, pachet 30 netrebn., doc. 178, copie după original.
69 Constantin Căpitanul Filipescu, *Istoriile Domnilor Ţării Româneşti, cuprinzând Istoria munteană de la început până la 1688*, publicată din nou de N. Iorga, Bucureşti, 1902, pp. 185–186.
70 *St. doc.*, IV, pp. 64–65 (citat de Stoicescu, *Dicţionar*, *ed. cit.*, p. 190).
71 În Colecţia lui Ştefan Grecianu.
72 Acad. Rom., doc. 190/XXXIII, copie după original rom.
73 Acad. Rom. 180/LXXV.
74 Reproducerea portretului ei din 1836, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 23.

75 Georgeta Penelea, *Les foires de la Valachie pendant les périodes 1774–1848*, Editions de l'Académie RSR, Bucureşti, 1973, p. 24, nota 118.
76 Ediţia întocmită de Constantin Grecescu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1959, pp. 65–67.
77 Mss. Radu Grecianu, cap. 56, f. 139, în posesia lui Ştefan Grecianu.
78 Mss. Radu Grecianu, cap. 58, f. 146.
79 Bucureşti, 1861, p. 87.
80 Vezi Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, capitolul *Băltăreţu*.
81 *Catagrafia oficială de toţi boerii Ţării Româneşti la 1829*, publicată de Ioan C. Filitti, Bucureşti, 1929, p. 7.
82 *Genealogia a 100 de Case din Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1911, p. 78.
83 Notă din „Nobiliaru": „Actul pentru daniile făcute de familia Grădişteanu se află în Arhiva Mitropoliei, precum se poate lua încredinţare din alăturata aci copie al raportului direcţiei generale al arhivei din 1864 către Ministerul Cultelor sub Nr. 445 în temeiu acestei danii fiica Elena fata lui Gr. Grădişteanu au dobîndit o pensie viageră de la stat."
84 Aşa în document.
85 Trebuie să fie Constantin Dudescu, mare ban din 1761 în 1763.
86 Arh. St., *Condica Veliţilor boieri*, nr. 13, fila 17.
87 Vezi tabelul nr. II de la finalul cărţii.
88 În *Istoria Revoluţiunii române de la 1821*, 1874.
89 În „Prescurtată însemnare de turburarea Ţării Româneşti", publicată de E. Vârtosu în *Viaţa Românească*, septembrie–octombrie 1930, p. 262.
90 Ion Ghica, în *Scrisori către V. Alecsandri*; cea intitulată „Teodor Diamant".
91 În N. Iorga, *Scrisori de boieri*, 1906, p. 37.
92 *Condica Domnească*, No. 38, fila 405 verso.
93 Sau Iancu, care va ajunge mare clucer şi va fi bunicul mamei mele.
94 Nefiind foarte priceput în istoria literaturii române, nu ştiam, la prima ediţie, că era vorba de *Issachar sau laboratorul* al lui Heliade-Rădulescu, o carte originală în felul ei, fiind alcătuită, între 1859 şi 1869, din broşuri.
95 Alcătuit de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1987, volumul 1–1600, la p. 320, Nr. 1412, 1827 (f. 17).
96 Vezi reproducerea fotografică din fasciculul de ilustraţii, fig. 6.
97 Langeron, *Mémoires du comte de Langeron*, apărute în *Documente privitoare la Istoria Românilo*r (Colecţia Hurmuzaki), supliment I, vol. III, Bucureşti, 1887. Louis Alexandre Andrault, comte de Langeron, emigrat din timpul Revoluţiei Franceze şi intrat în slujba Rusiei, a ajuns general rus şi a participat la toate campaniile ruseşti în

Principate, din 1791 până în 1832, când a murit de holeră.
98 Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1972, p. 165.
99 În T. Bulat, *O conspiraţie boierească*, Partea a II-a, p. 196.
100 Arhiva St. Admin. Vechi, dosar 2122 (alb) fila 296.
101 Generalul Laptev aparţinea unei familii devenite celebră la mijlocul secolului al XVIII-lea: doi veri Dmitri Iakovlevici şi Hariton Prokofievici Laptev, care au făcut expediţii maritime în marea îngheţată din nordul Siberiei şi de la care a rămas numele strâmtorii Laptev. Generalul însă, cu „cucerirea" lui valahă, a întemeiat o familie românească, înrudită cu mai multe familii din boierime (dintre care şi Bărcăneştii!). Ultimul reprezentant al familiei, inginerul Paul Laptev, tânăr chipeş foarte introdus în societatea bucureşteană interbelică, a fugit din ţară în 1948 cu amanta lui, Tanda Caragea, care l-a momit că obţinuse legal cele două paşapoarte ale lor, când de fapt le primise de la poliţia politică (care în acelaşi an va primi numele, azi blestemat, de Securitate) pentru a se infiltra în cenaclurile Rezistenţei române din exil. A fost demascată la Viena, printr-o întâmplare fericită, de contraspionajul american, dar Laptev n-a vrut niciodată să creadă în ticăloşia ei. Eu, unul, am încondeiat-o urât în ale mele *Amintiri din pribegie*. Drept care, întâlnindu-mă la Bucureşti, la rude de ale mele, acum şapte ani, la botezul strănepoatei mele, Laptev m-a insultat grav, în public, pretinzând că *Amintirile* mele erau pline de minciuni. Se referea desigur la pasagiile în care o terfeleam cum merita pe Tanda. Paul Laptev nu ştia – şi nici eu atunci! – că înscria un ultim capitol într-o ceartă seculară: el era ultimul coborâtor din generalul rus care a sedus o tânără nevastă valahă; eu, ultimul descendent al familiei soţului român înşelat! „Mica istorie" (*La petite histoire*) rezervă uneori asemenea surprinzătoare comèdii.
102 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 19.
103 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 22 şi 23.
104 Parohul bisericii Grădiştea Vlaşca, care a succedat tatălui şi bunicului său la această parohie, posedă un tablou copiat după acea frescă comandată de vornicul Grigore şi credea că-l reprezintă într-adevăr pe Bunea Vistierul. În anii 1900, arendaşul moşiei Grădiştea, Andrei Noica, a şters frescele cu un strat de var.
105 Condica Domnească No. 104 fila 257 verso roşu.
106 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 21, portretul de la Despina Mavrocordat Wittgenstein.
107 În *Inscripţii* I, p. 240.
108 Bucureşti, 1929, p. 7.
109 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 29.
110 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 27.
111 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, două portrete în cărbune de I. Bănulescu, 1890: a) Colonelul Nicolae Grădişteanu, fig. nr. 35; b)

soţia, Smaranda Olănescu, fig. nr. 34.
112 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 24, Şerban Grădişteanu, de Tattarescu. Am crezut multă vreme că această caraghioasă căciulă a boierilor de pe la 1800, care stârnea epitetul de „grotesc“ în descrierile călătorilor străini în acea vreme, era vreo născocire turcească. Răzvan Theodorescu, într-o corespondenţă privată, mi-a destăinuit odată (era în legătură cu postura smerită a lui Nicolae Alexandru în fresca Deisis de la Biserica Domnească de la Curtea de Argeş) că într-un tablou bizantin din secolul al XII-lea cu o imagine similară, personajul donator poartă un calpac de aceeaşi absurdă formă! De unde să fi izvorât la Bizanţ o pălărie de atât de inestetică inspiraţie şi de ce s-o fi trezit din nou la sfârşitul epocii fanariote nu ştiu. Bănuiesc că e de origine iraniană, ca mai toate inovaţiile din imperiul „romanilor“, semănând cu acele enorme tiare cu care-i vedem pe unii din ultimii regi ai Persiei sasanide, de pildă uriaşul glob deasupra coroanei lui Şapur I (sec. III d. Chr.) în mai multe basoreliefuri – oare o reprezentare a pământului, dacă ştiau pe atunci că e rotund?
113 *Revista contimporană*, anul IV, iunie 1876.
114 În *Revista română*, 1862, vol. 2, pp. 356–357.
115 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 22.
116 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 18.
117 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 16.
118 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 30.
119 Typographie Mihalesco, Bucarest, 1884, ed. a II-a.
120 Georges Bibesco, *Le règne de Bibesco*, Plon, Paris, 1893.
121 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 36.
122 *Catagrafia oficială de toţi boierii Ţării Româneşti la 1829*, publicată de Ioan C. Filitti, Bucureşti, 1929, p. 28, capitolul „Judeţul Dâmboviţa“.
123 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 13.
124 N. Iorga, *România cum era până la 1918* (Capitole preluate din *Drumuri şi oraşe din România* şi din *Sate şi mânăstiri*), volumul I, *România „munteană“*, Bucureşti, 1939, p. 231.
125 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 14, o fotografie veche. Proprietarii actuali au adăugat un etaj.
126 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 48.
127 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 48.
128 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 49.
129 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 50.
130 Vezi articolul lui Mihai Dim. Sturdza, „Junimea, Societate secretă“, în *Ethos*, I, Paris, 1973; republicat în culegerea *Românii între frica de Rusia şi dragostea de Franţa*, Roza Vânturilor, Bucureşti, 2006, pp. 78–112.

131 Editura Universităţii din Bucureşti, 1997, la capitolul V: *Goran Logofătul din Olăneşti şi „Letopiseţul Cantacuzinesc“*, pp. 95–108.
132 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 33.
133 Editura Speteanu, Bucureşti, 2009, p. 95.
134 [Mirceşti 1874] publicată în *Revista contimporană* (a lui Petru Grădişteanu), vol. 3, 1875, pp. 289–295: „Legenda rândunicei“. Dedicată Doamnei Nyka Grădişteanu (ortografia Nyka a fost preluată apoi de o soră mai mare a mamei, Nica Alexandrescu, pentru mine *tante Nyka*).
135 Aşa de des mi-a evocat mama vacanţele ei la Merişani, că la întoarcerea mea din lungul meu exil, în vara lui 1991, în drum de la Curtea de Argeş la Bucureşti, am avut curiozitatea să mă opresc la gara Merişani, să vizitez conacul Otetelişanu. Am fost decepţionat să găsesc, în mijlocul unui parc, o mare clădire, gen vilă de la Sinaia, nu casă sau culă veche ca cea a Olăneştilor la Găieşti. Era acum transformat într-o cafenea-restaurant cu iz de nomenclatură comunistă.
136 De pildă, „faimosul număr din *Dilema*, 1998 (articole culese apoi în volumul *Cazul Eminescu*, 1999)“ – *Istoria…*, p. 378.
137 Mihail Dimitrie Sturdza, în monumentala sa *Grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983, p. 329, spune că Reineck ar fi fost de nobleţe mai măruntă şi că nu şi-ar fi asumat titlul de baron decât după aşezarea sa în Grecia.
138 V. Mihai Dim. Sturdza, *Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică*, vol. I, Bucureşti, 2004, p. 63.
139 V. Mihail D. Sturdza, *Grandes familles…* (*ed. cit.*), p. 601.
140 Raoul Busquet, „Les surprises d'une généalogie“, *Revue du Pays d'Oc*, Marsilia, 1932.
141 Humanitas, Bucureşti, 2004.
142 Vezi fig. nr. 12, desenul de la mijlocul sec. XIX.
143 Joc de cuvinte intraductibil în româneşte. Cine ştie franţuzeşte înţelege mintenaş, n-are nevoie de explicaţie!
144 Exemplarul zisei cărţi, care aparţinuse lui Mateiu Caragiale, de care se ştie cât de preocupat era de nobleţe şi nobilime, spre râsul tatălui său („vitreg“!), a fost reeditat de curând, cu precizarea: „Cu adnotări, completări şi desene de Mateiu Caragiale“; Ediţie de Alexandru Condeescu, LIBRA, Muzeul Literaturii Române (f. d., dar e apărută în anii 1990).
145 Am mai făcut în *Amintirile* mele observaţia că în toată copilăria mea n-am auzit de alt Răzvan în toată ţara. În anii 1935–1939, ne-am împrietenit cu Dinu Noica; în '38–'39, Răzvan l-a plimbat pe Dinu cu mica lui maşină prin provinciile franceze; când s-a născut fiul său, Dinu l-a botezat Răzvan. Dată fiind faima lui Noica de atunci, Răzvan

e azi numele cel mai răspândit din ţară!
146 Humanitas, Bucureşti, ediţia a VI-a, 2009, pp. 227–236.
147 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 39.
148 Paul Cernovodeanu, „Ştiri privitoare la Gheorghe Ghica vodă al Moldovei (1658–1659) şi la familia sa“, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol“*, în trei părţi, 1982, 1983, 1984 (în a doua parte).
149 Vezi, în fasciculul de ilustraţii, fig. nr. 40.

Table of Contents

Despre autor
Ce au fost boierii mari în Ţara Românească
Mulţumiri
I - INTRODUCERE. O realitate ocolită până acum de istoriografia română: „boierii mari“ din Ţara Românească şi Moldova au reprezentat, dintru început, o adevărată oligarhie instituţională şi ereditară
Boierii mari au fost, dintru început, o categorie aparte
Ajunge oare oligarhia să ţină piept domnului în secolele XVI–XVII?
Fost-a oare o întrerupere a continuităţii marii boierimi în secolul al XVI-lea?
Oligarhia pământeană sub domniile fanariote
Cum se explică persistenţa nucleului de mari boieri?
Marile neamuri boiereşti în veacul renaşterii naţionale
II - ÎN CĂUTAREA ÎNCEPUTURILOR. Boierii Grădişteni în secolele XV–XVI
Primii strămoşi dovediţi ai lui Bunea Grădişteanu pe linie bărbătească
Vâlcu din Orbeasca, tatăl lui Bunea Grădişteanul
Enigma moşiilor de la Grădiştea-Muscel şi Muntele Grădişteanul
III - TREI GENERAŢII DE MARI DREGĂTORI. Grădiştenii în veacul domnilor Craioveşti, Brâncoveni şi Cantacuzini (1620–1718)
Bunea Vistierul Grădişteanu (circa 1590–1661)
Răscoala seimenilor şi rădăcinile ei mai adânci. Bunea scapă ascuns într-o peşteră pe Vârful Vâlcana
Vârful Vâlcana şi schitul, azi mănăstire, Bunea (1621–2009)
Fiii lui Bunea Grădişteanu; cel mai însemnat e primul, Vâlcu
Al doilea fiu al Bunii Vistierul ajuns mare dregător, Nica (Cernica)
Al treilea fiu al lui Bunea ajuns mare dregător, Grigore Grădişteanu
Urmaşii celor trei fii ai lui Bunea Grădişteanu
Descendenţii din Nica (Cernica)
Copiii lui Grigore Grădişteanu şi ai Stancăi Albeasca
IV - ÎN VREMEA FANARIOŢILOR. Sub primul domn fanariot, Nicolae Mavrocordat, Şerban Grădişteanu se haineşte şi trece în

Oltenia ocupată de austrieci. Mavrocordat îi confiscă toate moşiile şi le dă Mitropoliei. Vara şi moştenitoarea lui Şerban se luptă pentru a redobândi o mică parte din avere. De la ea se trag Grădiştenii din secolele al XVIII-lea, al XIX-lea şi al XX-lea
Copiii şi nepoţii lui Bunea II şi ai Neacşăi Cantacuzino
Chiajna Grădişteanca impune o unire care scandalizează protipendada valahă din veacul al XVIII-lea
Manolache Grădişteanu, fiul Chiajnei
V - ÎN VEACUL RENAŞTERII NAŢIONALE. Ultimele sclipiri: patrioţi, paşoptişti, oameni politici (1821–1920)
Scarlat Grădişteanu (1770–1841)
Cei trei fii ai lui Manolache cu Maria Ştirbei
Cele trei ramuri ieşite din Manolache în secolul al XIX-lea
Urmaşii Vornicului Grigore Emanoil Grădişteanu (1788–1856)
Urmaşii marelui clucer Şerban (II)
Urmaşii marelui vornic Scarlat Grădişteanu
Grigore Scarlat Grădişteanu, „Omul de la 1848“
Marele clucer Ion (Iancu) Grădişteanu, fiul mai mare al vornicului Scarlat
VI - ULTIMUL LOR VEAC. Încet, neamul se stinge în dureri: moarte timpurie, sinucideri, copii din flori, alienaţie mintală
Copiii lui Manolache Grigore Grădişteanu şi ai Anastasiei Darvari
„Nobiliaru familiei Grădişteanu“
Despre blazonul Grădiştenilor
Ultima generaţie din ramura marelui clucer Şerban
Ramura mare (la branche aînée) a Grădiştenilor urmaşi ai Chiajnei Grădişteanca
Ultima generaţie: copiii lui Nicolae şi Petrache Grădişteanu
Glosar de termeni istorici
Imagini
Note